

GEOPOLITIKAI SZEMLE

II. évfolyam 2. szám
2020/2.
№ 5.

Jelen folyóiratszám a

**„VERSAILLESTŐL A V4-ig MULTIDISZCIPLINÁRIS
KONFERENCIASOROZAT
KÖZÉP-EURÓPA 100 ÉVÉRŐL
1918-2018”**

**című konferenciákon elhangzott előadások szerkesztett
és lektorált verzióit tartalmazza**

A konferenciasorozatot és jelen folyóiratszám megjelenését támogatta:

PADA

PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS ANIMAE
ALAPÍTVÁNY

Szeged
2020

GEOPOLITIKAI SZEMLE

A geopolitika kutatóinak tudományos folyóirata

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szilágyi István (Pécsi Tudományegyetem)

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

Dr. PhD Csüllög Gábor, Eötvös Lóránd Tudományegyetem

a „Közép-Európa és a Balkán rovat” vezetője

Dr. habil. Domonkos Endre, Budapesti Gazdasági Egyetem

a „Spanyol világ rovat” vezetője

Dr. habil. Garaczi Imre, Stratégiakutató Intézet

a „Geostratégiai Kutatások rovat” vezetője

Prof. Dr. Gazdag Ferenc, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

a „Francia világ rovat” vezetője

Prof. Dr. Nemeskéri Zsolt, Pécsi Tudományegyetem

a „Kína és kíniai rovat” vezetője

Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

az „Iszlám világ rovat” vezetője

Prof. Dr. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

a „Klasszikus geopolitika rovat” vezetője

Prof. Dr. Szávai Ferenc, Kaposvári Egyetem

a „Az Európai Unió és V4 rovat” vezetője

A szerkesztőség elérhetőségei:

telefon: 06/30/3747-841

email: laszlo.gulyas65@gmail.com

honlap: www.vikek.eu

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Prof. Dr. Gulyás László

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

ISSN 2631-0775 (nyomtatott)

ISSN 2676-8658 (online)

Nyomda:

S-paw Kft., Üllés

Technikai szerkesztő:

Rafai Gábor

Kiadványaink

KÖZÉP-EURÓPA KÖZLEMÉNYEK

- I. évf. (2008):** № 1.; № 2.
- II. évf. (2009):** № 3.; № 4–5.; № 6–7.
- III. évf. (2010):** № 8.; № 9.; № 10.; № 11.
- IV. évf. (2011):** № 12.; № 13.; № 14–15.
- V. évf. (2012):** № 16.; № 17.; № 18–19.
- VI. évf. (2013):** № 20–21.; № 22.; № 23.
- VII. évf. (2014):** № 24.; № 25.; № 26–27.
- VIII. évf. (2015):** № 28.; № 29.; № 30.; № 31.
- IX. évf. (2016):** № 32.; № 33.; № 34.; № 35.
- X. évf. (2017):** № 36.; № 37.; № 38.; № 39.
- XI. évf. (2018):** № 40.; № 41.; № 42.; № 43.
- XII. évf. (2019):** № 44.; № 45.; № 46.; № 47.
- XI. évf. (2020):** № 48–49.

A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA KÖZLEMÉNYEI

- I. évf. (2009):** № 1.
- II. évf. (2010):** № 2.; № 3–4.
- III. évf. (2011):** № 5–6.
- IV. évf. (2012):** № 7.; № 8. (A-sorozat 1.); № 9. (B-sorozat 1.);
№ 10. (A-sorozat 2.); № 11. (A-sorozat 3.)
- V. évf. (2013):** № 12. (A-sorozat 4.); № 13. (B-sorozat 2.)

A 2014-es évben a folyóirat kettévált,
ennek megfelelően az alábbi számok jelentek meg:

KÖZTES-EURÓPA**Társadalomtudományi folyóirat****A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei**

- VI. évf. (2014):** № 14.; № 15–16.
VII. évf. (2015): № 17–18.
VIII. évf. (2016): № 19–20.
IX. évf. (2017): № 21–22.
X. évf. (2018): № 23.; № 24.
XI. évf. (2019): № 25.; № 26.

TAYLOR**Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat****A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei**

- VI. évf. (2014):** № 14–15.; № 16–17.
VII. évf. (2015): № 18–19.; № 20–21.
VIII. évf. (2016): № 22.; № 23.; № 24.; № 25.; № 26.
IX. évf. (2017): № 27.; № 28.; № 29–30.
X. évf. (2018): № 31.; № 32.; № 33.; № 34.
XI. évf. (2019): № 35.; № 36.; № 37.

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

- № 1.:** Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
№ 2.: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon. Szeged. 2011.
№ 3.: Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged 2012.
№ 4.: Gulyás László-Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
№ 5.: Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Szeged. 2012.
№ 6.: Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
№ 7.: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.
№ 8.: Gulyás László: A Délvidék története 3. Szeged. 2013.

- № 9.:** Bali Lóránt (szerk.): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinák társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása. Szeged. 2014.
- № 10.:** Lóránt Bali (ed.): Predstavljanje drusvenogospodarstvenich címbenika... Szeged. 2014.
- № 11.:** Keczer Gabriella: Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Szeged. 2014
- № 12.:** Dajnoki Krisztina: Helyet mindenkinek! Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók HR sajátosságainak feltárása az Észak-Alföldi régióban. Szeged. 2014.
- № 13.:** Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szeged. 2014
- № 14.:** Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig II. Szeged. 2015.
- № 15.:** Miklós Péter: Érték és foglalkoztatás. Tanulmányok a munka világából. Szeged. 2017.
- № 16.:** Szónokyné Ancsin Gabriella: Magyarok a Kárpát-medencében 2. Szeged. 2017.
- № 17.:** Gulyás László: „Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”. Tanulmányok a gazdálkodás- és szervezéstudományok köréből 2009–2017. Szeged. 2018.
- № 18.:** Polgári Szilvia: Beszélgetések vágatlanul/Conversation uncut version. Szeged. 2018.
- № 19.:** Haffner Tamás: Az Unió és a magyar energiapolitika helyzete és kihívásai. Szeged. 2019.
- № 20.:** Gulyás László (szerk.): SZÁZADIK! 2019.
- № 21.:** Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 3. 2019.
- № 22.:** Gulyás László (szerk.): 111 életrajz a külpolitika történetéhez. 2020.

GEOPOLITIKAI SZEMLE

I. évf. (2019): № 1.; № 2.; № 3.

II. évf. (2020): № 4.; № 5.

**Jelen folyóiratszám a Virtuális Intézet
Közép-Európa Kutatására
134. kiadványa**

Tartalomjegyzék

II. évfolyam 2. szám, 2020/2. №5

KLASSZIKUS GEOPOLITIKA ROVAT

- Szilágyi István: Multipoláris világrend és birodalomépítés: az orosz külpolitika neoázsiai alapjai 9

KÖZÉP-EURÓPA ÉS A BALKÁN ROVAT

- Gergics Tünde: A magyar régiók fejlődése és kapcsolódása az európai geodesign modellhez. 43
- Pencz Helga: A hatékony közoktatáshoz vezető út mérföldkövei 65
- Bali Lóránt: Az oktatási rendszer sajátosságaiból adódó asszimilációs élettényezők a szlavóniai magyarság köreiben napjainkban 81

V4 ROVAT

- Sashalmi Árpád: A Közép-Európai kezdeményezés, mint az EU-s integrációt segítő regionális együttműködés. 93
- Ambrus Andrea: Az Európai Unióba irányuló bevándorlás – biztonsági kihívások és válaszok 105
- Takács István: A magyar külkereskedelem fejlődésének irányai – a kereskedelem alakulása az EU új-generációs szabadkereskedelmi partnereivel 117

SPANYOL VILÁG ROVAT

- Klemensits Péter: Az Új Tengeri Selyemút Délkelet-Ázsiában: A Fülöp-szigetek példája a Dutertenomics céljainak tükrében 137

KLASSZIKUS GEOPOLITIKA ROVAT PhD-hallgatóknak

- Perényi Bálint: Adalékok a geopolitika kialakulás történetéhez 155

KÍNA ÉS A KÍNAIK ROVAT

- Olteán Sándor: Az USA és Kína közötti reláció vizsgálat Thuküdidész csapdáján keresztül 171
- Horváth Levente: Kína geopolitikai szerepe a Kelet-Közép-Európai régióban . . . 189

GEOSTRATÉGIAI KUTATÁSOK ROVAT

- Lédig Zoltán: Állami támogatások kereskedelemtorzító hatása a nemzetközi kereskedelemben. 211
- Kurtucz Csaba: A 2008-as világgazdasági válság kialakulásának okai 223

Prof. Dr. SZILÁGYI István

professzor emeritus

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Pécs**

professor emeritus

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Pécs, Hungary**

email: szortega@freemail.hu

**MULTIPOLÁRIS VILÁGREND ÉS
BIRODALOMÉPÍTÉS: AZ OROSZ KÜLPOLITIKAI
STRATÉGIA NEOEURASZIANISTA ALAPJAI**

**MULTIPOLAR WORLD-SYSTEM AND
EMPIRE-BUILDING: THE NEO-EURASIANIST BASIS OF
OF THE STRATEGY OF RUSSIAN FOREIGN POLICY**

ABSTRACT

The historical and civilizational processes play a significant role in the development of the Russian geopolitical thinking and its discourse. Several streams: slavophile stream, occidentalists (oriented-to-the-west), and eurasianism prove the above mentioned statement. According to the representatives of eurasianism Russia is a great power and at the same time is the Heartland of the world with specific features of its own. The Heartland is situated somewhere between East and West, which belongs neither to Europe nor to Asia. Russia represents and embodies Eurasia and the Eurasian civilization, with its characteristic features. The founder of the theory and movement of eurasianism was the classical thinker and author, P. Szavickij who lived in exile between the two world wars. By the 1930s eurasianism as a movement ceased exist. Eurasianism as an idea and theory began to revive in the works of L. Gumil'ov in the 1960s. In the 1990s the

most-known and most influential representative of that idea is A. Dugin, who developed the theory of neo-urasianism.

After the collapse of the Soviet Union in 1991 the Russian leadership utilized the Russian geopolitics as a scientific source for elaborating the strategy of its foreign affairs. It aimed at reorganising the empire, regaining the status of great power, developing a multipolar international system and pursuing expansionist policies.

In this working process the views and ideas of so-called „Moscow school” represented by Alexander Dugin played an especially important part. In his works A. Dugin analyses the eurasianistic character of Russia, the four-poled system of world, the redistribution of spheres of influence and objects to atlantism and unipolar globalization led by the USA.

Keynotes: Russian geopolitics, occidentalism, slavophile stream, eurasianism, neo-urasianism, Heartland, Alekszandr Dugin.

1. Bevezetés

1991. december 25-én megszűnt a Szovjetunió. Mihail Gorbacsov elnöki tisztségéről történő lemondása a szervezett kelet-nyugati konfliktusok lezárulását, a bipoláris világ végét, a nemzetközi viszonyokban bekövetkező jelentős változások kezdetét jelentette. A Szovjetunió felbomlása egyben a Moszkva befolyási övezetéhez tartozó kelet-közép-európai szövetségi rendszer és intézményei, – a KGST, a Varsói Szerződés – valamint a birodalom megszűnését és az utódállamok területén 25,6 millió orosz nemzeti kisebbségi létbe kerülését is jelentette.

Történelmi értelemben véve rövid ideig egyetlen szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok maradt a színen. Egy évtized elteltével azonban már kibontakoztak egy többpólusú és interdependens nemzetközi rend körvonalai. Növekedett a jelentősége az Eurázsiai magtérnek. A neoeurázsianizmus képviselőjeként színre lépett a birodalmi státusz visszaszerzése céljával Oroszország. A Kreml vezetése a döntéshozatal során jól hasznosítja Alexander Dugin geopolitikai elemzéseit. Kína új szuperhatalomként gyors terjeszkedésbe kezdett és növelte befolyását a világban. A belső ellentétektől szabdalt Európai Unió kísérletet tesz megtépzott hatalmi pozícióinak megőrzésére.

A jelzett változásokkal párhuzamosan a nemzetközi viszonyok rendszerében megnőtt a civilizációk, identitások és az új típusú gazdasági-politikai integrációk befolyásoló szerepe. Mindezek a tényezők és folyamatok új tér-

beli struktúrákat alakítottak ki és jelentős hatást gyakoroltak az egypólusú (atlantista) globalizáció felfogását elutasító orosz geopolitikai gondolkodás fejlődésére és befolyásolják Közép-és Kelet-Európa nemzetközi viszonyokban játszott szerepét és mozgásterét.

2. Az orosz geopolitikai gondolkodás irányzatai

Az orosz geopolitikai gondolkodásban a tizenkilencedik századtól kezdve két nagy irányzatot különböztethetünk meg. A nyugatos (zapadnyik) gondolkodásmódot, amely szerint Oroszország története I. Péter trónra lépésétől (1682) de még inkább egyeduralkodóvá válásától, 1696-tól kezdődik, és az ezzel szemben az orosz sajátzerűséget, azaz a nyugati úttól elváló, autochton orosz fejlődési modellt felvázoló szlavofil és eurázsiai irányzatot.

2.1. A szlavofil irányzat

Az orosz geopolitikai gondolkodásban a szlavofil irányzatot elsősorban legfőbb teoretikusa és megalapozója Nyikolaj Jakovlevics Danyilevszkij (1822-1885), valamint Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij (1821-1881) és Konsztantyin Nyikolajevics Leonytyjev (1831-1891) képviselik.

A szlavofilek a nyugati fejlődési minta és út követőinek nézeteivel szemben határozták meg álláspontjukat. A zapadnyik irányzat magját főleg a szentpétervári értelmiség alkotta, a szlavofilek elsősorban Moszkvához kötődtek. A szlavofilek a dekabristák eszmei örökségét vállalták fel. Képviselőik között megemlíthetjük még Andrej Homjakovot, a Kirevszkij testvéreket, az Akszakov fivéreket és Jurij Szamarint. Legnagyobb hatású teoretikusuk azonban Nyikolaj Danyilevszkij (1822-1885) volt, akinek *Oroszország és Európa* című munkája 1871-ben jelent meg. Írását 1895 után Oroszországban nem, csupán Nyugaton adják ki. Hazájában ezért csak a huszadik század kilencvenes évtizedében fedezik fel újra.

A nyugatosok Oroszország fejlődését az általános emberi civilizáció összefüggésrendszerébe helyezték, Nyugat-Európára annak egyik lehetséges mintájaként tekintettek. Az orosz történelem a Nyugattól való lemaradás leküzdésének története, hangsúlyozzák, amely Nagy Péterrel kezdődött el. I. Péter kapcsolta be az országot az általános, civilizációs fejlődésbe. Oroszország feladata tehát abba áll, hogy minél gyorsabban számolja fel a birodalom patriarchális jellegzetességeit, az elmaradottságot és az ázsiaiságot.

A szlavofilek nem fogadták el ezt az érvelést és az általános emberi fejlődés kritériumának meglétét. Hangsúlyozták viszont az egyes népek éle-

tének eredetiségét, sajátzerűségét és a rokon nemzetek nem állami formát öltő közösségének megteremtése mellett foglaltak állást. Azt tartották, hogy I. Péter reformjai csapást mértek az oroszországi sajátos létezési módra, mivel az országnak szerintük saját fejlődési útját kell járnia. Ehhez pedig nincs szükség az Európa által képviselt rendszerbe történő integrálódásra. A szlavofil irányzat képviselői a saját út jellegzetességeinek feltárására helyezték a hangsúlyt.

Az általuk hangoztatott „orosz eszme” a szociális szférában is különbözött a zapadnyikok elképzeléseitől. A szlavofilek szerint Oroszország nem határozható meg tisztán európai államként sajátos eurázsiai földrajzi helyzete és elhelyezkedése miatt. Az országot a nyugattól megkülönbözteti az orosz néplélek és az orosz világfelfogás, amely megnyilvánul a politikai- és a jogrendszer működésében is. Azt állítják, hogy Európának az a törekvése, hogy hatást gyakoroljon az orosz politikai-társadalmi berendezkedés alakulására, az állami intézmények működésének hagyományos rendjébe és az orosz nép politikai pszichológiájába ütközik.

A szlavofilek felvállalták az egyeduralomnak, mint a népakaratot megtestesítő hatalmi formációnak a nyílt támogatását. A szlavofil irányzat hívei úgy vélték, hogy a cár és a nép közötti kölcsönös bizalom nem igényli a nyugati államokra jellemző formális jogi garanciák meglétét. Oroszországban a hatalom ereje eszményre és erkölcsi meggyőződésre épül és nincs szüksége sem társadalmi szerződésekre, sem megállapodásokra. A szlavofilek azt állították, hogy a nyugaton alkalmazott többségi szavazatok megszerzésére épülő választási rendszer Oroszországban elfogadhatatlan. A hatalomnak erősnek és oszthatatlannak kell lennie. A népnek nem kell részt vennie a megvalósításában. Sokkal fontosabb, lelki és vallási jellegű feladatai vannak. Konsztantyin Akszakov megfogalmazása szerint „A külső igazság – az államé, a belső igazság a földé, a korlátlan hatalom a cáré, a vélemény- és szólásszabadság a népé.” a szlavofilek ennek az egységnek a modelljét keresik a nemzeti történelemben. A Föld alatt a társadalmi-emberi kezdetet, a nép meghatározhatatlan és békés állapotát, a néplelket értik. Az állam a földet őrző és védő külső hatalom, az államügyek irányítása és a néplélek megvédése az uralkodó feladata. Az állam és a nép közötti ideális viszony a kölcsönös be nem avatkozás. Az egyeduralom csak akkor válik despotizmussá, ha az beavatkozik a társadalom közösségi és lelki életébe.

A szlavofilek kritikusan viszonyulnak az európai parlamentarizmus-hoz, amely szerintük két fő veszélyt rejt magában. Ezek: a liberalizmus és a demokrácia. Az emberi jogok nyilatkozata (1793) megsemmisítette az európai és arisztokratikus hagyományt, a vallási és lelki ideálok helyébe

a törvényt és a politikai építkezést állította. A Nyugat elveszítette az élet belső értelmét, az örök értékeket, a társadalmi és erkölcsi ideálokat, a testvériséget és az emberi együttérzést. Álláspontjuk szerint ezért a Nyugaton működő politikai rendszer bevezetése, átvétele Oroszország számára nem tekinthető járható útnak.

A szlavofil gondolkodásmódot a XVIII. századi Moszkvai Rusz idealizálása jellemzi, amely szerintük nem jelent mást, mint a földműves obscsinák, faluközösségek szövetségét a cári egyeduralommal.

A szlavofilek a szociális intézményrendszer tekintetében is a faluközösség koncepciójának fenntartását vallják. Ezt az emberek olyan szövetségének tartják, amelyben tovább élnek a társadalmi szokások belső törvényei és erkölcsi.

Arra a kérdésre, hogy Oroszország hogyan szabadul meg az egyeduralomtól és a jobbagyrendszertől, a szlavofilek a szláv népek egységét és felszabadulását megvalósító szláv szövetség meghirdetésével válaszoltak. Meghirdették tehát a *pánszlávizmus* koncepcióját. Álláspontjuk szerint az össz-szláv föderáció és szövetség létrehozása egyben megoldaná az Európát feszítő keleti kérdést is. Határozott véleményük szerint a *zapadnyik* felfogással szemben *Európa nem létezik, az csupán Eurázsia nyugati pereme*. Az Európának nevezett térségben ráadásul eltűnt a messianisztikus megközelítés, ami viszont a Geopolitika. Történelem és elmélet című 2015-ben megjelent könyv szerzői szerint nagyon fontos eleme az orosz geopolitikai gondolkodásnak. „A történelem – írják – nincs és nem is létezett nagy népi messianisztikus eszmék nélkül. Ezért nehéz nem egyetérteni azzal, hogy Oroszország nemzeti és geopolitikai újjászületése napjainkban jelentős mértékben a nemzeti eszme mint messianisztikus, azaz világeszme újjászületésével van kapcsolatban.

Így az orosz geopolitikai iskolában a *messianizmus* változatlanul lényegi elemnek tekinthető. Az orosz geopolitikai projekt nem létezhet egységesítő és Oroszország határtalan térségeit alakító nemzeti eszme nélkül.”¹ Maga Nyikolaj Danyilevszkij már említett Oroszország és Európa című művében a kulturális és civilizációs kérdések vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. A kultúra típusok policentrizmusát, többközpontúságát vallja és megfogalmazza a kulturális-fejlődési típusok, változásuk és fejlődésük öt fő törvényét.² A kultúrák és civilizációk közti különbség alapját az eltérő lelki tényezőkkel és a történelmi nevelődés körülményeivel magyarázza. Az egyesült Európa nem szereti a szlávokat és Oroszországot – írja. A nemzetközi helyzet alakulása is állandó veszélyt jelent a szlávságra nézve. Danyilevszkij ezért az össz-szláv föderáció megvalósításának a híve. Ez Európa soknemzetiségű

keleti felének problémáját Közép-Európa felosztásával és egy sajátos két-pólusú, civilizációs különbségek által meghatározott nemzetközi rendszer megteremtésével kívánja fel-és megoldani. „Az egyesült Európával szemben azonban – írja – csak az egyesült szlávság tudja felvenni a harcot. Az Össz-szláv Szövetség tehát nem világuralommal fenyeget, hanem pontosan ellenkezőleg, a szükséges és emellett az egyedül lehetséges garanciát nyújtja a világegyensúly megőrzésére, az egyetlen oltalmat Európa világuralma ellen.”³

Nyikolaj Danyilevszkij kulturális és civilizációs különbségekre alapozott koncepciója is belesimul tehát az orosz birodalmi geopolitikai gondolkodás nézetrendszerébe.

2.2. Az eurázsianisták

Az orosz geopolitikai gondolkodás eurázsianista irányzata az 1920-as évek emigrációs mozgalmában született. Az orosz geopolitikai törekvések kontinentális megalapozását, egyben Oroszország sajátságosságának és történelmi rendeltetésének, küldetésének a bemutatását és bizonyítását is szolgálta. Az eurázsianista irányzat által kidolgozott geopolitikai doktrína „A földrajz mint sors” alapkoncepción nyugszik. „Érdemük az, – hangsúlyozza Iván Vaszilenko – hogy az orosz jövő szerfelett realista geopolitikai projektjét mint az eurázsiai kontinens jövőjét alkották meg.”⁴ Az irányzat képviselői átveszik Danyilevszkijnek azt az állítását, hogy egyáltalán nincsen semmilyen Európa, az csupán Euráziának a nyugati pereme. Meggyőződésük szerint a kulturális és történelmi tényezőknek meghatározó szerepe van a térségi birodalomépítésben, és ennek alapjai Európa és Ázsia eltérő társadalomfejlődésében keresendők. *Az eurázsianisták eszmerendszerében Oroszország sajátos etnográfiai és kulturális világ, olyan magterület (Heartland), amely középen helyezkedik el Nyugat és Kelet, Európa és Ázsia között, amely saját jellegzetességekkel rendelkezik, és ezért különbözik Európától és Ázsiától egyaránt. Felfogásuk rokonságot mutat Halford Mackinder A földrajz a történelem kulcsa 1904-ben megtartott, immáron klasszikussá vált előadásában megfogalmazott gondolatokkal.*⁵ Ezek szerint a Nyugat és a Kelet eltérő fejlődésének okait az eltérő történelmi körülményekben és az egymástól különböző civilizációs tartalmakban kell keresni.

A kulcsövezet Sir John Halford Mackinder szerint Eurázsia térsége. Ennek központi állama Oroszország.

Mackinder kulcsövezet-koncepciója a nemzetközi viszonyokban bekövetkezett változások hatására 1919-ben módosult. A Demokratikus ideálok

és a valóság (Democratic Ideals and Reality) című könyvében két új geostratégiai fogalmat vezetett be és az 1904-ben született kulcsövezetet földrajzi értelemben kiszélesítve megjelent a magterület (Heartland)⁶, valamint az Eurázsia szárazföldi térségeit és a déli magterületnek nevezett Afrikát magában foglaló világsziget (World Island) kategóriája. A Magterület térségét teljes egyértelműséggel Oroszország alkotja.

A szárazföldi és a tengeri hatalom vetélkedése, azaz a nemzetközi viszonyok alakulása szempontjából meghatározó jelentőségre tett szert az így keletkezett hatalmi űrt kitöltő, kisállamokra szabdalts Kelet-Európa térsége. Mackinder szerint újfent birodalmi vetélkedés színterévé vált a Nyugat-Európára és Kelet-Európára szakadt kontinens.⁷

Az eurázsiai mozgalom – mint említettük – az orosz októberi forradalom utáni emigráció környezetében, az 1920-as évek elején jött létre.⁸ Szófiában született, de hamarosan átkerült Prágába, majd Berlinbe. Az eurázsiai gondolkör megalapítói voltak a nyelvész és filológus Nyikolaj Trubeckoj (1890-1938)⁹, a történész Georgij Vernadszkij (1887-1973)¹⁰, a geográfus és közgazdász Pjotr Szavickij (1895-1968), a pravoszláv teológus, később püspök Grigorij Florenszkij (1893-1979), a filozófus Leonyid Karszavin (1882-1952) és a művészettörténész Pjotr Szuvecsinszkij (1892-1985).

1921-ben Szófiában megjelenik az első eurázsiai koncepciót bemutató, a *Kivonulás Keletre. Előérzet és beteljesedés* nevet viselő gyűjteményes kötet. Ezt egy év múlva követi az *Utakon. Az eurázsianisták állításai* című könyv publikálása. Ezekben a kötetekben tömör formában az új mozgalom alapelveit fogalmazták meg. Az eurázsianista irányzat további felvirágzása összekapcsolódik az *Eurázsiai Évkönyv* megjelentetésével, majd az 1926-ban kiadott *Eurázsiaság: szisztematikus elemzési kísérlet* című programadó dokumentummal. Ennek legnagyobb részét Pjotr Szavickij, a mozgalom vitathatatlan vezetője és ideológusa írta.

A második szakaszban (1926-1929) az eurázsianisták központja Párizsba tevődik át, ahol folytatják az Eurázsiai Évkönyv kiadását és megjelentetik az *Eurázsia* című újságot. Az 1930-as évekre az eurázsiaság mint mozgalom megszűnt létezni. Az eurázsiai eszme az 1960-as években Lev Nyikolajevics Gumiljov munkáiban¹¹ és az 1990-es évtizedben neoeurázsianizmus néven Alekszandr Dugin tevékenységének és írásainak köszönhetően éled újjá.

Az orosz geopolitikai gondolkodás és eurázsiaság koncepciója és mozgalma elválaszthatatlanul egybeforr Pjotr Szavickij elméleti munkásságával és mozgalmatszervező tevékenységével.

A végzettsége szerint közgazdász Szavickij Vlagyimir Vernadszkij természettudós-filozófus, és Pjotr Sztruve történész tanítványa volt. Az első világháború előtt politikai nézeteit tekintve az alkotmányos demokrata kadet párthoz állt közel. 1916-1917 között Norvégiában az orosz követségen dolgozott. 1920-ban Pjotr Sztruve titkára, és a polgárháború időszakában a bolsevik hatalom ellen harcoló Orosz Hadsereg katonai és politikai vezetőjeként délen és a Krímben harcoló Vrangel tábornok stábjában a külügyek vezetője volt.

A fehérek veresége után Bulgáriába, majd Csehszlovákiába ment. 1921-ben Nyikolaj Szergejevics Trubeckoj herceggel az eurázsianista mozgalom élére állt, amelyben a geopolitikai tények központi szerepet játszottak. Alekszandr Dugin szerint az eurázsiai mozgalom valójában Nyikolaj Trubeckoj Európa és az emberiség¹² című könyvének kiadásával kezdődött. Ennek alapvető téziseire reagált Pjotr Szavickij. A két szerző barátságából és együttműködéséből bontakozott ki a fehér emigrációban ez az erős mozgalom. Az európai fővárosokban az eurázsianisták fellépésein 5000 fő is összegyűlt, főleg az emigráns ifjúság köréből. Az eurázsianság mint világnézet legfontosabb elveit *Nyikolaj Trubeckoj: Mi és mások* című programadó cikkében foglalta össze 1925-ben, majd azt *Pjotr Szavickij az Eurázsianság* (1925), valamint az *Eurázsianság mint történelmi eszme* (1933) című tanulmányaiban taglalta.

„A Nyikolaj Trubeckoj által felvázolt eurázsianista világnézet főbb jellemzői: a következők voltak:

- plurális (amely elismeri a kultúrák sokféleségét);
- antirasszista és antikolonialista (amely elutasítja valamennyi civilizáció igényét a felsőbbrendűsége);
- nyugatellenes (mivel az egyetemesség igénye a gyakorlatban napjainkban a római- germán világtól indul ki);
- konzervatív (amely elismeri a népi kultúrák, a nyelv, az etnosz, a hagyomány, stb. mélyén található örök értékeket);
- birodalmi (mivel úgy tartja, hogy Eurázsia etnoszai a saját identitásvukat csak az „állam-világ”, vagy az „Eurázsiai Birodalom” erőteljes, stratégiaileg integrált alakulatában fejleszthetik);
- oroszbarát (amely kitart az eredetiség és az orosz népi hagyományok megőrzése, megerősítése és újjászületése mellett);
- forradalmi (amely követeli az Oroszországban korábban népszerű ideológiák elutasítását, mind a nyugatosokét, és az importáltakat: a liberalizmust, a szocializmust, a marxizmust, és a sajátosan oroszországiakat: cárizmust, reakciót, rendi monarchiát, stb.).”¹³

Szavickij világnézete a trubeckoji inspiráción túl a szlavofilek, Danyilevskij és főleg Leontyev hatására formálódott. Ez utóbbi legfontosabb tézise a szlávság és a szlávizmus közötti különbségtétel volt. Eszerint szlávság van, szlávizmus azonban nincs. A szláv népek etnikai és nyelvi közelsége nem szolgáltat elég alapot arra, hogy azok kulturális és karakterbeli egységéről beszéljünk. „Ahogyan Alekszander Dugin megállapítja, az eurázsianista mozgalom kedvelt témáit és koncepcionális készletét tekintve közel állt a német konzervatív forradalmárokhoz. Mindkét irányzat arra törekedett, hogy megteremtse a források iránti hűség és a jövőbeni alkotói lendület egységét, azaz összekapcsolja a nemzeti hagyományokat a szociális modernizációval, a műszaki fejlődést a politika nem tradicionális formáival. Ezen alapszik az eurázsianisták óvatosan pozitív viszonyulása a szovjet államhoz és az októberi forradalomhoz.”¹⁴ A szovjetek iránti szimpátia nem csupán a nyíltan szovjetbarát eurázsianistákra volt jellemző (az Eurázsia című újságot kiadó párizsi kör), akikkel Szavickij hivatalosan megszakította a kapcsolatot, hanem a legmérsékeltebb, „konzervatívabb” elemekre is.

Szavickijt Prága 1945-ös szovjetek általi bevételét követően bebörtönözték. A tudós 10 évet töltött munkatáborban, ahol megismerkedett Nyikolaj Gumiljov költő fiával, Levvel, aki tanítványa, és az egyik legjelentősebb orosz etnográfus és történész lett. 1956-ban Szavickijt rehabilitálják. Szabadsága visszanyerése után Prágába utazik, családjához. Ezt követően az emigráns sajtóban Vosztok álnéven megjelenteti a szovjet táborokban keletkezett írásait. 1961-ben ismét bebörtönzik, de Bertrand Russell közbenjárására szabadon engedik. Szavickij életereje azonban ekkorra már elapadt. A hatalom által üldözve és üldöztetve, megfáradva, mindenkitől elfeledve hal meg Prágában 1968-ban.

Szavickij alapvető tétele szerint Oroszország sajátos civilizációs képződmény, amelyet a „közép” minősége határoz meg. *Az eurázsiaiáság földrajzi és geopolitikai alapjai* (1933)¹⁵ című műve nyitó mondata lényegét tekintve megismétli a *Geopolitika. Oroszország-Eurázsia földrajzi áttekintése* 1926-ban írott tanulmányának mondatait és koncepcióját. „Eurázsia kerek egész. És ezért nincs <<európai>>, és nincs <<ázsiai>> Oroszország, mivel a jobbra így nevezett területek mind eurázsiai területek... Oroszország személyében egyesítette Euráziát.

Geográfiai jellemzők alapján az Óvilág területeinek fő masszívumából egy különleges földrajzi világ emelkedik ki – az eurázsiai világ, amely határai (körülbelül) egybeesnek Oroszország (ma a Szovjetunió) politikai határaival. Ezzel <<Nyugat-Európa>> orosz terminusa értelmét veszti. Az orosz

terminológiában <<Nyugat-Európán>> azoknak az országoknak az összességét értették, amelyek Oroszország nyugati határaitól nyugatra terülnek el, azaz, az európai elnevezésekkel összhangban a <<nyugat>> és a <<közép>> Európát. Az eurázsiaiak felfogása szerint a korábbi <<Kelet-Európa>> egyáltalán nem Európa, hanem Eurázsia része, ezért a korábbi <<nyugati>> és <<közép>> Európa (mint az Óvilág nyugati peremvidéke) térségének felel meg; Ott tehát ahol korábban az orosz terminológiában <<Nyugat-Európáról>> esett szó, kizárólag Európáról lehet és kell beszélni. Meg kell jegyeznünk, hogy ez az Európa fogalom régtől fogva honos az orosz felfogásban ... Ázsia, Eurázsia és Európa a mi meghatározásunkban egy <<világrészt>> alkot. Erre a világrészre az orosz terminológiában a véleményünk szerint az ökümené szó illenék. Ez a <<világmindenség>> jelentésű görög szó, latinul orbis terrarum eleddig nem volt használatos az orosz terminológiában. Most az orosz történelem <<világát>> jelölhetjük vele, azt a kontinensmasszívumot, amelyen kibontakozott és tovább alakul az orosz történelem, az Óvilágnak azt a fő kontinentális masszívumát, amely ugyanakkor bizonyos értelemben a << mongolövezet>>, az a terület, melynek kilenczítettét annak idején a mongol hatalom... egyesítette a 13-15. században. Az újkori Oroszország a mongol hatalom kebelén született és lett annak örököse; és szintén ebben az értelemben az Óvilág fő kontinentális masszívuma az ő geográfiai <<ökömenéje.>>”¹⁶ Ha viszont az orosz államiság eszmei forrását keressük, akkor helyénvalónak látszik bizánci örökségről beszélni. Ismeretes, hogy Bizánc geopolitikai övezetét képező területekhez az orosz állam már a XVIII. század végén közeledett. (Krim-félsziget és a Kaukázus térsége). E területek azonban Oroszország számára a perifériát jelentették. Ez a helyzet, ez az állapot akkor is fennmaradt, amikor ezek a térségek az orosz állam részei lettek. Oroszország-Eurázsia geopolitikai léte számára, hangsúlyozza Szavickij, Bizánc földrajzi szférája mindvégig peremterület maradt.

Oroszország <<közép>> volta Szavickij szerint identitásának alapját képezi: nem Európa része és nem is Ázsia folytatása. Oroszország önálló világ, önálló és sajátos lelki-történelmi és geopolitikai valóság, amelynek neve: Eurázsia. Eurázsia területét képezi a Kelet-Európai, a Nyugat-Európai és a Turkesztáni síkság, amelyeket keletről, dél-keletről és délről hegyek vesznek körül. „Az Óvilág középső világát tehát sztyepp – és sivatagi övezetként határozhatjuk meg, amely <<hegykaréjával>> (délen) és a tőle északra fekvő vidékekkel (erdős és tundraövezetekkel) együtt, megszakítás nélkül húzódik a Kárpátoktól Hinganig. Az eurázsiaiak ezt a területet nevezik Eurázsianak a szó pontos értelmében.”¹⁷ Ez a fogalom nem kontinens,

hanem idea, amely tükröződik az orosz térségben és az orosz kultúrában. Történelmi paradigma, sajátos civilizáció. Szavickij írásában expressis verbis megjelenik az orosz geopolitikai elmélet birodalmi aspektusa. Ennek középpontjában a mackinderi Heartland, a ratzeli Raum, pontosabban a Carl schmitti Grossraum áll. Ezért nem meglepő. Az eurázsiaiság földrajzi és geopolitikai alapjai című mű első mondatának az a kijelentése, mely szerint „Oroszországnak Kínánál sokkal több alapja van arra, hogy <<középső birodalomnak>> (kínaiul Csongkuonak) nevezzék... Oroszország számára Európa nem több, mint az Öreg Kontinensnek a határaitól nyugatra elhelyezkedő félszigete. Maga Oroszország ennek a kontinensnek a fő térségét, törzsét foglalja el... Oroszország-Eurázsia az Óvilág központja.”¹⁸ Oroszországot geopolitikai szempontból tehát Szavickij nem nemzetállamként, hanem sajátos civilizációként és birodalomként értelmezi. Ennek alapját az árja-szláv, a nomád türk és a pravoszláv hagyomány képezi.

Mindezek együtt alkotják és hozzák létre az általa említett, különleges „közép” formációt, amelynek etnikai magját a szláv és a türk elem összekapcsolódásából létrejött nagyorosz népcsoport testesíti meg, amely nem tekinthető csupán a keleti szlávok egyszerű leágazásának. Ez a gondolatmenet vezeti el Szavickijt a Turán és a turánizmus kérdéséhez. Szavickij átértékeli a mongol-tatár uralom korszakát és azt hangsúlyozza, hogy az hozzájárult ahhoz, hogy „Oroszország megszervezte geopolitikai önállóságát és megőrizte szellemi függetlenségét az agresszív római-germán világtól”¹⁹

Ez a felfogás sok orosz nacionalista gondolkodó számára elfogadhatatlan volt, mert ők végig a mongol-tatár igával kapcsolatos negatív álláspontot képviselték. Szavickij viszont úgy vélte, hogy a türk világhoz való ilyenfajta viszonyulás teszi lehetővé Oroszország-Eurázsia Európától és annak sorsától való elválasztását és megalapozza az oroszok etnikai egyediségét. Az eurázsianisták Grigorij Vernadszkij történész munkássága nyomán – az orosz táj és birodalomépítés alapvető jellegzetességét az erdő és a sztyepp kettősségében és egységében látják. Oroszország-Eurázsia geopolitikai szempontból Szavickijnél is e két realitás, az európai erdő és az ázsiai sztyepp szintéziseként jelenik meg. Ez azonban nem egyszerűen a két geopolitikai rendszer egymásra helyezését jelenti, hanem valami teljesen újat, eredetit, saját mértékkel és módszertani értékkel rendelkező minőséget.

Szavickij elméletében fontos szerephez jut a fejlődési hely, avagy *fejlődési tér* (*mesztorazvityije*) fogalma is. Felfogása szerint a fejlődési hely az élőlények külső földrajzi feltételekkel szoros kapcsolatban lévő, egymáshoz való kölcsönös alkalmazkodását jelenti, s ez a környezet sajátos harmóniáját és állandóságát teremti meg.

A fejlődési hely a Friedrich Ratzel által megfogalmazott Raum terminus analógiájának tekinthető. Ebben a fogalomban tükröződik a német és a svéd kjelleni geopolitikai felfogás szociáldarwinizmusa, organikus szemléletmódja, amely szemben áll az angolszász geopolitika pragmatizmusával.

Oroszország és Eurázsia földrajzi áttekintése című művében Szavickij a következőképpen fogalmaz: „A társadalmi-politikai környezetnek és területének számunkra egységes egésszé, földrajzi individuummá, vagy tájjá(-landsaft) kell egybeolvadnia.²⁰ Szavickij szerint ez a fejlődési hely lényege, amelyben az objektív és a szubjektív elválaszthatatlan egységbe, teljességbe olvad össze. Az orosz tudós által vázolt szintézis szellemi rokonságot és hasonlóságot mutat a francia Vidal de la Blache koncepciójával, amelyről részletesebben magyar nyelven a Geopolitika című könyvben olvashatunk.²¹ Mindenesetre Oroszország-Eurázsia mint fejlődési hely, mint egységes egész, mint földrajzi individuum egyszerre geográfiai, etnikai, gazdasági entitás és történelmi táj.

Az eurázsianisták által felvázolt világ nem kedvezett a különböző típusú szeparatizmusoknak és elkülönüléseknek. Eurázsia térségében a történelem folyamán nem véletlenül születtek és követték egymást nagy politikai-birodalmi egyesítő és egységesítő kísérletek. Szavickij meg volt győződve arról, hogy a modern korban az Oroszország vezette hegemon törekvéseknek új formák között kell megvalósulniuk. Ennek elsősorban és mindenekelőtt kulturális és civilizációs alapon álló együttműködés jellegét kell öltenie.

A vázolt történelmi tények, koncepció és bizonyítékok alapján Szavickij fontos geopolitikai következtetésre jutott. Ez pedig a következő: „A megkerülhetetlen tények ereje által az orosz világ hivatott arra, hogy az óvilág határain belül az egységesítő szerepet betöltse. Amilyen mértékben Oroszország-Eurázsia teljesíti történelmi hivatását, olyan mértékben válik lehetségessé a Régi Földrész (Óvilág) különféle kultúráinak átalakítása szerves egésszé, megszüntetve a különbséget Kelet és Nyugat között.²²

Szavickij jelentős mértékben hozzájárult a geopolitikai szempontból egymással szemben álló, egymással vetélkedő tengeri és a szárazföldi civilizáció elemzéséhez is. A maritim hatalomgyakorlás és berendezkedés hagyományosan szigeti vagy tengerparti létezéssel, tengerjárással és demokratikus rendszerekkel kapcsolódott össze. A kontinentális civilizációra ezzel szemben, távol a meleg, be nem fagyó tengerektől, a tekintélyelvű rendszerek a jellemzőek. A két zóna, a tengeri és a kontinentális hatalom által uralt térségek között a parti területek, Spykman kifejezésével élve Rimland található. A két geopolitikai uralmi zóna között ennek a gazdasági, politikai, katonai és civilizációs ellenőrzéséért zajlik a küzdelem.

Szavickij ebben az értelemben beszél a kontinentális óceánról. Kontinensről, amely az óceánhoz hasonlóan képes hatalmas térségeket egyesíteni. Nem tagadva azonban azt a tényt, hogy Oroszország számára új tengeri kijáratokra van szükség a világpiaci kapcsolatok kiszélesítése céljából. Ennek ellenére mégis a „tengeri” elv másodlagos jellegét hangsúlyozza az orosz politika és geopolitika szempontjából. Véleménye szerint Oroszországnak nem a meleg tengeri kijárat keresése és biztosítása irányába kell orientálódnia, hanem a rájuk jellemző kontinens-szárazföld felé. A neoeurázsianizmus képviselői ezzel nem értenek egyet. Oroszország számára a meleg tengerhez való kijutást, a Rimland fojtogató Anaconda gyűrűjének öleléséből történő kiszabadulást kulcsfontosságú stratégiai tényezőnek tekintik.

Szavickij írásában hangsúlyozza a pragmatikus-piaci nézőponttal szemben az ideokratikus, nem materialista és nem haszonelvű motivációkon alapuló megközelítést, ami egyesíti a nem demokratikus és nem liberális irányzatok valamennyi formáját. Ez a felfogás azonban teljes mértékben szemben áll a Mahan, Mackinder és Spykman által képviselt pragmatikus-piaci doktrínákkal. Így az orosz eurázsianisták az ideológiai terminusokat elvitték értelmezésük legvégső formájáig, ami a Tenger és a Szárazföld történelmi szembenállását hangsúlyozza. A Tenger a liberális demokrácia, a „kereskedelmi rendszer”, Saul Bernard Cohen 2009-ben megjelent „Geopolitika: A nemzetközi viszonyok geográfiája” című műve szerint a „kereskedelem – függő tengeri uralom, tengeri birodalom” geopolitikai-geostratégiai övezete. A Szárazföld ezzel szemben Szavickij olvasatában az ideokrácia minden formáját magában foglaló hierarchikus kormányzást, a vallásos eszme és hősieség dominanciáját, Carl Schmitt terminológiáját kölcsönvéve a „Föld nomoszt” testesíti meg. A kontinentális értelemben használt Grossraum éppen ezért alapjaiban különbözik az angolszász Grossraum értelmezési tartományától.

3. Alekszandr Dugin és a neoeurázsianista birodalomépítő geopolitika

Az eurázsianista irányzat geopolitikai gondolati rendszerét az 1990-es évek második felében megjelent neoeurázsianista iskola és annak legjelesebb és legismertebb képviselője, Alekszandr Dugin fejlesztette tovább.

Az irányzat megjelenésének és megújításának történeti-társadalmi alapját a nemzetközi viszonyok rendszerében és az eurázsiai magtérsgben végbement változások, mindenekelőtt a Szovjetunió és a bipoláris világ meg-

szűnése, az Orosz Föderáció, majd a Független Államok Közösségének és az ahhoz kapcsolódó különböző típusú integrációk és integrációs szövetségek létrejötte adták.²³

A Szovjetunió 1991-es szétesése után a birodalom újjászervezése, a nagyhatalmi státusz visszaszerzése és a multipoláris világrend kialakítása céljával színre lépő orosz vezetés külpolitikai stratégiája kidolgozása során felhasználta és expanziós törekvései szolgálatába állította a jelentős történelmi múltra visszatekintő orosz geopolitika tudományát. Különösen jól hasznosítja az Alekszandr Dugin névvel fémjelzett „moszkvai iskola” Oroszország eurázsiai jellegével, történelmi hivatásával, birodalmi törekvéseivel, a négy-pólusú világrendszerrel, a befolyási övezetek újrafelosztásával, valamint az Egyesült Államok vezette atlantizmussal és egypólusú globalizációval szemben megfogalmazott és kifejtett nézeteit. A továbbiakban Alexander Dugin gondolatrendszerét tekintjük át és elemezzük legfontosabb művei – a *Geopolitika alapjai*, a *Geopolitika és a nemzetközi viszonyok*, a *Negyedik politikai elmélet*²⁴, a *Geopolitika*, az *Oroszország geopolitikája*, a *Világsziget utolsó háborúja*. A *jelenkori Oroszország geopolitikája*, és más írásai alapján.

Mielőtt a Dugin által képviselt neoeurázsianizmus kérdéskörének tárgyalásába kezdenénk, hangsúlyozni kívánjuk, hogy az orosz szerző gondolatrendszerében többféle intellektuális irányzat keveredik és nyilvánul meg. Nézeteiben jól megfér egymással az orosz pánszlávizmus, a tradicionális történelemfelfogás, az ortodox vallásfilozófia, a bolsevik hagyományok, az eurázsia koncepció, az antiglobalizmus konzervatív világszemlélete és a geopolitikai látásmód. Írásaiban gyakran hivatkozik Carl Schmitt munkáira. Életre kelti és a politikatudományi diskurzus részévé teszi a huszadik századi konzervatív gondolkodók – René Guénon, Julius Evola, – és új jobboldali teoretikusok – Alain Benoist, Jean Thiriart elméleteit és Heidegger filozófiáját.²⁵ Ezért is választja Marlene Laruelle tanulmányának címéül az „Aleksander Dugin: az európai radikális jobboldal orosz verziója?” kérdő mondatot. A Woodrow Wilson Központ Kennan Intézetének munkatársa írásának bevezető mondatában leszögezi: „Ha a jelenkori orosz Eurázsianizmust, mint doktrínát és politikai mozgalmat tanulmányozzuk, megkerülhetetlen módon Aleksander Duginba ütközünk... Dugin az orosz radikális jobboldal egyik legnagyobb teoretikusa.”²⁶

Újító, egyben eklektikus nézetrendszerét *A negyedik politikai elmélet* című könyvében foglalta össze. A mű 2009-ben jelent meg oroszul Szentpéterváron. Hamarosan a világ csaknem valamennyi nyelvére lefordították. Jelen elemzés a londoni Arktos Media Ltd. 2012-es kiadása alapján készült. A könyv Előszavában Alain Sorel hangsúlyozza: „...a huszadik szá-

zad három nagy politikai elmélete – a kapitalizmus, a kommunizmus és a fasizmus-végeredményben képtelen volt a népek békés kormányzására; mi maradt tehát?... Alexander Dugin szerint ... a negyedik politikai elmélet...

A *Negyedik Politikai Elmélettel* Dugin rámutat arra, hogy csupán egy, az Atlantista Nyugat hamis értékeinek hátat fordító útja maradt az autentikus értékeken alapuló multipoláris világ felépítésének.

Hogy lehet ezt elérni? Csak az Eurázsiai kontinens hatalmai – Oroszország, Kína, Irán és India – geopolitikai szuverenitásának feltétel nélküli megőrzésével. Ez biztosítja a bolygó valamennyi népe szabadságának megvédését...

Ehhez... szükség van az értékközpontú Jobboldal és a munkaközpontú Baloldal egységének megteremtésére.”²⁷

Lenni, vagy nem lenni?- teszi fel a mű bevezető fejezetében a hamleti kérdést Dugin. „Napjainkban a politika a múlt foglya, legalábbis abban a formában, ahogyan ma ismerjük. – írja. A liberalizmus kitartóan harcolt minden politikai ellenfele ellen, ami rendszeralternatívát kínált volna; a konzervativizmus, a monarchizmus, a tradicionalizmus, a fasizmus, a szocializmus és a kommunizmus a huszadik század végére mind vereséget szenvedtek... A liberalizmus, amely mindig is ragaszkodott a politika háttérbe szorításához, győzelmét követően a politika teljes megsemmisítése mellett döntött... Ugyanakkor a liberalizmus maga is megváltozott, eltávolodott az ideák, politikai programok és nyilatkozatok szintjétől a valóság szintjére... Egy ilyen történelmi átalakulás következményeként valamennyi más, a múlt században egymás ellen szenvedélyes harcot folytató ideológia elveszítette időszerűségét. A konzervativizmus, a fasizmus és a kommunizmus – azok összes változata – vereséget szenvedett, és a győzedelmes liberalizmus életformává alakult át; konzumizmussá, individualizmussá, és a politika-alattiság posztmodern megnyilvánulásává formálódott. A politika biopolitikai jelleget öltött... mindinkább individuális és szub-individuális szinteken kezdett működni. Idővel nyilvánvalóvá vált, hogy nem csak a vereséget szenvedett politikai ideológiák tűntek el a színpadról, hanem a politika maga, beleértve a liberalizmus azon formáját is, ami még az ideák szintjén működött. Emiatt oly nehéz elképzelni a politika egy alternatív formáját. Azok, akik nem értenek egyet a liberalizmussal, nehéz helyzetben találják magukat – a győzedelmes ellenség feloldódott és eltűnt; szélmalomharcot kell folytassanak. Hogyan tud valaki belefolyni a politikába, ha nem létezik politika?

Csak egyetlen kiút mutatkozik – elutasítani valamennyi klasszikus politikai elméletet, úgy a nyerteseket mind a győzteseket, igénybe venni a képzeletünket, megragadni egy új világ realitását; helyes választ adni

a posztmodernitás kihívásaira, és valami újat létrehozni – valamit, ami a tizenkilencedik és huszadik század politikai csatározásain túl van. Ez a megközelítés felhívás a Negyedik Politikai Elmélet megteremtésére – a kommunizmus, a fasizmus és a liberalizmus ideológiáin túl.

Ahhoz, hogy a Negyedik Politikai Elmélet kidolgozásában eredményt érjünk el, szükséges:

- a múlt évszázadok politikatörténetének újraértelmezése, új nézőpont kialakítása a klisék és régi ideológiai keretek meghaladása;
- a globális társadalom mélystruktúrái szemünk előtt zajló változásainak felismerése és tudomásul vétele;
- a posztmodernitás paradigmájának helyes értelmezése;
- megtanulni nem csak a politikai elmélet, program vagy stratégia elutasítását, de a status quo „objektív” voltába vetett hit, mint az apolitikus, atomizálódott társadalom elsődleges (poszt-) társadalmi jellegzetességének elutasítását is;
- végül pedig, felépíteni egy önálló politikai modellt, ami új utat és programot kínál egy zsákutcába jutott, a „rég dolgok” újrahasznosításának végtelen körforgásába zárt társadalomnak.

A jelen könyv célja elsősorban az, hogy a Negyedik Politikai Elmélet kidolgozásának kezdeteként áttekintést és újraértékelést adjon az első három politikai elméletéről, valamint a nemzeti bolsevizmus és eurázsianizmus eszméiről, amelyek különösen közel állnak a Negyedik Politikai Elmülethez. Ez nem dogma, nem is kész rendszer, és nem befejezett terv. Ez egy felhívás a politikai kreativitásra; intuíciók és feltevések rendszere, az új körülmények elemzése, és egy kísérlet a múlt újraértékelésére.

A Negyedik Politikai Elmélet nem egyetlen szerző munkája, sokkal inkább egy ideák, kutatások, elemzések, előrejelzések és programok széles spektrumát magába foglaló irányvonal.”²⁸

„Az én hazámban, Oroszországban – folytatja és hangsúlyozza Dugin – többek közt a Negyedik Politikai Elméletnek is mérhetetlen gyakorlati jelentősége van. Az orosz nép többsége saját identitása elvesztéseként szenvedte el a globális társadalomba történő integrálódást. Az orosz lakosság az 1990-es években szinte teljes mértékben visszautasította a liberális ideológiát, de eközben az is nyilvánvalóvá vált, hogy a XX. század illiberális ideológiáihoz – kommunizmus vagy fasizmus – való visszatérés lehetetlen, mert ezek az ideológiák vereséget szenvedtek és alul maradtak a liberalizmussal szemben, hogy a totalitarianizmus erkölcsi vereségét ne is említsük.

Így a politikai és ideológiai vákuum betöltése érdekében Oroszországnak új politikai eszmére van szüksége. Oroszország számára a liberaliz-

mus nem megfelelő, de a kommunizmus és a fasizmus is teljes mértékben elfogadhatatlan. Következésképpen egy Negyedik Politikai Elméletre van szükségünk. Ha egyes olvasók számára ez szabad választás kérdése és a politikai akarat megvalósítása – amire mindig lehet pozitív vagy negatív nézőpontból tekinteni –, addig Oroszország számára ez élet-halál kérdés. Hamlet örökérvényű szavaival: „lenni, vagy nem lenni”.²⁹

A negyedik politikai elmélet keresztes hadjáratot indít a posztmodernitással, a poszt-indusztriális társadalommal, a liberális gondolat gyakorlati megvalósításával, a globalizációval és annak logisztikai technikai bázisával szemben. A 4PE – ahogyan Dugin hivatkozni szokott teóriájára- visszatérést jelent a hagyományokhoz, a teológiához, Heidegger és Carl Schmitt nézeteihez. A negyedik politikai elméletre Dugin szerint Oroszország lényegének megőrzése végett van szükség. Oroszország története nem más, mint dialektikus küzdelem a Nyugat és a Nyugat által képviselt kultúrával szemben a saját identitás megőrzéséért és a saját út követésére. A negyedik politikai elmélet számára „a történelmi szubjektum nem az egyén, az osztály és nem a faj. Ez antropológiai és történelmi axióma a negyedik politikai elmélet számára”³⁰ – írja Dugin. Az említett fogalmakkal ellentétben az orosz teoretikus pozitívan viszonyul az ethnoszhoz, amelyet a negyedik politikai elmélet legfontosabb értékének, nyelvi, vallásos hitbéli, a mindennapi élethez kapcsolódó források, célok életmódok összességének tart. Művében a modernizáció kérdését vizsgálva elutasítja az egyenes vonalú fejlődés és növekedés koncepcióját. Síkra száll a folyamatok és történések ciklikus jellege, az idő visszafordíthatósága, az új középkor beköszöntének lehetséges volta mellett.

Megkérdőjelezi az Amerikai Egyesült Államok vezette egypólusú világrend létét. Felfogására a multipolaritás kívánatossága a jellemző.

Az Egyesült Államok hegemoniáját elutasító államok négy csoportját különbözteti meg. Beszél a Nyugathoz adaptálódni akaró, de szuverenitását védő országokról. Ilyeneknek tekinti Indiát, Törökországot, Brazíliát, Oroszországot, és Kazahsztánt. A második csoportba az USA-val együttműködő, de saját ügyeikben önálló döntést hozni akaró államokat sorolja fel. Ezek közé tartozik Dugin szerint: Szaud-Arábia és Pakisztán. Az USA-val kooperáló, de másságukat őrző országok csoportjába Kína és időnként Oroszország tartozik. Az Amerikai Egyesült Államokkal nyíltan szembehelezkedő államoknak Észak-Koreát és Venezuelát tartja. A felsorolt országok csoportosítása formai rokonságot mutat Geopolitika című könyvünkben³¹ *geopolitikai játékosokként* definiált kategóriával. Az általunk említett esetekben azonban nem ideológiai, hanem a nemzetközi viszonyok rendszerében befolyásoló szerepet betöltő csoportosításról van szó.

Alexander Dugin könyve további részében olyan szubnacionális, regionális és transznacionális csoportokról, törekvésekről, mozgalmakról, megnyilvánulásokról és szervezetekről is ír, mint a poszt nacionális irányt képviselő iszlám világ, az Eurázsiai Unió, az Európai Unió, vagy a Bolívari Alternatívának nevezett Bolíviát, Ecuador, Kubát, Nicaraguát és Venezuelát tömörítő szövetség Latin-Amerikában. Dugin felfogása szerint „...a negyedik politikai elmélet olyan koncepciók és elméleti meghatározások összessége, amelynek valósággá kell válnia.”³²

Dugin összegzése szerint „Ha a szocializmust megszabadítjuk a materializmustól, az ateizmustól és modernizációs jellegétől, ha elutasítjuk a „harmadik út” doktrínájának faji megközelítését és nacionalista jellegét, egy teljesen új politikai ideológia megteremtéséhez érkezünk. Ezt Negyedik Politikai Elméletnek, vagy 4PE-nek nevezzük, amely elsősorban a legnagyobb kihívást jelentő, lényegét tekintve alapvető változáson átesett liberalizmust, másodsorban a kommunizmus klasszikus formáját, harmadsorban a nemzeti szocializmust és a fasizmust utasítja el. Ez a múlt különböző antiliberális politikai elméletei együttesének találkozását tekinti kiindulási pontjának (nevezetesen a kommunizmusnak és a harmadik út elméleteknek). Így a Nemzeti Bolsevizmushoz érkezünk, amely a materializmus, az ateizmus, a progresszizmus, a modernizáció és a módosított harmadik utas elméletek nélküli szocializmust képviseli.”³³

Politikailag ennek az elméletnek a nemzetközi bázisát Dugin a radikális baloldal tudatos kooperációt felvállaló szárnyai és az új jobboldal vallási, antimodern mozgalmi, továbbá a környezetvédők és a zöld teóriák képviselői között találja meg.

„Őszintén hiszem – írja –, hogy a Negyedik Politikai Elmélet és annak másodlagos változatai, a Nemzeti Bolsevizmus és az Eurázsianizmus számos szolgálatot tesznek népeinknek, országainknak, civilizációinknak. A kulcs minden tekintetben a multipolaritás differenciáltsága – geopolitikailag, kulturálisan, axiológikailag, gazdaságilag és így tovább.”³⁴

Összegzésül leszögezhetjük, hogy Dugin kísérlete egy új politikai elmélet létrehozására nem járt eredménnyel. Eklektikus nézetrendszere az 1997-ben, 2000-ben, (újabb kiadása 2002-ben) megjelent Geopolitika alapjai, majd a 2014-ben kiadott Oroszország geopolitikája, és a 2015-ben publikált Geopolitika című könyvek gondolatrendszere a neo-eurázsianizmusban testesült orosz birodalmi politika és hatalmi törekvések elméleti igazolását szolgálta. Ezt a felfogást erősítette a 2012-ben megjelent, általa szerkesztett, külföldi szerzők elemzéseit is tartalmazó Geopolitika és nemzetközi viszonyok című kötet is.

Alexander Dugin egyik legfontosabb műve *A geopolitika alapjai (Osznovi geopolityiki)* című könyv. A monográfia a bevezető fejezetet követő hét fő részből és egy glosszáriumból áll. Elemzésünk a 2000- es kiadás alapján készült,³⁵ de figyelembe vettük a 2014-ben megjelent és már többször idézett Oroszország geopolitikája (Geopolityika Rossziji) című könyvet is.³⁶ A 2000-ben publikált műből magyar nyelven részletek olvashatók az *Oroszország és Európa* című 2004-ben megjelent kötetben.³⁷

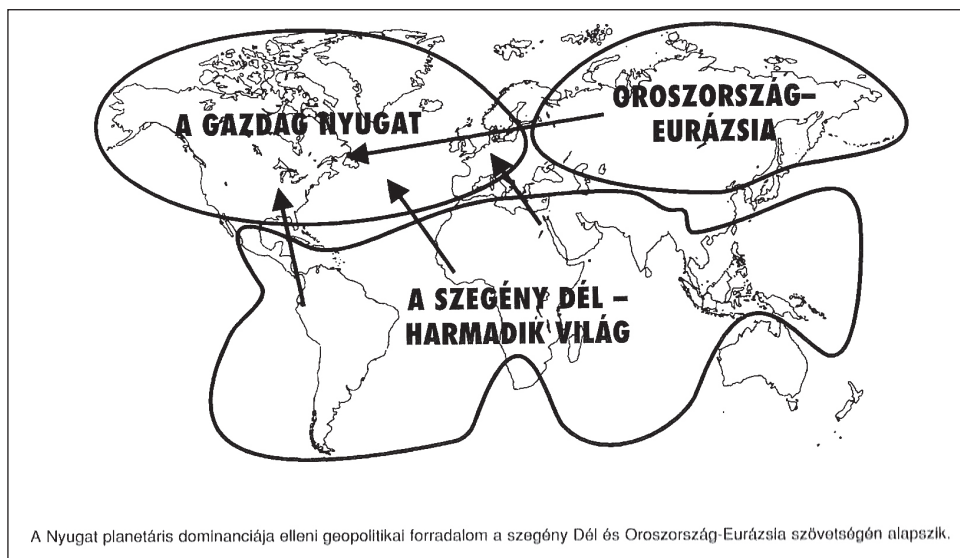
Dugin műve bevezetőjében a geopolitika meghatározásával, a szárazföldi és a tengeri hatalom, a civilizációk, a Magterület és a Rimland kérdéskörével foglalkozik. Az első részben a geopolitika alapító atyáinak, a másodikban a jelenkori geopolitikai elméletek és iskolák képviselőinek munkásságát tekinti át. A harmadik, negyedik és ötödik részt Oroszországgal kapcsolatos geopolitikai problémák vizsgálatának szenteli. A hatodik rész tárgyát az eurázsiai viszonyok értelmezése képezi. Elemzéseinkben ezeknek a fejezeteknek a megállapításaira koncentrálunk. A hetedik részben a szerző a geopolitikai gondolkodás klasszikusainak munkáiból közöl részleteket.

Ami Oroszország helyzetét és a nemzetközi viszonyok alakulását illeti, Dugin könyve második része második fejezetében a mai atlantizmusról írva leszögezi: „A Varsói Szerződés és a Szovjetunió felbomlása annak az atlanti stratégiai irányvonalnak a diadala, amely végigkísérte az egész huszadik századot. A Nyugat győz a Kelettel vívott hidegháborúban. A tengeri hatalom (Sea Power) győzelmet ül a magterület (Heartland) felett.”³⁸ A hatalmas területi kiterjedésű eurázsiai szárazföldi birodalmat az Egyesült Államok vezette tengeri hatalom és szövetségesei a Spykmani Rimland (peremövezet) megszervezésével és csatasorba állításával, Anaconda-gyűrűjének szorításával fojtogatta. Ebből a Szovjetunió nem tudott kitörni. A Kelet-Közép-Európából való kivonulás területi engedményére sem volt hajlandó, így nem bírván a ránehezedő nyomást, összeomlott. Ez a bipoláris világ végét, az egypólusú nemzetközi rendszer kezdetét jelentette. Ebben a képben az Oroszország által megtestesített eurázsiaságnak nincs helye. Ezért az nem békélhet meg a dolgok állásával. Keresnie kell a folyamatok visszafordíthatóságának lehetőségét. Meg kell teremtenie egy új kétpólusosság kialakításának feltételrendszerét. Azonban az „eurázsiai kontinentális blokk nem lehet a Varsói Szerződés pusztta feltámasztása... Az új kontinentális szövetségnek vagy egész Európát magába kell foglalnia az Atlanti-óceánig, valamint Eurázsia déli partvidékének néhány fontos szektorát – Indiát, Iránt, Indokinát stb., vagy biztosítani kell ezeknek a térségeknek a baráti semlegességét, azaz ki kell vonni őket az atlantizmus kontrollja alól.”³⁹ – fogalmaz Dugin. Ez egyben azt is jelenti, hogy újra meg kell határozni Oroszország

viszonyát a négy szomszédos civilizációhoz. Nyugaton a latin-germánhoz, Keleten az iszlámhoz, a hinduhoz és a kínaihoz. A szilárd vonatkoztatási pont kialakításához azonban szükség van Oroszország szellemi önmeghatározására, és önmagára találására is. „Először is Oroszország lényege, szellemi önmeghatározása identitása kultúrtörténetileg kétségtelenül ... a sem Kelet, sem Nyugat, vagy sem Európa, sem Ázsia, hanem Eurázsia formulával határozható meg... Ezen a síkon Oroszország alapvető érdeke egyediségének bármi áron való megőrzése, eredetiségének megóvása a nyugat kultúrájának és a Kelet tradícióinak kihívásával szemben.”⁴⁰ Geostratégiaiilag ez a peremterületek szövetségessé tételét, a partvidéki zónákba történő benyomulást, a Rimland legnagyobb része semlegességének biztosítását, az orosz birodalomépítés folyamatának felerősítését, és ennek szerves részeként a meleg tengerekhez való kijutást, a Sea Power és a Heartland Eurázsiai szövetségi rendszerben történő egyesítését jelenti.

1. térkép: A Nyugat világhuralma elleni szövetség

Map 1: Alliance against striving for world-domination hegemony of the West

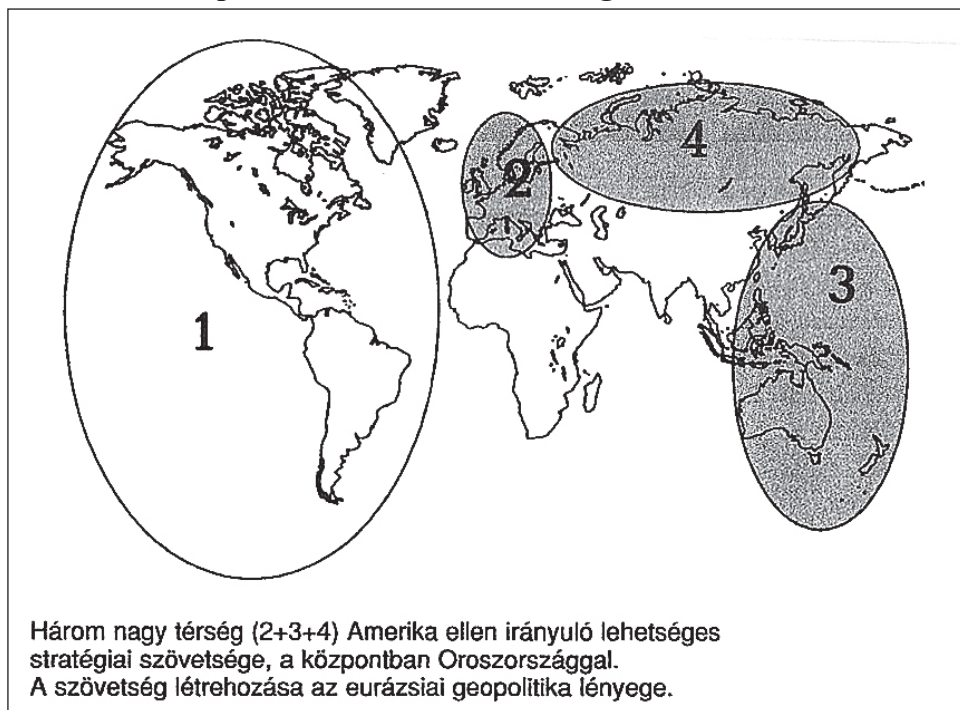
Forrás: Alekszandr Dugin (2000): Osznovi geopolityiki. Arktogeia, Moszkva.217.old.

Az új szövetségi rendszernek egyesítenie kell az atlantizmust megtestesítő, amerikai vezetésű Gazdag Nyugat elleni küzdelemben Oroszország-Euráziát és a Szegény Dél- Harmadik világot.

Más megközelítésben az Amerikával a középpontjában álló három nagy térség, Észak-és Dél-Amerika, Európa és Ázsia Oroszország-Eurázsia ellen irányuló stratégiai szövetségének Amerika-ellenes rendszerré kell alakulnia.

2. térkép: Három Amerika-ellenes térség szövetsége

Map 2: Alliance of three areas against America

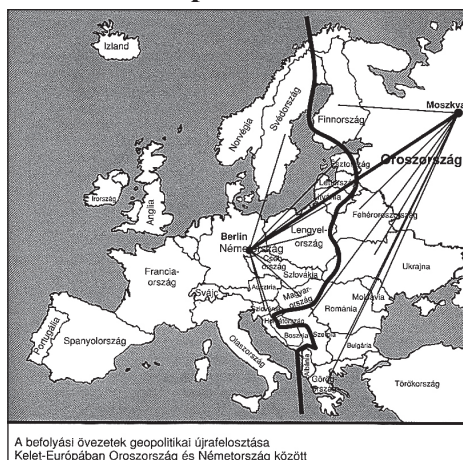

Forrás: Alekszandr Dugin (2000): Osznovi geopolityiki. Arktogeia. Moszkva.236.old.

Ennek a célnak és stratégiának a megvalósítása érdekében Az Eurázsia tengelyét alkotó pravoszláv civilizáció országainak az Európa tengelyét képező Közép-Európa államaival és az antikontinentális erők valószínűsíthető szövetségének tekinthető európai Nyugat országaival újra kell osztaniuk egymás között a befolyási övezeteket a mackinderi értelemben vett Kelet-Európában Németország és Oroszország között.

3. térkép: A befolyási övezetek újraosztása Kelet-Európában

Map 3: Re-distribution of the spheres of influence in Eastern Europe

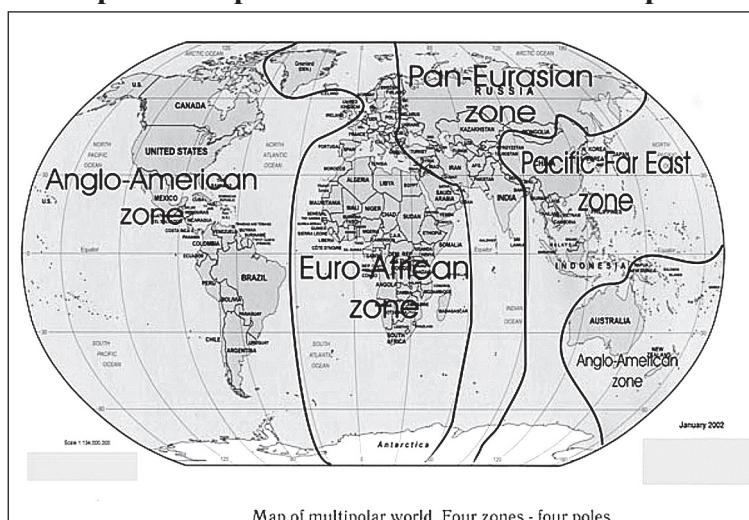

Forrás: Alekszandr Dugin (2000): Osznovi geopolityiki. Arktogeia. Moszkva. 227. old.

A folyamat sikere esetén Dugin egy Karl Ernst Haushofer pánrégió felfogásával rokonságot mutató négypólusú multipoláris világ modelljét vázolja fel.

4. Térkép: Négypólusú multipoláris világ

Map 4: Multipolar world. Four zones- four poles

Forrás: <https://www.google.hu/search?q=map+of+Multipolar+World.Four+zones-four+poles&sa>

Ennek a többpólusú nemzetközi rendszernek a Moszkva-Berlin, Moszkva-Teherán, Moszkva-Tokió és – a Sanghaji Együttműködési Szervezetet is figyelembe véve – Moszkva-Peking szövetségi tengely mentén kell megvalósulnia.

5. térkép: A többpólusú világ tengelyei Map 5: Axes of the multipolar world

Forrás: Alekszandr Dugin(2000):Osznovi geopolityiki. Arktogeia. Moszkva.225.old.

Oroszországnak Dugin felfogása szerint nincs választása. „Az Orosz Föderációnak nincs államtörténete, határai esetlegesek, kulturális irányjelzői zavarosak, politikai rendszere ingatag és képlékeny, etnikai térképe vegyes,gazdasági struktúrája széttöredezett és részben szétesett. Az adott konglomerátum csak a globálisabb geopolitikai alakulat bomlásának a terméke,a teljes képből kiszakított részlet.

Ha az Orosz Föderáció nem az orosz állam, akkor a FÁK sem az.”⁴¹ Dugin álláspontja szerint Oroszország nem eshet a regionális hatalom csapdájába. Az a státusz az orosz nemzet számára egyenlő az öngyilkossággal. „Oroszország elképzelhetetlen birodalom nélkül.”⁴² – hangsúlyozza. Ebben a keretben kell tehát értelmeznünk a 2014 tavasza óta kirobban ukrán konfliktust is. Az ország létének Dugin szerint nincs perspektívája, specifikus sajátosságok sem támasztják alá szuverenitását és létezésének fontosságát.

Oroszország és az Orosz Föderáció nagyhatalmi-birodalmi státusza tehát a többpólusú világ kialakulásához vezető Eurázsiai Unió (EaU), Jevrazijssz-kij Szojuz (JESZ) létrehozásától függ.

„Minden egyes történelmi kornak megvan a maga politikai, ideológiai, gazdasági és kulturális koordináta rendszere. – írja Az Eurázsiai nézőpont című tanulmányában.⁴³ – „Például a XIX. század Oroszországban a „szlavofilok” „zapadnyikok” ellen vívott küzdelme jegyében telt el. A XX. században a „vörösek” és a „fehérek” közötti szembenállásnak lehettünk tanúi. A XXI. században pedig az atlantisták (az egypólusú globalizmus hívei) és az eurázsianisták közötti ellentétek dominálnak.

Az atlantista világrend és globalizáció állításaival szemben fellépnek a többpólusú világ hívei, ők az eurázsianisták.”⁴⁴

A nemzetközi rendszer két szembenálló alternatívája, erőközpontja két egymástól eltérő felfogást, intézményi megoldást, intézményrendszert, berendezkedést és jövőképet képvisel, állítja Dugin.

„Az eurázsiai felfogás képviselői következetesen a többpólusosság elvét vallják, s fellépnek az atlantistákhoz kapcsolódó egypólusú globalizáció ellen. Ezen új világ pólusainak minőségében nem a hagyományos értelemben vett államok, hanem új, integrált civilizációs formák („nagy térségek”) jelennek meg, amelyek geoökonómiai övezetökké (geoökonómiai zónák) egyesülnek.”⁴⁵ A 6. térkép által megjelenített nagyrégiók, szuperhatalmak által uralt befolyási övezetek megszervezése és nemzetközi legitimációja esetén a világban kevésbé valószínűek a globális konfliktusok, a véres háborúk és az emberiség létét fenyegető összeütközések.

Oroszország és eurázsiai kontinentális övezetbeli partnerei harmonikus kapcsolatra törekednek szomszédjaikkal és szemben állnak az atlantisták globális terveivel, amelyek célja a Nyugat oligarchikus struktúrájának ellenőrzése alatt egy egypólusú sztereotipizált világ megszervezése.

A befolyási övezetek vázolt nagytérégi összefüggés rendszerében ugyanakkor Dugin a kis- és közepes nagyságú államok nemzeti szintű szerveződéseinek, a nemzeti és a nemzeti kisebbséggel kapcsolatos kérdéseknek nem tulajdonít jelentőséget. Azok problémái feloldódnak és megoldódnak az új geopolitikai rend Németország és Oroszország által ellenőrzött és birodalmi kereteiben.⁴⁶

Az atlantizmus és az USA vezérelt globalizmus elleni küzdelemben Dugin (és az orosz vezetés) szerint központi szerepet játszik az Eurázsia Gazdasági Unió létrehozása. Milyennek kell lennie ennek a szerveződésnek, arra a választ a Dugin által szerkesztett kötetben Jurij Szolozobov tanulmányából tudhatjuk meg. „Az Eurázsiai Unió: elmélettől a gyakorlatig” címet viselő elemzés részletesen bemutatja a szervezet keletkezéstörténetének főbb állomásait és jellegzetességeit.

Az Eurázsiai Unió (Jevrazijszkij Szojuz) létrehozására a kazah elnök, Nurszultán Nazarbajev tett javaslatot 1994-ben. Ebben a FÁK országai számára elengedhetetlen szükségszerűségnek nevezte egy az Európai Unióhoz hasonló szövetségi rendszer megteremtését. Véleménye szerint azonban ennek az integrációnak különböznie is kell az EU-tól annyiban, hogy annak létrehozása nem sértheti a résztvevő államok jogegyenlőségét. Az együttműködésnek a politikai szuverenitás feladása nélkül kell megvalósulnia. Elsősorban a gazdasági együttműködés elmélyítését kell szolgálnia, de szavatolnia kell a résztvevő államok kollektív biztonságát is.

A FÁK létrejöttétől azonban hosszú és nehéz út vezetett a 2015. január elsején megalakult Eurázsiai Gazdasági Unióig. Az integráció fejlődésére Putyin 2000-es hatalomra kerülése adta a döntő lökést.

2000. október 10-én Asztanába létrejött az Eurázsiai Gazdasági Közösség, a JEVRAZESZ (Jevroaziatszkije Ekonomicseszkije Szooobszesztvo). A gazdasági integrációban öt ország vesz részt. Oroszország mellett Belorusszia, Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán tagja a szervezetnek. Érdemi előrelépést jelentett a szervezet életében a gazdaság- és a pénzügyi politika területén követendő célok megfogalmazása, az 1990-es években létrehozott Vámunió megerősödése, valamint a Független Államok Közössége keretei között megvalósuló energetikai, infrastrukturális és gazdasági együttműködés. A szervezet a volt Szovjetunió gazdasági potenciáljának 85%-át képviseli. A szervezet jövőjével kapcsolatban Nurszultán Nazarbajev kazah elnök 2011. november 18-án adott interjújában kijelentette, hogy az a hasonló típusú integrációkra jellemző klasszikus utat járja végig. Az első lépést a közös kereskedelmi övezet létrehozása jelenti. A másodikat a vámszövetség, a harmadikat az egységes gazdasági térség, a negyediket a gazdasági unió, az ötödiket a közös valuta bevezetése követi.⁴⁷

Az Eurázsia Gazdasági Unió 2015-ös hivatalos megalakulása ennek a modellnek az negyedik fázisát képviseli.

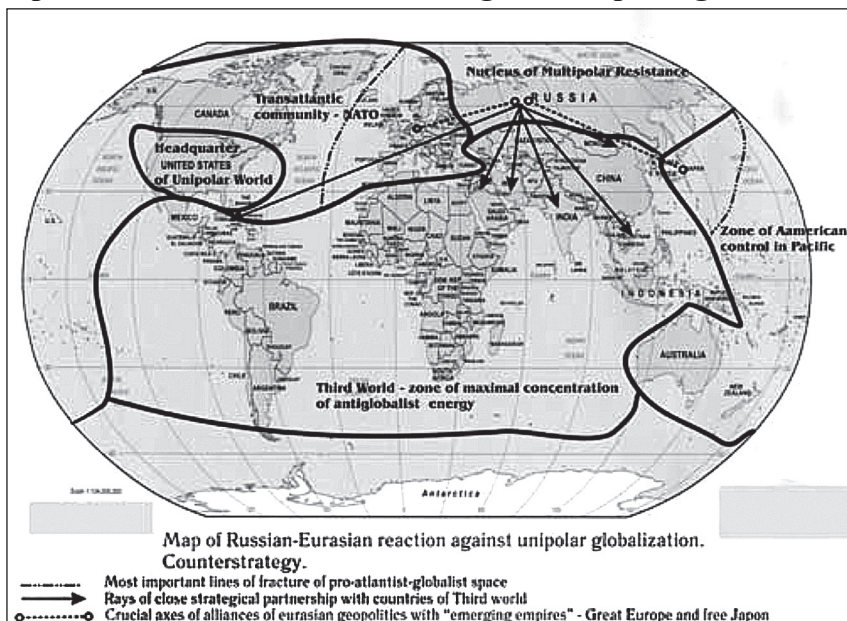
Összességében azt mondhatjuk, hogy Nazarbajev egy sajátos, sui generis jellegű birodalmi föderáció megteremtésének a híve, amely számos hasonlóságot mutat az 1991 december 25-e előtti struktúrákkal. Ezért különösen fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy „Nincs szó a Szovjetunió semmiféle restaurációjáról vagy reinkarnációjáról. Az nem lehetséges ... nem egy SZSZSZR²⁴⁸ létrehozásáról van szó ... amire szükség van az egy jövőre irányuló pragmatikus megközelítés.”⁴⁹

Vlagyimir Putyin orosz elnök az Eurázsiai Gazdasági Unió kapcsán az ázsiai, a Csendes-óceáni, az európai és a latin-amerikai térség összekapcsolását emeli ki. Ez az EaEu, az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együtt-

működési szervezet, az APEC, dél-amerikai államok szabadkereskedelmi integrációs szervezete, a Mercosur és az Európai Unió között megvalósuló, az USA által vezetett atlanti világgal szemben kialakítandó kooperációt jelenti.

6. térkép: Oroszország-Eurázsia együttműködési rendszere

Map 6: Russian-Eurasian reaction against unipolar globalization

Forrás: Alexander Dugin (2013): Multipolarism as an Open Project. Journal of Eurasian Affairs. Volume 1.10.old.

Oroszország és a posztszovjet térség – szögezi le Szolozobov – a globalizáció viszonyai között két út között választhat. „Az első – Kínához vagy az EU-hoz történő félperifériális jellegű integráció... A második – saját erőforrások alapján Eurázsia közepén létrehozni az Eurázsiai Uniót.”⁵⁰

Az orosz birodalmi gondolat harcosa és teoretikusa, Alekszandr Dugin úgy véli, hogy „Előbb vagy utóbb a nagy beteljesülések és drámai csaták után üt Eurázsia órája.”⁵¹

Ahhoz azonban, hogy az orosz geopolitikai gondolkodás sajátosságait megértsük, állítja Dugin, tudomásul kell vennünk, hogy „az orosz geopolitika nem egyszerűen az egyetemes geopolitikai törvényszerűségek jól definiált konkrét körülményekre történő alkalmazását jelenti. A probléma abban áll, hogy az orosz geopolitikát csak az orosz társadalom jellegzetességeinek mély megértése, a jelennek és a múltnak az együttes tanulmányo-

zása alapján lehet vizsgálni....A problémát nem egyszerűen az orosz területek (jelenkori és történeti) földrajzi struktúrája jelenti; ez fontos, de nem elégséges. Tisztáznunk kell azt is, hogy az orosz társadalom hogyan érti és értelmezi e területek szerkezetének alakulását a különböző időszakokban; mit jelent a „saját” és mit a „más” fogalma, hogyan fogja fel a határok, a kultúra, a civilizáció és identitás, valamint a szomszédos területek változása következtében a viszonyt az etnosz és a nép között... További nyitott kérdésként merül fel az orosz társadalom kormányzati formák típusaival kapcsolatos attitűdje ...nekünk kell az orosz történelem új társadalompolitikai modelljét kiépíteni.”⁵² Dugin szerint meg kell találni az egyes történelmi szakaszokra jellemző sajátosságokat és fel kell tárni az orosz kultúra jellegzetességeit. Eközben azt is hangsúlyozza, hogy a geopolitikai rendszerrel kapcsolatos pozíció függ a megfigyelő, vagy elemző értelmezésétől. Ez csak akkor lehet eredményes, ha a szubjektív és objektív tényezők egységes szerkezetbe rendeződnek. Véleménye szerint „...az orosz geopolitika a Heartland geopolitikája; szárazföldi bázison alapuló geopolitika, a szárazföld geopolitikája.”⁵³ A tizenötödik század óta a Oroszország a „szárazföldi civilizáció”, a kontinentális Róma pólusát testesíti meg. Erre a civilizációra a konzervativizmus, a holisztikus szemléletmód, az antropológiai közösség (a nép fontosabb, mint az egyén), az áldozatvállalás, az idealisztikus irányultság, a hűség, az askétizmus, a becsületesség és a lojalitás a jellemző. A kétpólusú, hidegháborús világban „Geopolitikailag ... egyensúly állt fenn a globális jellegű thalasszokratikus kapitalista Nyugat és messze az SZSZSZR határain túlterjeszkedő tellurokratikus kommunista Kelet között.”⁵⁴ A többpólusú, és interdependens nemzetközi viszonyrendszer keretei között ezen állapot ismételt megteremtésének szolgálatát vállalta az orosz geopolitika.

4. Összegzés

Az orosz külpolitikai stratégia és geopolitikai gondolkodás fejlődésében fontos szerepet játszanak a történelmi és a civilizációs folyamatok. Ezt tapasztaljuk a szlavofilizmus, a nyugatos és az eurázsianizmus irányzatai esetében egyaránt.

Az „eurázsianista” irányzat képviselői szerint Oroszország nagyhatalom, amely ugyanakkor a világ sajátos jellemzőkkel rendelkező Magterülete (Heartland). Legfőbb jellegzetessége, hogy Nyugat és Kelet között helyezkedik el, nem tartozik sem Európához, sem Ázsiához. Oroszország

a sajátos jellemzőkkel rendelkező Euráziát, az eurázsiai civilizációt reprezentálja és testesíti meg.

Az irányzat felfogása rokonságot mutat Sir. John Halford Mackinder által 1904-ben „A földrajz a történelem kulcsa”, illetve 1919-ben a Magterülettel (Heartland) kapcsolatban kifejtett gondolataival.

Az eurázsianizmus mint elmélet és mozgalom alapítója, klasszikus gondolkodója és szerzője a két világháború között száműzetésben élő és tevékenykedő Pjotr Szavickij volt.

Az 1930-as évekre az eurázsiaság mint mozgalom megszűnt létezni. Az eurázsiai eszme az 1960-as években Lev Nyikolajevics Gumiljov munkáiban és az 1990-es évtizedben neoeurázsianizmus néven éledt újjá. Az irányzat napjainkban legismertebb és legbefolyásosabb képviselője Alekszander Dugin.

Történelmi tény, hogy 1991. december 25-én megszűnt a Szovjetunió. A hajdani többnemzetiségű birodalom helyén független államok születtek. Átmenetileg egy magányos szuperhatalom maradt a nemzetközi küzdőteren: az Amerikai Egyesült Államok. A huszonkét millió négyzetkilométer területű Szovjetunió jogutódja a 145 millió lakost számláló, 17 millió négyzetkilométer kiterjedésű Oroszországi Föderáció lett. Moszkva – a BRICS országok tagjaként – hatalmát újjászervezve, politikai szuverenitását a Szovjetunió által elvesztett területek nagy részére kiterjesztve birodalmi politizálásba kezdett. Az orosz kormányzat az eurázsianizmus, és a nemzetközi rendszer multipolárisra alakítása stratégiájának irányvonalát képviseli és érvényesíti külpolitikájában. Az Eurázsiai Gazdasági Unió meghirdetésével és létrehozásával, a Sanghaji Együttműködési Szervezet megerősítésével, az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködéshez történő csatlakozással és más nemzetközi integrációkkal való kapcsolatok kiépítésével a nemzetközi viszonyok rendszerének struktúráképző nagyhatalma lett.⁵⁵

Az orosz vezetés külpolitikai stratégiája kidolgozása során felhasználta és expanziós törekvései szolgálatába állította a jelentős történelmi múltra visszatekintő orosz geopolitika tudományát. Különösen jól hasznosítja az Alekszandr Dugin nevével fémjelzett „moszkvai iskola” Oroszország eurázsiai jellegével, a négypólusú világrendszerrel, a befolyási övezetek újrafelosztásával, valamint az Egyesült Államok vezette atlantizmussal és egypólusú globalizációval szemben megfogalmazott és kifejtett nézeteit, gondolatrendszerét.

JEGYZETEK / NOTES

1. Zsel'tov, Viktor-Zsel'tov, Makszim (2015): Geopolityika. Isztorija i Tyeorija. Moszkva. INFRA-M. 270. old.
2. Részletesen lásd: Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Ljubov Siselina és Gazdag Ferenc (2004). Zrínyi Kiadó, Budapest. 85-86. old., valamint: Rosszija i Jevropa: Kresztomatyija po russzkoj geopolityike. Szosztavitylej Ljubov. Siselina (2007). Moszkva Nauka. 86. old.
3. Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Ljubov Siselina és Gazdag Ferenc (2004). Zrínyi Kiadó, Budapest. 141. old., valamint: Rosszija i Jevropa: Kresztomatyija po russzkoj geopolityike. Szosztavitylej Ljubov Siselina (2007). Moszkva. Nauka. 158. old.
4. Vaszilenko, Iván (2007): Geopolityika szovremennovo mira. Moszkva. Gardariki. 154. old.
5. Az előadás írásos formában a Geographical Journal 1904. áprilisi számában jelent meg. Részletesen lásd: Halford John Mackinder (1904): The Geographical Pivot of History. Geographical Journal, Vol. 23, pp. 421-437.
6. A magterület fogalmát Mackinder nevéhez köti a szakmai emlékezet. A kifejezést azonban James Fairgrieve használta először 1915-ben megjelent Geography and World Power (London, University of London Press) című könyve Kínáról írott fejezetében, amelyben a föld legnépesebb országa Eurázsia feletti uralma megvalósításának lehetőségét vizsgálja.
7. Részletesen lásd: Szilágyi István (2013): Geopolitika. Publikon Kiadó, Pécs. 35-49. old., valamint: Szilágyi István (2018): Geopolitika. Második, bővített kiadás. PAIGEO, Budapest. 52- 68. old.
8. Összefoglalását lásd: Szilágyi István (2019): Az orosz geopolitika gondolkodás. Áttekintés. Geopolitikai Szemle 1. szám. 9-41. old., valamint: Szmirnov, Genaggyij–Dmitrijeva, Irina- Dmitrijev, Vlagyimir-Bugamina, Elena (2019): Geopolityika: Tyeorija i praktika. Proszpekt, Moszkva.
9. 2014-ben Oroszországban kiadták legfontosabb műveinek gyűjteményét. Lásd: Trubeckoj Nyikolaj (2014): Jevropa i Jevrazija. Algoritm, Moszkva., s nem feledkezhetünk meg az Egyesült Államokban 2015-ben megjelent Between Europe & Asia. The Origins, Theories, and Legacies of Russian Eurasianism. (Edited by Mark Bassin, Sergey Glebov and Marlene Laruelle) (2015). University of Pittsburgh., című monográfia róla szóló fejezetéről sem.
10. Georgij Vernadszkij munkásságáról részletesen lásd: Becoming Eurasian. The Intellectual Odyssey of Georgij Vladimirovich Vernadsky. Igor Tobakov (2015). In: Between Europe & Asia. The Origins, Theories, and Legacies of Russian Eurasianism. (Edited by Mark Bassin, Sergey Glebov and Marlene Laruelle). University of Pittsburgh. 113-137. old., valamint: Alekszandr Dugin

- (2014): Geopolityika Rossziji. Akagyemicsevszkij Projekt, Moszkva. 117-120. old.
11. Lev Gumiljov, Anna Ahmatova költőnő fia. Munkássága napjainkban reneszánszát éli Oroszországban és a nyugati világban. Sorra jelennek meg művei és gyűjteményes kötetei oroszul. Lásd: Lev Gumiljov (2008): Ritmü Jevraziji. Epohi i Civilizaciji. ACT. Moszkva.; Lev Gumiljov (2013): Etnogenezisz i bioszfera zemlji. Azbuka Klasszika, Moszkva, továbbá a monumentális Jevrazija. Ripol, Moszkva, 2014.; Számos angol nyelvű elemzést is olvashatunk munkásságáról. Ezek sorában kiemelhetjük a: Between Europe & Asia. The Origins, Theories, and Legacies of Russian Eurasianism. (Edited by Mark Bassin, Sergey Glebov and Marlene Laruelle) (2015). University of Pittsburgh., valamint a Laruelle, Marlene (2008): Russian Eurasianism. An Ideology of Empire. Woodrow Wilson Center Press, Wasington, D.C. The John Hopkins University Press, Baltimore. kötetekben Gumiljovról írott tanulmányokat.
 12. Dugin, Alekszandr (2014): Geopolityika Rossziji. Akagyemicsevszkij Projekt, Moszkva. 107. old.
 13. Dugin, Alekszandr (2014): Geopolityika Rossziji. Akagyemicsevszkij Projekt, Moszkva. 108-109. old.
 14. Zselto, Viktor és Zselto, Makszim (2015): Geopolityika. Isztorija i Tyeorija. Moszkva. INFRA-M. 285. old.
 15. Lásd: Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Ljubov Siselina és Gazdag Ferenc (2004). Zrínyi Kiadó, Budapest. 261-265. old., valamint: oroszul a Rosszija i Jevropa: Kresztomatyija po russzkoj geopolityike. Szosztavitylej Ljubov Siselina (2007). Moszkva Nauka. 415- 420. old.
 16. Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Ljubov Siselina és Gazdag Ferenc (2004). Zrínyi Kiadó, Budapest. 259-260. old.
 17. Id. mű 263. old.
 18. Id. mű 261. old.
 19. Zselto, Viktor és Zselto, Makszim (2015): Geopolityika. Isztorija i Tyeorija. Moszkva. INFRA-M. 288. old.
 20. Zselto, Viktor és Zselto, Makszim (2015): Id. mű 289. old.
 21. Részletesen lásd: Szilágyi István (2018): Geopolitika. Második, bővített kiadás. PAIGEO, Budapest. 45- 48. old
 22. Rosszija i Jevropa: Kresztomatyija po russzkoj geopolityike. Szosztavitylej Ljubov Siselina (2007). Moszkva Nauka. 417. old.
 23. Részletesen lásd: Szilágyi István (2018): Geopolitika. Második, bővített kiadás. PAIGEO, Budapest. 285- 288. old.

24. Magyar nyelven lásd: Alexander Dugin (2017): A negyedik politikai eszme. Kvintesszencia Kiadó, Debrecen.
25. Dugin széles körben látogatott, nagy hatású saját honlapokat hozott létre munkáinak, nézeteinek és politikai szövetségesei gondolatainak terjesztésére (<http://www.arcto.ru> és www.evrazia.org) és rendelkezik saját kiadóval (Arktogeia Egyesület) is.
26. Laruelle, Marlene (2006): Aleksandr Dugin: A Russian Version of the European Radical Right? Woodrow Wilson International Center. Washington, Occasional Paper. 294.1. o.
27. Dugin, Alexander (2012): The Fourth Political Theory. Arktos Media Ltd. London, 9-10. old.
28. Id. mű 12-13. old.
29. Id. mű 14. old.
30. Id. mű 38. old.
31. Részletesen lásd: Szilágyi István: Geopolitika. Publikon Kiadó, Pécs, 2013. 104-121. old.
32. Dugin, Alexander (2012): The Fourth Political Theory. Arktos Media Ltd. London. 177. old
33. Id. mű 195. old.
34. Id. mű 197. old.
35. Dugin, Alekszandr (2000): Osznovi geopolityiki. Arktogeia, Moszkva,.
36. Dugin, Alekszandr (2014): Geopolityika Rossziji. Akagyemicsevszkij Projekt, Moszkva
37. Lásd: Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Ljubov Siselina és Gazdag Ferenc (2004). Zrínyi Kiadó, Budapest. 333-377. old, valamint: oroszul a Rosszija i Jevropa: Kresztomatyija po russzkoj geopolityike. Szosztavitylej Ljubov. Siselina, (2007). Moszkva Nauka. 476- 520. old.
38. Dugin, Alekszandr (2000): Osznovi geopolityiki. Arktogeia, Moszkva. 108. old.
39. Id. mű 162. old.
40. Id. mű 167. old.
41. Id. mű 184. old.
42. Id. mű 193. old.
43. Alekszandr Dugin (2012): Jevrazijszkij vzgljad. In: Geopolityika i mezsdunarodnije otnosenyija. Jevrazijszkoje Dvizsenyije. Moszkva. 348. old.
44. Id. mű 348-349. old
45. Id. mű 350. old

46. Részletesen lásd: Dugin, Alekszandr (1997): Osznovi geopolityiki. Arktogeia, Moszkva. 297-385. old.
47. Nazarbajev, Nurszultán: Jevrazijszkij Szozuz: ot igyeji k isztoriji buduscsevo. Izvesztyija, 2011. október 25. ([http://www.izvestia.ru/news/504908.](http://www.izvestia.ru/news/504908))
48. Az SZSZSZR betűszó a Szovjetunió, azaz a Szovjet Szocialista Szövetséges Köztársaságok rövidítése.
49. Szolozobov, Jurij (2012): Jevrazijszkij Szozuz: ot igyeji k isztoriji buduscsevo. In: Geopolityika i mezsdunarodnije odnosenyija. Jevrazijszkoje Dvizsenyije. Moszkva. 372. old.
50. Id. mű 373. old.
51. Dugin, Alekszandr (2012): Jevrazijszkij vzgljad. In: Geopolityika i mezsdunarodnije odnosenyija. Jevrazijszkoje Dvizsenyije. Moszkva. 360. old.
52. Dugin, Alekszandr (2015): Last War of the World-Island. The Geopolitics of Contemporary Russia. Arktos Media Ltd. London. 1-2. old.
53. Id. mű 5. old.
54. Id. mű 42. old.
55. Ezzel kapcsolatban lásd: Szmirnov, Anatolij (red) (2014): Globalnaja bezopasznoszty v cifrovuju epohu: sztratagemü dlja Rosszii.VNIIgeoszisztyem. Moszkva, ; Russia's „pivot” to Eurasia. (edited by Kadri Liik (2014): European Council on Foreign relations. ecfr. eu. London, valamint Szmirnov, Genaggyij-Dmitrijevna, Irina-Dmitrijev, Vlagyimir-Bugamina, Elena (2019): Geopolityika: Tyeorija i praktyika. Proszpekt, Moszkva. 186-210. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Mark Bassin-Sergey Glebov-Marlene Laruelle (2015): Between Europe & Asia. The Origins, Theories, and Legacies of Russian Eurasianism. University of Pittsburgh.
- Bogaturov, Alekszej Demoszfénovics (2017): Mezdunarodnije odnosenyija i vnyesnyaja polityika Rossziji. Aszpekt Pressz, Moszkva.
- Cohen, Saul Bernard (2009): Geopolitics: The Geography of International Relations. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York.
- Danyilevszkij, Nyikolaj (1991): Rosszija i Jevropa. Moszkva.
- Dugin, Alekszandr (2000): Osznovi geopolityiki. Arktogeia, Moszkva.
- Dugin, Alekszandr (2004): Projekt „Eurazija.” EKCMO. Jauza, Moszkva.
- Dugin, Alexander (2012): The Fourth Political Theory. Arktos Media Ltd. London.

- Dugin, Alekszandr (red) (2012): Geopolityika i mezsdunarodnije otnosenyija. Jev-razijszkoje Dvizsenyije. Moszkva.
- Dugin, Alexander (2013): Multipolarism as an Open Project. Journal of Eurasian Affairs. Volume 1. 5-15. old.
- Dugin, Alekszandr (2014): Geopolityika Rossziji. Akagyemicsevszkij Projekt. Moszkva.
- Dugin, Alexander (2015): Last War of the World-Island. The Geopolitics of Contemporary Russia. Arktos Media Ltd. London.
- Dugin, Alekszandr (2015): Geopolityika. Akagyemicsevszkij Projekt. Moszkva.
- Alexander Dugin on Eurasianism, the Geopolitics of Land and Sea, and a Russian Theory of Multipolarity. <http://www.theory-talks.org/2014/12/theory-talk-66.html>. és <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?id=186525>
- Dugin, Alexander (2017): A negyedik politikai eszme. Kvintesszencia Kiadó. Debrecen.
- Geopolitikai Szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv, Pataki Gábor Zsolt. (1999): Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet. Budapest.
- Gumiljov, Lev (2008): Ritmu Jevraziji. Epohi i Civilizaciji. ACT. Moszkva.
- Gumiljov, Lev (2013): Etnogenezisz i bioszfera zemlji. Azbuka Klasszika. Moszkva.
- Gumiljov, Lev (2014): Jevrazija. Ripol, Moszkva.
- Laruelle, Marlene (2006): Aleksandr Dugin: A Russian Version of the European Radical Right? Woodrow Wilson International Center. Washington, 2006. Occasional Paper.
- Laruelle, Marlene (2008): Russian Eurasianism. An Ideology of Empire. Woodrow Wilson Center Press, Wasington, D.C. The John Hopkins University Press, Baltimore.
- Mackinder, Halford John: The Geographical Pivot of History. Geographical Journal, Vol. 23, 1904. 421-437. old
- Mackinder, Halford John (1919): Democratic Ideals and Reality. A Study is the Politics of Reconstruction. Constable and Company Ltd. London.
- Mogyernyzacija i gyeokratyizacija v sztrana BRICS. Szravnyityelnij analiz (2015). Aszpekt Press. MGIMO, Moszkva.
- Nazarbajev, Nurszultan: Jevrazijszkij Szozuz: ot igyeji k isztoriji buduscsevo. Izvesztyija, 2011. október 25. (<http://www.izvestia.ru/news/504908>.)
- Nyikulin, Nyikolaj Mihajlovics (2016): Rosszija na rubezse vekov. (konyec XX-nacsalo XXI. v.). Izdatyelsztvo „MGIMO Unyiverszitet” Moszkva.
- Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Ljubov Siselina és Gazdag Ferenc (2004) Zrinyi Kiadó, Budapest.

- Rosszija i Jevropa: Kresztomatyija po russzkoj geopolityike. Szosztavityelej. Ljubov Siselina (2007). Moszkva Nauka
- Russia's „pivot” to Eurasia. (edited by Kadri Liik (2014): European Council on Foreign Relations. ecfr. eu. London.
- Szavickij, Pjotr (1997): Kontyinent Jevrazija. Argraf. Moszkva.
- Szilágyi István (2011): A földrajz a történelem kulcsa. 150 évvel ezelőtt született Sir Halford J. Mackinder brit földrajztudós, a geopolitika klasszikusa. Magyar Tudomány. 11. sz. 1362-1373. old.
- Szilágyi István (2013): Geopolitika. Publikon Kiadó, Pécs. 254. old.
- Szilágyi István (2015): Alekszandr Dugin és az orosz birodalmi geopolitika. In. b Tuka Ágnes (szerk.). Változó Európa. Kérdések, kétségek, válaszok. ID Research Kft. Publikon Kiadó. Pécs. 43-69. old.
- Szilágyi István (2016): Az orosz geopolitikai gondolkodás eurázsiai és birodalmi aspektusai. In: Magyarország Európában, Európa a világban. Szerkesztette: Koller Boglárka, Marsai Viktor. Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára. DIALÓG CAMPUS Kiadó. Budapest. 373-389. old.
- Szilágyi István (2018): Geopolitika. Második, bővített kiadás. PAIGEO. Budapest.
- Szmirnov, Anatolij (red) (2014): Globalnaja bezopasznoszty v cifrovuju epohu: sztratagemü dlja Rosszii. VNIIGeoszisztyem. Moszkva. 2019): Geopolityika: Tyeorija i praktyika. Proszpekt, Moszkva,
- Szmirnov, Genaggyij-Dmitrijeva, Irina-Dmitrijev, Vlagyimir-Bugamina, Elena Trubeckoj, Nyikolaj (2000): Naszlegyije Csingiszkana. Argraf. Moszkva.
- Trubeckoj Nyikolaj (2014): Jevropa i Jevrazija. Algoritm. Moszkva.
- Vaszilenko, Ivan (2007): Geopolityika szovremennovo mira. Gardariki. Moszkva.
- Zselto, Viktor-Zselto, Makszim (2015): Geopolityika. Isztorija i Tyeorija. INFRA-M. Moszkva.

GERGICS Tünde

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: gergics@gmail.com

A MAGYAR RÉGIÓK FEJLŐDÉSE ÉS KAPCSOLÓDÁSA AZ EURÓPAI GEODESIGN MODELLEKHEZ

DEVELOPMENT OF HUNGARIAN REGIONS AND THEIR INTERFACE WITH EUROPEAN GEODESIGN MODELS

ABSTRACT

Each region has different capabilities: different natural resources, population composition, education, motivation, cultures, habits, wages, different capital volume and different levels of knowledge capital are available; accordingly each area develops essentially through inequalities.

The Hungarian regions are struggling with the „inertia of the crawl path” based on numerous studies. The development of the border regions is still marked by 100 years ago Trianon, which cut off the former village-city relations in several stages, leaving cities deprived of their catchment areas and villages isolated from their centres. Later, the change of regime caused preservation and/or strengthening of former centres due to the loss of East market and industrial restructuring and lack of appropriate development concepts. Accession to the European Union has brought about a number of changes in regional policy, which have also affected the development of the regions.

The developmental divide of the Hungarian regions is presented by rethinking and depicting the European spatial structure, so-called geodesign, models, assuming that the Hungarian part of the ‘Boomerang’ which was created by Gorzelak has a more extensive development zone now than it had almost 25 years ago: it is not just the Vienna-Budapest axis that stands out.

Kulcsszavak: régiók, gazdasági fejlődés, egyenlőtlenségek, centrum-periféria, térszerkezeti modellek, geodesign, Magyarország

Keynotes: regions, economic growth, development, inequalities, centre, periphery, spatial structure models, geodesign, Hungary

1. Bevezetés

Minden régió más adottságokkal rendelkezik; különböző természeti erőforrásokat birtokol, más a népesség összetétele, végzettsége, motivációi, kultúrái, szokásai, munkabírása, eltérő volumenű tőkeállomány, illetve különböző színvonalú tudástőke áll rendelkezésre, így minden terület alapvetően az egyenlőtlenségeken keresztül fejlődik.

A magyar régiók a „bejárt út tehetetlenségével” küzdenek számos kutatás alapján. A határmenti régiók fejlődésére még ma is rányomja bélyegét a 100 évvel ezelőtti Trianon, mely több szakaszon is elvágta a korábbi falu-város kapcsolatokat, így vonzaskörzetüktől megfosztott városok, illetve centrumuktól elszigetelt falvak maradtak magukra. Később a rendszerváltás az ipar keleti piacvesztése és szerkezeti átalakulásával a megfelelő fejlesztési koncepciók hiánya miatt a korábbi centrumtérsegek fennmaradását és/vagy megerősödését okozta. Az európai uniós csatlakozás a területi politikában több változást is hozott, melyek szintén hatással voltak a régiók fejlődésére.

A magyar régiók fejlettségi megosztottsága az európai térszerkezeti, ún. geodesign modellek újragondolásával, ábrázolásával kerül bemutatásra, azzal az előzetes feltevéssel, hogy Gorzelak által megalkotott „Bumeráng” magyarországi része mára kiterjedtebb fejlettségi zónát mutat a közel 25 évvel ezelőttihez képest: nem csak a Bécs-Budapest tengely emelkedik ki, továbbá nem egyedül a Balaton, mint turisztikai régió rendelkezik fejlődési potenciállal. A tanulmány a modell által meghatározott, az akkori magyar területek fejlődési irányait veti össze a jelenkori fejlettséggel és egyben reflektál azokra.

2. Fogalmi keretrendszer

A régió a térszerveződés alapegysége, egy rugalmasan értelmezhető gyűjtőfogalom. A szakirodalomban többféle definíciót találunk, Walter Isard szerint egy vagy több olyan probléma alapján lehatárolt térség, amit a regionális tudománnyal foglalkozók vizsgálni szeretnének. Edgar M. Hoover élcélődése alapján olyan térségként is leírható, amire a kutató elnyerte megbízását.¹

A régió meghatározást két értelemben is használhatjuk; az egyik a földrajzilag összekapcsolódó államcsoportok, regionális integrációk, melyeket pontosabban a makrorégió kifejezéssel írhatunk le, és főként a világgazdaságtani vizsgálatokhoz alkalmazzuk. A másik az országon belüli területegységekre, a lokális és az országos szint közötti szintre alkalmazható, mely több szomszédos települést/ településrészt magában foglal; a tanulmányban is e jelentéssel kerül alkalmazásra.²

A régió kialakulását és új entitássá válását három folyamat alakítja: a regionalizáció, vagyis a tér elkülönített egységekre bontása (mely történhet kívülről pl. állami szintről, vagy belülről pl. települések szerveződésével), a regionalizálódás, „amikor a térségi reálfolyamatok fokozatosan kikényszerítik egy új területi entitás kialakítását, éppen az erős, vagy a jól elkülönült összetartozás, kohézió alapján”³, illetve a regionalizmus, maga az intézményesítés alapja, az identitás, az összetartozás és a közös értékek hatása a homogenizálódásra.

A régió meghatározásának komplexitása a tipizálásában is megmutatkozik. Számos régiócsoporthoz létezik különféle megközelítési szempontokból. A regionális tudományban az egyik legelfogadottabb csoportosítás a következő⁴:

- tervezési/programozási régió: politikai-kormányzati lehatárolás köz- igazgatási-statisztikai céllal, ilyen az Európai Unió NUTS-rendszere, melyben a régió kifejezés gyűjtőfogalomként használatos (az 5 különböző – 3 regionális és 2 lokális – szintből a regionális politika alap kategóriája a NUTS2 szint);
- csomóponti régió: elsősorban gazdasági alapokon szerveződő pólus egy vagy több nagyváros összekapcsolódásából kialakult vonzáskörzet, mely nem feltétlenül átfedésmentes, vagy teljes térfelosztást feltételező, elsősorban gazdaságfejlesztésben alkalmazzák (a régió belüli kapcsolatok lehetnek vertikálisak vagy horizontálisak);
- homogén régió: többnyire a szimbolikus térhez kapcsolható, de földrajzi alapon is lehet a hasonlóság elvén lehatárolni ilyen régiókat, például mezőgazdasági, ipari, idegenforgalmi régiók.

Csomóponti régió alapon megjelenhet az urbánus-rurális megközelítés, mint centrum-periféria fejlett-kevésbé fejlett tér elkülönítése. Vagy a centrum-térség nagysága alapján metropolitan és micropolitan térségek meghatározása.

A legtöbb tipizálás a fejlettségi szintek és a fejlődési képesség/versenyképesség alapján került kidolgozásra. Az Európai Unióban is számos kutatást végeztek a hatékony lehatárolás és fejlesztési tervek kidolgozása érdekében, többnyire a tervezési/programozási típusú régiók csoportosítására. Az egyik legismertebb csoportosítás a vásárlóerőparitáson számított egy főre jutó bruttó hazai össztermék alapján a kohéziós politikában jelenik meg, 2000-2013 között elmaradott és nem elmaradott régiók, 2014-től fejlett, átmeneti és kevésbé fejlett régiók csoportosítását alkalmazzák.⁵

A helyzet a helyek rendezettségű viszonya, mely mindig relatív, szinonimája a fekvés. Két kitüntetett helyzet a centrum és a periféria. A centrum a fizikai (geometriai) térben középpontként (bizonyos esetekben súlypontként) határozható meg; az a pont, amelyhez a vizsgált terület többi pontja összességében a legközelebb helyezkedik el. A centrumtól a legtávolabb eső pontok pedig a perifériát, vagy a peremi zónát jelentik. Ekképpen a fizikai térben a centrum-periféria reláció a földrajzi távolsággal fejezhető ki.⁶

Társadalmi-gazdasági értelemben a centrum áramlási és hálózati csomóponti jelleggel rendelkezik, irányítási vezető szerepe van. A periféria ezzel ellentétes jellegű, de a negatív társadalmi-gazdasági jelenségek erősödési pontját, illetve az elszigeteltséget is magába foglalhatja. Fejlettségi/gazdasági értelmezésben a centrum és periféria között értékegyenlőtlenség van mind jövedelemben, mind hatékonyságban; a centrumok a fejlett, míg a perifériák az elmaradott térségeket jelentik. Hatalmi/társadalmi relációban a centrum-periféria közötti érdekérvényesítési aszimmetriából adódó függés jelenik meg, ahol a hatalmi elit a centrum, a kiszolgáltatott tömeg pedig a periférián helyezkedik el.⁷ A centrum-periféria viszony politikai, társadalmi és gazdasági értelemben dinamikus, folyamatosan újrendeződő struktúra. Ekképpen meghatározható egy átmeneti térség, a félperiféria, mely kialakulhat a centrumtól történő leszakadással, vagy a perifériából való kiemelkedéssel és tarthat a fejlődés útján a centrum vagy lemaradás/hanyatlás során a periféria felé.⁸

3. A magyar régiók fejlődéstörténete

Az első tervezési régiók létrehozása az államalapítás idejéhez köthetők. Szent István király tekinthető a magyar megyerendszer megalkotójának.

A kialakított igazgatási egységek központjai a várak voltak (melyek fontos gazdasági központokká váltak), élükön az ispánnal. Bár a történészek német, görög, szláv jelleget is felfedeztek a vármegyerendszer szerkezetében, az a magyar fejlődés terméke, egy sajátos és eredeti térfelosztás, mely Géza fejedelem korában kezdődhetett, így kialakítása bizonyos meglévő szerveződésekre is épülhetett (előzménye a nemzettség lehetett). Számukat tekintve 45 vármegye lehetett István király uralkodása idején, mindazonáltal a vélekedések találhatók széles szórással, 25-től egészen 72-ig. A XII. században pedig 70 és 80 közé teszik számukat.⁹

Ehhez kapcsolódóan a magyar területek fejlődésében a honfoglalás idei letelepedések is szerepet játszottak. Erdély, Alföld és a határmenti „gyepű” terület majdnem teljesen lakatlan volt. A kivételes természeti adottságokkal rendelkező Duna-Tisza-közén a maradibb szellemű, harcokban csak ritkán résztvevő törzsek telepedtek meg, akik elsősorban vadászatból, halászatból és állattartásból éltek. Az ország nyugati és észak-nyugati részén a harcias, kalandozásokban jártas, műveltebb és pompakedvelő törzsek meghódították az ott élő népeket (többségében szlávokat), továbbá rabszolgáikkal műveltették a földeket. Az államalapítás környékén a hittérítőkkel külföldi telepesek is érkeztek, a németek a nyugati határszélre, míg a latinok (főként olaszok) Esztergom és Székesfehérvár környékére települtek. A sűrűbben lakott dunántúli részeken állandósultak a telephelyek, ahol előtérbe került a kenyérmagvak termesztése és az állattartásnak már csak másodlagos szerep jutott. A főként külföldről érkezők telepei kereskedővárosokká fejlődnek a Duna mentén (Esztergom, Győr, Pozsony, Sopron, Óvár, Buda, Pest stb.), valamint az ország szívében, vagyis Székesfehérvár vidékén. Az előrehaladást megállítja az 1241-1242-es tartárjárás, melynek következménye – többek között – a magyar lakosság közel megféleződése volt.

A tatárok kivonulása után a vármegyék irányításában egyre nagyobb szerepet kapott a nemesség. Károly Róbert pénzügypolitikája és az arany – az ezüsthöz képest – megnövekedett értékének következménye volt az ország Európában egyedülálló felemelkedése, mely növelte a külföldi kereskedelmet, valamint a kereskedelmi összeköttetéseket, így bekapcsolódva a közép-európai nagykereskedelmi úthálózatba számos magyar gócponttal (Pozsony, Kassa, Nagyszombat, Sopron, Buda, Nagyvárad, Brassó stb.).¹⁰

A XV. század végétől a XVIII. század elejéig a járványok és a háborús pusztítások jelentősen csökkentették a népességszámot, melynek következtében termelésük és fogyasztásuk is csökkent, így a gazdaság is visszaesett. A XVIII. század elejétől a Habsburg Birodalom keretein belül indul meg az újabb gazdasági felzárkózás Európához (majorsági gazdál-

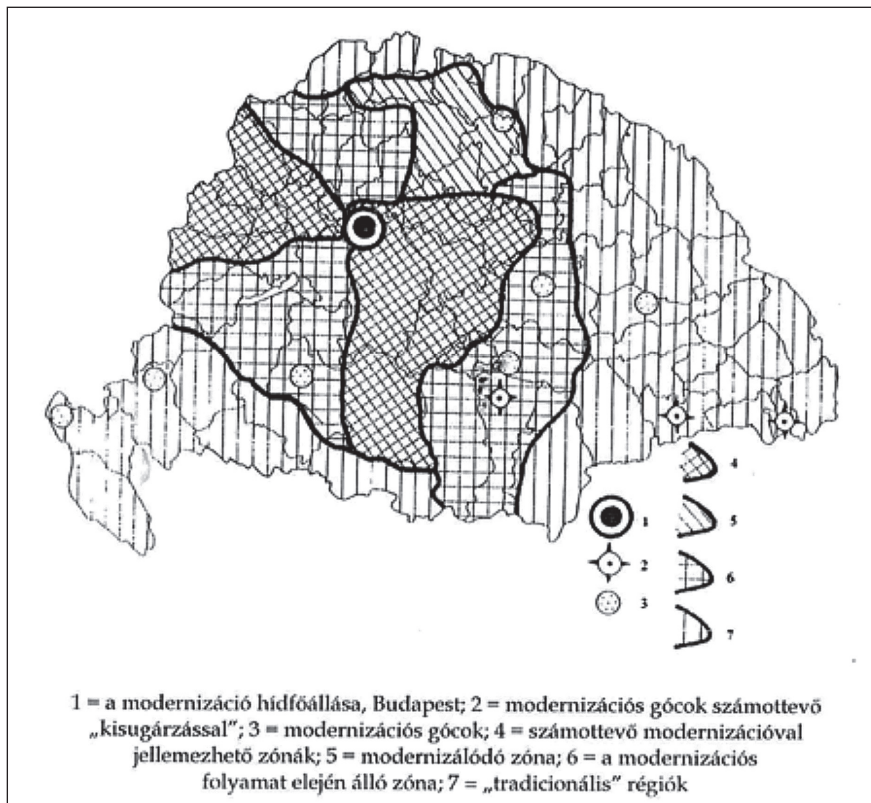
kodás, céhrendszer, korszerű bányászat). A magyar területen belül három nagyobb fejlődési régiót lehetett megkülönböztetni: a legfejletlenebb volt a török hódoltság területe, egy átmeneti lassúbb fejlődés volt Erdélyben és a legfejlettebb terület a főként nyugati, korábbi királyi Magyarország nem török hódoltsági része.¹¹

A kiegyezést követő 1876-77-es megyerendezéseket követően összesen 63 volt a Magyar Királyság vármegyéinek száma, amihez hozzátartozott még a Horvát-Szlavónország nyolc vármegyéje. Az első világháborúig az ország gazdasági növekedési rátája a nyugati országokéhoz hasonlóan magas fejlődést mutatott (a GDP éves növekedése egyes számítások szerint átlagosan 2,4, más számítások szerint átlagosan 3,2 százalékos lehetett), melynek köszönhetően az egy főre jutó GDP alapján a nyugati országok 40-50 százalékos, Ausztria és Olaszország 70-80 százalékos szintjén állt a magyar gazdaság. Az első világháborúig a főváros és vonzáskörzete erősödött meg elsődlegesen, illetve mellékesen néhány vidéki centrum növelte szerepét.¹²

Beluszky a XX. század eleji adatokat vizsgálva a fejlettség alapján öt különböző ún. modernizációs zónára (1. ábra) osztotta Magyarországot.¹³

- A modernizáció hídfőállása Budapest volt, amely közlekedési, kereskedelmi, ipari, politikai és innovációs központi szerepet is betöltött.
- A második típus a számottevő modernizációval jellemezhető zónák. A nyugat-magyarországi modernizációs ék, a Budapest-Bécs tengely mentén kiemelt forgalmi helyzettel rendelkezett. Az Alföldi térség a korszakban az ország exportjának nagy részét állította elő, továbbá a városok fejlődése elősegítette a modernizációt.
- A modernizálódó zónába, vagyis az átlagosnál kedvezőbb modernizációs értékkel rendelkező zónába a Felvidék középső harmada tartozott. Ebben a régióban a modernizáció motorja az ipar, azon belül is főként a gyáripár volt, mely vonzotta a kereskedelmet, a pénzintézeteket, az oktatást és az innovációt.
- A negyedik típus a modernizációs folyamat elején álló zóna, ami a közepesen modernizálódott régiókat jelentette, összesen három ilyen egybefüggő régió különült el: a Felvidék nyugati része, a Közép- és Dél-Dunántúl területe és a köztes zóna Szabolcs vármegyétől Bihar, Arad vármegyéken át Temes vármegyé déli határáig.
- Az ötödik típusba a tradicionális, vagyis alig modernizálódó régiók tartoztak: Kelet-Magyarország térsége és Horvát-Szlavonország területe.

1. ábra: Magyarország modernizációs zónái a XX. század elején

Forrás: Beluszky Pál: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországn. 22. old. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota

Az I. világháború félbeszakította a fejlődést; a veszteségek, a kimerülés, az éhínségek, a forráshiány, az infláció, a termelési elmaradottság, a világpiazi krízis (stb.) gazdasági összeomláshoz vezettek. A trianoni döntések következtében Magyarország területének hetven, lakosságának hatvan százalékát elvesztette, a területi lecsatolások nagy része részben vagy teljesen elvette az ipari nyersanyagellő helyeket.¹⁴ Az István király által alkotott közigazgatási alapegységek, a világháború előtti 71 vármegye döntő többsége külföldre került, gyakorlatilag minden „új határ” menti vármegye „szétszakadt”, jobb esetben a centrumaik maradtak határon belül leszakítva a vonzáskörzetük egy részétől, rosszabb esetben falvak és kisebb települé-

sek maradtak vonzáskörzetük nélkül. Tíz nagy vonzáskörzet került határon kívülre (amiből kettő első és három másodrangú vonzáskörzetnek számított), a vasúti Losonctól Szabadkáig és a Dunáig tartó „körgyűrű” teljes egészében külföldre került, sőt a nagy folyók találkozási pontjai is. Az 1923-as összevonások (1923. évi XXXV. tv cikk) létrehoztak bizonyos „közigazgatásilag egyelőre egyesített” vármegyéket, de nevéből is adódóan csak közigazgatásilag alkottak ezen területek egységet. 1929-ben összesen 25 vármegye volt az országban.¹⁵

A két világháború között Magyarország Európa leglassabban fejlődő országai közé került (egy főre jutó GDP növekedése átlagosan évi 0,8 százalékosra tehető). A korszakban a főváros súlya egyre nőtt, a lecsatolások után a lakosság 15 százaléka élt Budapest és környékén, a forgalom 90 százaléka Budapesten haladt át, a korszak egyedüli dinamikus térsége volt.¹⁶ Tímár az időszakban négy nagyobb regionális egységet különít el alapvetően földrajzi lehatárolásban, de kiegészülve a fővárosi rész elkülönítésével; Dunántúl, Észak, Alföld, valamint Budapest és környéke.¹⁷

A II. világháborúban az ország hadszíntérre válásának következménye, hogy a magyar nemzeti vagyon közel 40 százaléka elpusztult, ezzel pedig az egyik legsúlyosabb károsodást szenvedett országgá váltunk. A háborút követően hatalmas társadalmi és politikai átalakulás kezdődött (radikális földosztás, állami beavatkozás erősödése, proletárdiktatúra, tervgazdálkodás bevezetése, ipar újjáépítése, oktatási forradalom stb.). Az általánosan pazarló gazdálkodás ellenére a GDP átlagosan évi 5-6 százalékos emelkedést ért el, melyben nagy szerepe volt az ipar megerősödésének (1950-67 között az ipari termelés a négyszeresére nőtt, 1965-ben a GDP 67 százaléka az iparból származott), továbbá az életszínvonal is javult. A népesség gyorsan nőtt, 1962-ben már 10 millió fölötti volt a lakosság száma, tömeges városba áramlások történtek, a falvakból is inkább községekbe költöztek, aminek következtében a hatvanas évek végére az urbanizációs ráta 50 százalék fölé ment. A háború lezárása után a földreformmal megindul a megyék helyzetének kezelése is, az 1949. évi XXVI. törvény és az azt követő rendeletek sora (összefoglalóan az 1950-es megyerendezés) lehatárolja a ma is használatban lévő közigazgatási megyék területeit (azóta csak 1990-ben 4 megye átnevezése történt, de területmódosítás nem).¹⁸

Országos szintű regionális tervezés először 1949-ben készült az első ötéves terv kidolgozásához, mely abban a tekintetben egyedülálló volt Európában, hogy az egész településhálózatból kiindulva lett megalkotva, az ország vezetése azonban nem találta üdvözlendőnek a regionális tervezést, így az még váratott magára. 1958-ban MT rendelet született arról, hogy

regionális vizsgálatok és tervek készüljenek az ország egészére. Ekképpen sorra születtek a megyei településhálózat-fejlesztési tervek, a speciális ipari és üdülőkörzeti területi tervek¹⁹, illetve készültek határ menti, szomszédos országokkal koordinált regionális tervek²⁰. Az 1960-70-es években szakmai vita alakult ki a gazdasági körzetekre bontással kapcsolatosan, volt 6, 10, 12 és 14 régiós javaslat is. A regionális tervek többségének megvalósításával az életszínvonal mind észak-dél, mind kelet-nyugat között a kiegyenlítődés felé mozdult, mindazonáltal a főváros tehermentesítésére irányuló tervek következményeként az ipari decentralizáció szellemi és irányítási koncentrációt okozott.²¹

Az 1970-es évek világválságai rávilágítottak a magyar gazdaság elmaradottságára, az adósságok egyre csak nőttek, gazdasági nehézségek léptek fel, így a nyolcvanas évek második felében megindul a kiútkeresés, majd a rendszerváltás.²²

A rendszerváltást követően Cséfalvay²³ három nagy fejlődési területet különít el Magyarországon.

- Fejlett régiók; Budapest és Nyugat-Dunántúl, ahol a gazdasági átforgatásban a külföldi kis- és nagytőke, valamint a hazai kis- és nagyvállalkozások egyaránt fontos szerepet tölthettek be, és ahol a privatizáció, a magángazdaság átalakulása, a vegyes vállalatok megjelenése előrehaladott volt, illetve pozitív társadalmi folyamatokkal találkozott.
- Átmeneti jellegű régiók; a déli megyék, ahol az átalakulásban döntő szerepe a hazai vállalatoknak jutott, a privatizáció átlagos ütemű, a magángazdaság kevésbé volt fejlett, a vállalatok pedig kevés alaptőkével rendelkeztek.
- Észak-Alföld és Észak-Magyarország régiója, ahol a hazai nagyvállalatokra koncentrált a privatizáció, kiszorítva a kis- és középvállalkozói réteget, monopolhelyzetben tartva a nagyvállalatokat, ezáltal a modernizációnak kevesebb teret engedve.

A nyugati törekvések, azon belül is az európai uniós csatlakozás a régiókra irányította a figyelmet. Az 1996. évi XXI. törvény hét régiót (Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Dél-Alföld) hozott létre. Megkezdődött a felkészülés az uniós követelmények alapján a regionális politikába való bekapcsolódásba, az 1996-os törvényt az 1999. évi XCII. és a 2004. évi LXXV. törvény erősítette meg. A 2004-es uniós csatlakozás során a statisztikai régiók a 1059/2003/EK rendelete alapján a NUTS rendszer részei lettek²⁴. A 2003-as rendeletet számos további EU rendelet²⁵ követte a régiók módosítási lehetősége miatt, melyek közül Magyarországra vonatkozóan a

2019/1755 rendelet helyezte hatályba Közép-Magyarország NUTS2 szintű régió kettéválasztását Budapestre és Pest megyére.

4. Kelet-Közép-Európa térszerkezeti modelljei

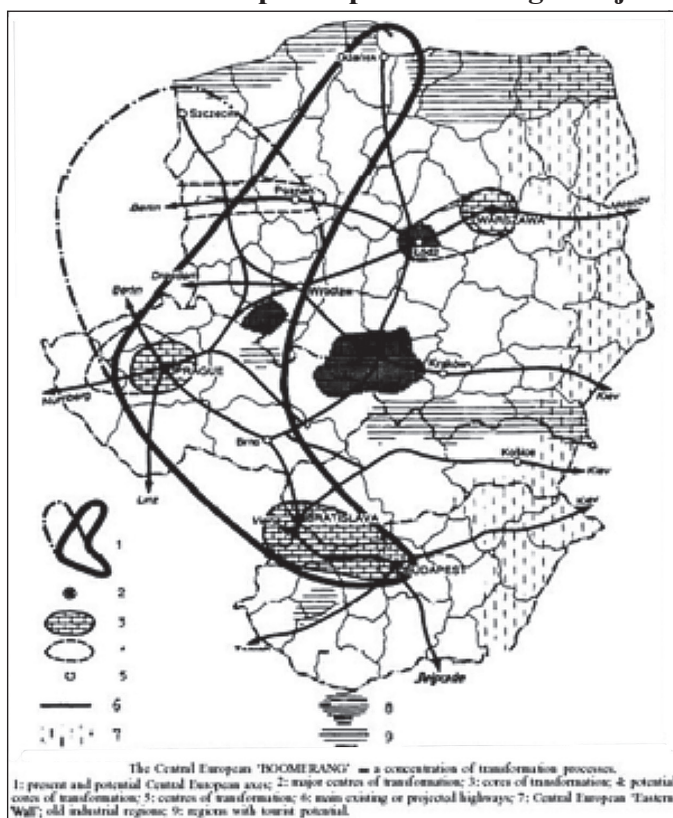
A térszerkezet-elemzések egy vizsgált nagyobb területi egység közös ismérvekkel lehatárolható alkotóelemekre bontásával azok jövőbeli fejlődési irányai feltárására készülnek, annak szemléltetésére, hogy milyen fejlesztési beavatkozások szükségesek. Ezen elemzések megállapításainak szemléltetési eszköze a térképi ábrázolás.²⁶

Az európai térszerkezeti modellek alapvetően a centrum-periféria felosztás elveit követik, törekednek a centrumtérsegek (és vonzáskörzeteik) feltárására.²⁷ Nyugat-Európában már az 1960-as évektől születtek térszerkezeti modellek, mint az Arany háromszög, vagy a Fennsík, ám a nagy „áttörést” Roger Brunet francia geográfus 1989-ben publikált Európai Gerinc, vagy más néven a Kék Banán megalkotása jelentette. Meg kell jegyezni, hogy ez egy alaposan kidolgozott, városhálózati elemzéseken és tradicionális, történelmileg a középkorig visszanyúló összefonódások figyelembevételével kialakított modell, mely olyan felkapott lett, hogy ezt követően sorra születtek az újabb „alakzatok”.²⁸ A legtöbb ilyen modell kialakításában szerepet játszott a politikai nyomás, az országok versengése, annak bizonyítása, hogy érdemes az adott térségbe befektetni, hiszen egy fejlődési tengely mentén, vagy fejlődési térséghez kapcsolódó az adott terület. Így joggal nevezik a térszerkezeti modelleket geodesign modelleknek, hiszen a legtöbbjük alapos elemzések nélkül született, rengeteg kritikával illetett, sőt létük megkérdőjelezett.

Nyugat-európai mintára a rendszerváltást követően Kelet-Közép-Európa sem maradt ki a geodesign modellek alkotásából. Számos modell még elnevezésében is reflektált a nyugati mintákra, mint a Budapest–Bécs–Prága arany háromszög, a Közép-európai Pentagon (Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Varsó csúcsokkal), vagy a különféle banán alakzatok. Az első közép-európai geodesign modellek között található a Német Púp, mely Németország újraegyesítését követően a Kék Banánhoz kapcsolódva a német területek elsődleges fejlődési irányát volt hivatott kijelölni, Hamburg, Hannover, Bréma térségét. A német kutatók – a keleti területek felzárkóztatásához – meghatároztak egy Berlin, Prága, Pozsony, Bécs, Budapest egyenes zónát, mely később Uborka néven lett híresebb. Ettől szélesebb kiterjedésben, Ljubljanaig és Zágrábig húzódva megkülönböztethetünk egy ún. Új Banánt,

vagy Kelet-európai Banánt, mely egy elég kiterjedt észak-nyugati zónát fed le Magyarországon. Talán az egyik legismertebb kelet-közép-európai geo-design modell a lengyel Gorzelak által 1996-ban publikált Közép-európai Bumeráng, vagy egyszerűen Bumeráng (továbbá Vörös Bumeráng, vagy Kék Banán 2 névvel is illetik).²⁹

2. ábra: A Közép-európai Bumeráng ábrája

Jelmagyarázat: 1. jelenlegi és potenciális közép-európai térség („Bumeráng”); 2. a transzformáció fő centrumai; 3. a transzformáció magterületei; 4. a transzformáció potenciális magterületei; 5. a transzformáció centrumai; 6. a fő jelenlegi és tervezett autópályák; 7. a közép-európai „Keleti fal”; 8. régi ipari régiók; 9. régiók turisztikai potenciállal.

Forrás: Gorzelak, Gregorz (1996): The Regional Dimension of Transformation in Central Europe. Regional Studies Association. London. 160. old.

Gorzelak modelljében a kilencvenes évek elején Magyarország szempontjából a Bécs-Budapest tengely menti területek (megyék) emelkednek ki, mint akkori fejlődési magterület. Ezen kívül a Balaton régiója – mint turisztikai és nem statisztikai régió; Veszprém megye déli fele, továbbá kisebb részben Somogy és Zala megyék Balaton parti területei – turisztikailag potenciális fejlődési terület jelölést kapott. A transzformáció centrumaként egyedül Budapest van kiemelve. A legkeletibb megyék pedig a keleti fal hatásaként, a legelmaradottabb régiókként vannak feltüntetve, melyek elszigeteltek a fejlődés szempontjából is.

A kelet-közép-európai térség fejlődésére is vonatkozó Európát átfogó modellek közül kiemelkedő a Sárga Banán, mely Párizstól Berlinig, további lehetőségként Varsóig, sőt tovább a keleti Hanza városokig terjed, és amely a Kék Banánnal együttesen egy Kereszt Banánt alkot, amit egyesek Gombának hívnak. Kunzmann Európai Szőlő modellje (Szőlő(fürt) vagy Kék Szőlő néven is ismert) policentrikus térstruktúrát vázol fel, véleménye szerint Európában a gazdaság mozgatórugói a nagyvárosi régiók, és melyben magyar terület csupán Bécs vonzáskörzeteként szerepel. Továbbá kiemelhető még a Vörös Polip, mely szerint az európai centrumtérségnek nyúlványai vannak, a 2000 és 2040 közötti időszakra a fejlődést az „eurofolyosók” mentén képzeltek el, így a Polip egyik karja Magyarországot a Bécs–Budapest–Szeged vonalon szeli át.³⁰

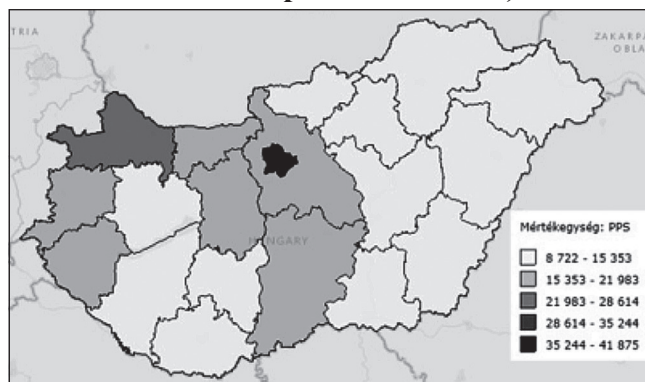
A továbbiakban a magyar régiók fejlettségének összehasonlítási alapját a közel 25 éves Bumeráng elmélet képezi, mely ugyan sok kritikát kapott, főként olyan összefüggő terület ábrázolásáért, amelynek nincsen olyan mélyre nyúló alapja, mint a nyugat-európai Kék Banánnak. Mindazonáltal a magyar területek fejlődési irányai összevethetőek a közel negyed évszázada által várt irányokkal és egyben reflektálhat azokra.

5. A Bumeráng elmélet „képe” a mai Magyarországon

A vizsgálatok alapját a Központi Statisztikai Hivatal megyei (uniós NUTS3-as szintű) adatai képezik, melyek a geodesign bevett módszerével, a térképes ábrázolással kerülnek bemutatásra.³¹

A gazdaság fejlettségi állapotát elsődlegesen az egy főre jutó (vásárlóerőparitáson számolt) bruttó hazai össztermékkel (GDP) fejezhetjük ki.

3. ábra: Egy főre jutó GDP 2017-ben NUTS3 szinten (euró, vásárlóerőparitáson mérve)

Forrás: KSH Interaktív térképek

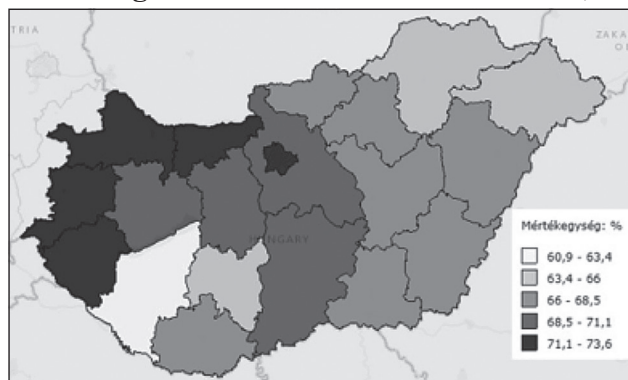
A megyék fejlettségi szintjét ábrázolva kivehető, hogy az ország középső, nyugati és észak-nyugati részei tekinthetők fejlettebbnek. Egy főre jutóan Budapest az országos átlag kétszeresét is megtermeli a bruttó hazai összterméknek, az országos átlag fölött teljesít még Győr-Moson-Sopron megye, továbbá épphogy meghaladva azt Fejér megye is. Budapest, mint a legfejlettebb térség továbbra is kiemelt szereppel bír, majdnem ötszörös a GDP termelése a legkevésbé fejlett megyééhez (Nógrád megyééhez) képest. A főváros túlsúlyát mutatja az a tény is, hogy Magyarország GDP-jének több mint 36 százalékát állítja elő. NUTS2 szinten Budapest mögött, de még az országos átlagot meghaladva Nyugat-Dunántúl szerepel, illetve a 90 százalékos szintet meghaladva még Közép-Dunántúl.³²

A gazdaság fejlettségét még egy sor további mutató vizsgálatával is kifejezhetjük, ezek közül kiemelten a foglalkoztatás, a keresetek, a vállalkozások és a turizmus kerül (a tanulmány meghatározott kereteire való tekintettel röviden) bemutatásra.

A következő ábra a 15-64 éves korosztály foglalkoztatási rátáját mutatja.

A foglalkoztatottsági helyzet szintén az észak-nyugati és a középső (Budapest, Pest és Bács-Kiskun) megyékben a legjobb. A keleti megyék kevésbé jó teljesítménye mellett kitűnik a Dél-Dunántúl területe is. A legrosszabb helyzet Somogy megyében és Tolna megyében áll fenn, továbbá Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék is elmaradottabbak.

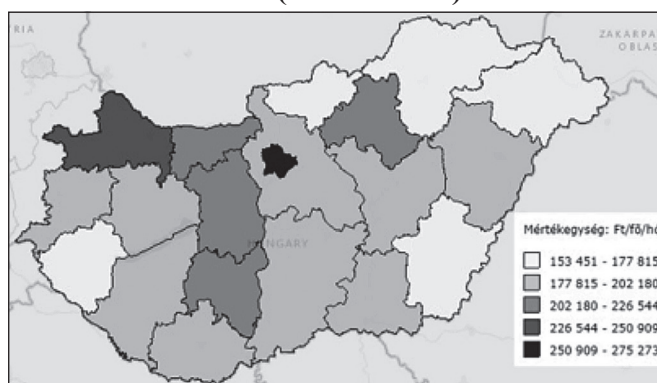
4. ábra: Foglalkoztatási ráta NUTS3 szinten, 2018

Forrás: KSH Interaktív térképek

A következő ábra a nettó átlagkeresetet mutatja a teljes munkaidőben alkalmazásban állók esetében.

5. ábra: Teljes munkaidőben alkalmazásban állók nettó átlagkeresete, 2018 (Forint/fő/hó)

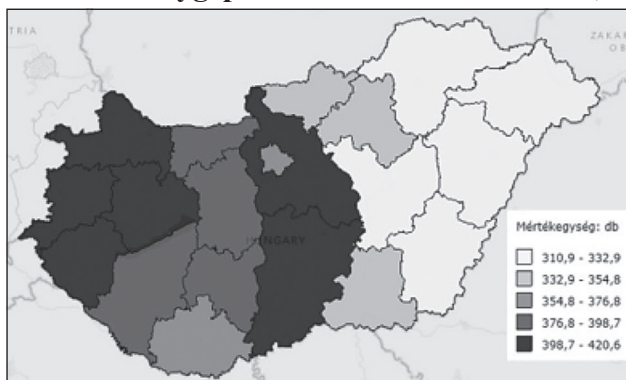

Forrás: KSH Interaktív térképek

A nettó átlagkeresetek majdnem kétszer akkorák Budapesten, mint a legalacsonyabb értékkel rendelkező megyében, így a főváros kiemelkedő a keresetek tekintetében. A keresetek még viszonylag magasabbnak tekinthetők az észak-nyugati megyékben, továbbá Fejér, Tolna és Heves megyékben.

A keresetek mellett a jövedelmi viszonyokat jól szemléltetheti a személygépkocsik száma is, melyet a következő ábra mutat.

6. ábra: Személygépkocsik száma ezer lakosra, 2018

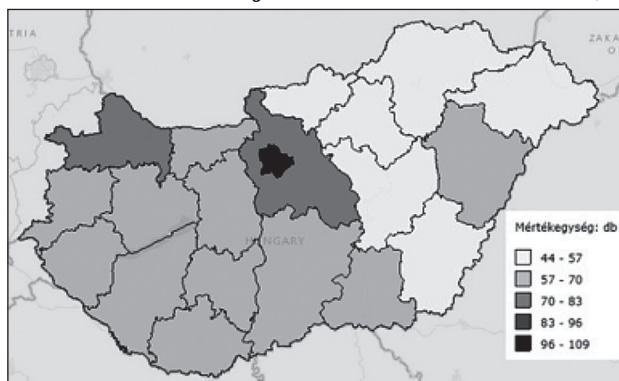

Forrás: KSH Interaktív térképek

Erőteljes kelet-nyugati különbségek mutatkoznak az ezer lakosra jutó személygépkocsik számát vizsgálva, az öt legkeletebbre elhelyezkedő megye bír a legalacsonyabb értékekkel. A legjobb értékekkel döntően az észak-nyugati, továbbá Pest és Bács-Kiskun megye rendelkezik.

A vállalatok tekintetében az ezer lakosra jutó vállalatok számát érdemes kiemelni, melyet az alábbi ábra szemléltet.

7. ábra: Ezer lakosra jutó vállalkozások száma, 2016

Forrás: KSH Interaktív térképek

Az ezer lakosra jutó vállalatok számát vizsgálva szembetűnő Budapest kiemelt szerepe, továbbá egy kelet-nyugati vonalat tapasztalhatunk. Az északi és a keleti megyék közül csupán Csongrád és Hajdú-Bihar megyék emelkednek ki.

A KSH (2018-as évre vonatkozó) adataiból számítva a GDP arányos kutatás és fejlesztésre fordított kiadások tekintetében, a legmagasabb értékkel (3,44 százalékkal) Veszprém megye rendelkezik, amit (2,53 százalékos értékkel) Budapest, (2,34 százalékos értékkel) Csongrád megye és (1,86 százalékos értékkel) Hajdú-Bihar megye követ. A többi NUTS3 régió az egy százalékot sem éri el, a legalacsonyabb értékkel (0,26 százalékkal) Békés megye rendelkezik. Amennyiben a kutatás és fejlesztés területén dolgozókat hasonlítjuk össze, úgy a legmagasabb értéket Budapest éri el, ahol ezer főre jutóan közel 21 fő dolgozik ezen a területen, utána Csongrád (közel 13 fővel), Baranya (több mint 8 fővel) és Hajdú-Bihar (több mint 7 fővel) megyék következnek, melyek még az országos átlagot meghaladóak.³³

A turizmus vizsgálata során érdemes kitérni a kereskedelmi szálláshelyek számára és az azokon eltöltött vendégéjszakák számára ezer lakosra jutóan, melyeket a következő ábrák mutatnak.

8. ábra: Vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken ezer lakosra, 2018 (db)

Forrás: KSH Interaktív térképek

A 8. és a 9. számú ábrákat szemlélve az eddigi legváltozatosabb képet a turizmus jelenti. A legtöbb kereskedelmi szálláshely ezer lakosra jutóan Somogy megyében található, több mint 15-ször magasabb értékkel, mint a legalacsonyabb értékkel rendelkező megye. A legmagasabb értékekkel a Balaton parti megyék rendelkeznek, továbbá némileg kitűnik még Vas és Heves megye. Az ezer lakosra jutó vendégéjszakák száma azonban átrendezi a viszonyokat. Lakosságarányosan a legtöbb turista Zala megyében száll meg, ahol az érték 15-ször magasabb, mint ami a legalacsonyabb értékkel bíró, az ország legkeletebbre fekvő megyéjében, Szabolcs-Szat-

már-Bereg megyében mérhető. Magas értékek jelentkeztek még Vas és Veszprém megyékben, amelyeket a főváros, továbbá Heves és Somogy megyék követnek. Némileg kiemelkedik még Győr-Moson-Sopron és Hajdú-Bihar megye is. A szállóvendégek egyharmada (több mint 10 millió fő) Budapesten, közel 9 százalékuk Zala, 7 százalékuk Veszprém, közel 6 százalékuk Somogy és közel 5 százalékuk Hajdú-Bihar megyében száll meg (a többi megye bőven 5 százalék alatti részesedéssel rendelkezik).

9. ábra: Kereskedelmi szálláshelyek száma ezer lakosra, 2018 (db)

Forrás: KSH Interaktív térképek

Turisztikai szempontból nemcsak a Balaton bír kiemelt jelentőséggel, míg a belföldi turisták több mint egynegyede a Balatoni turisztikai régiót választja, 16 százalékuk pedig Budapest és a Közép-Duna-vidéket, addig a külföldi turisták majdnem fele a fővárost és környékét veszi célba és csupán bő 10 százalékuk megy a Balatonra, pont mint a Dél-Alföld térségbe. Továbbá a külföldi turisták közel egynegyede a Nyugat-Dunántúl térségét választja úti célul. Az üdülőturizmuson kívül a kulturális turizmus és a gyógyturizmus jelentős szerepet tölt be, az utóbbihoz kapcsolódóan Magyarországon (2018-ban) összesen 509 fürdő üzemel (amelyekbe közel 42 millió fő vásárolt belépőt), aminek több mint a fele termál- vagy gyógyfürdő.³⁴

6. Összegzés

A tanulmány során arra kerestük a választ, hogy az 1996-ban publikált Bumeráng elmélet mennyiben jelezte előre a magyar régiók fejlődését, továbbá a közel 25 évvel ezelőtti gazdasági fejlettség miként módosult a jelenre vonatkozóan.

Összességében elmondható, hogy egyezés mutatkozott abban, hogy a Budapest–Bécs tengely mentén található magyar régiókban kiemelkedő a fejlettség az ország egészéhez viszonyítva. A modellben a Balatoni régió turisztikai régióként (több statisztikai régió kisebb részeként) mint fejlődési potenciállal bíró régióként volt meghatározva, ez igazolódott, az Észak-Dunántúl (NUTS2 szintű régió) a második legfejlettebb vidéki régió, továbbá a térség több más mutató tekintetében is fejlődést jelzett. Ezenkívül az elemzések azt is megmutatták, hogy a Keleti fal még mindig felfedezhető, az ország keleti határmenti régiói (mind a három NUTS szinten) általában a legfejletlenebb régiók közé sorolhatóak.

Mindazonáltal számos különbség is mutatkozott, ma már nem csupán a Budapest régió (NUTS3 szinten) az egyetlen fejlett régió, az egy főre jutó GDP tekintetében az országos átlagon felül teljesít Győr-Moson-Sopron és Fejér megye is. A vizsgált mutatók tekintetében a Nyugat-Dunántúl régió (és megyéi) jelentős felzárkózást jeleztek, továbbá a Duna-Tisza köze és Csongrád megye is jobban fejlődik. Azt is meg lehet állapítani, hogy turisztikai fejlődési potenciál nemcsak a Balatoni régióban (mint turisztikai régióban) volt, hanem a turizmuson belül a gyógyturizmusnak és a fővárosi turizmusnak (melyben a gyógyturizmuson kívül nagy szerepe van a kultúra turizmusnak is) kiemelt jelentősége van. A Keleti-falhoz kapcsolódóan, pedig Debrecen térségének erősödése kezdi megbontani azt.

A vizsgált – a jelenlegi magyar regionális fejlettségi állapot összehasonlítási alapjául szolgáló – geodesign modell a kilencvenes évek közepén csupán nagy vonalakban mérte föl a fejlődési potenciált Magyarországon, mindazonáltal a fő csapásvonalak többnyire helytállóak voltak, ám pontosságát számításba véve inkább hagyhatjuk rajta csupán – a térszerkezeti helyett – a geodesign jelzőt.

JEGYZETEK / NOTES

1. Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 391. old.
2. Lengyel Imre (2010): Regionális gazdaságfejlesztés, Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák. Akadémiai Kiadó. Budapest. 385. old.
3. Lengyel–Rechnitzer (2004) 38. old.
4. Lengyel–Rechnitzer (2004)
5. Kengyel Ákos (2015): Kohéziós politika és felzárkózás az Európai Unióban. Akadémia Kiadó. Budapest. 249. old.
6. Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. 195. old
7. u.o.
8. Káposzta József (2007): Regionális gazdaságtan. DE AMTC AVK. Debrecen. 274. old
9. Kristó Gyula (2009): A vármegyék kialakulása Magyarországon. Honismeret. 37. évf. 4. szám. 3-16. old.
10. Dr. Kováts Ferenc (1940): Magyar gazdaságtörténet: Általános gazdaságtörténeti ismeretek és Magyarország gazdaságtörténete. Sághy. Budapest. 142 old.
11. Pach Zsigmond Pál (1968): Magyar gazdaságtörténet 1848-ig I/1. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Tankönyvkiadó. Budapest. 184. old.
12. Berend T. Iván – Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve. Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 329. old.
13. Beluszky Pál: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországn. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota 9-30. old.
14. Kaposi Zoltán (2004): A 20. század gazdaságtörténete. Dialóg Campus. Budapest–Pécs. 324. old., Tímár (1986)
15. Berend–Ránki (1972), Hajdú Zoltán: A magyar földrajztudomány ország-szemlélete Trianon előtt és után. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota 31-46. old., Kaposi (2004), Reményi Lajos (1955): Magyarország a kapitalizmus általános válságának korszakában. A tőkés fejlődés feltételei az ellenforradalmi Magyarországon. A gyáripar az 1920-as években. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Felsőoktatási jegyzetellátó Vállalat. Budapest. 50. old.

16. Berend–Ránki (1972)
17. Tímár (1986)
18. Berend–Ránki (1972), Kaposi (2004)
19. Azon belül is voltak fejlődő területekre például: Sajó völgye–Miskolc, Bakony-vidéki bányászati és ipari terület, Pécs–Mecsek területére; a fővárosi szélesen értelmezett agglomerációra a főváros tehermentesítése céljából; üdülőtérületi kistájtervek például: Balaton és környéke regionális terve, Dunakanyar, Velencei-tó, Tisza egész hosszára kétparti regionális terv, dél-dunai urbanizációs és ipari tengely kifejlesztésére szolgáló regionális terv.
20. Például: Ipoly-mente, Dráva-mente.
21. Perczel Károly (1989): A magyarországi regionális tervezés történetéhez. *Tér és Társadalom*. 3. évf. 80-105. old.
22. Kaposi (2004)
23. Cséfalvay Zoltán (1993): Felharmadolt ország: Magyarország regionális átrendeződése, 1989-1992. *Valóság*. 36. évf. 7. szám. 1-17. old.
24. NUTS1 szinten 3 (nagy)régió, NUTS2 szinten 7, majd 2019-től 8 régió, NUTS3 szinten pedig 20 megyei szintű régió (19 megye és Budapest) található.
25. 105/2007/EK rendelet, 176/2008/EK rendelet, 1319/2013/EU rendelet, 868/2014/EU rendelet, 2016/2066 rendelet, 2017/2391 rendelet (LAU-ról), 2019/1755 rendelet
26. Rechnitzer János (2016): Elmozdulások és törésvonalak Kelet-Közép-Európa térszerkezetében. *Tér és Társadalom*. 30. évf. 4. szám. 36-53. old.
27. u.o.
28. Szabó Pál (2009): Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében. *Földrajzi Közlemények*. 133. évf. 2. szám. 121-134. old.
29. Rechnitzer (2016), Szabó (2009), Szabó Pál – Farkas Máté (2014): Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képe. *Tér és Társadalom*. 28. évf. 67-86. old.
30. Rechnitzer (2016), Szabó (2009)
31. A térképek a 2020. április 8-án elérhető legfrissebb adatokkal a KSH Térképes Interaktív Megjelenítő Alkalmazással készültek, ötös beosztással, egyenlő intervallumok módszer alkalmazása mellett.
32. Központi Statisztikai Hivatal: Összefoglaló táblák. elérhetőség: http://www.ksh.hu/stadat_eves_6_3 utolsó letöltés: 2020.04.08.
33. u.o.
34. Központi Statisztikai Hivatal: Összefoglaló táblák. elérhetőség: http://www.ksh.hu/stadat_eves_4_5 utolsó letöltés: 2020.04.08.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Artner Annamária (2016): Egyenlőtlen fejlődés és felzárkózás. Tér és Társadalom. 2016/3. szám. 113-117. old.
- Baráth Etele (2016): A régiójától leválasztott Budapest európai uniós megközelítésben. Tér és társadalom. 30. évf. 2. szám. 93-97. old.
- Beluszky Pál: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarorszáján. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota 9-30. old.
- Berend T. Iván – Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve. Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 329. old.
- Berend T. Iván – Ránki György (1974): Gazdaság és Társadalom: Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX-XX. századi történetéről. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 670. old.
- Berend T. Iván – Ránki György (1976): Közép- Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 724. old.
- Cséfalvay Zoltán (1993): Felharmadolt ország: Magyarország regionális áttrendeződése, 1989-1992. Valóság. 36. évf. 7. szám. 1-17. old.
- Cséfalvay Zoltán (1999): Helyünk a nap alatt...Magyarország és Budapest a globalizáció korában. Kairosz Kiadó / Növekedéskutató. Győr. 227. old.
- Egri Zoltán – Kőszegi Irén Rita (2018): A gazdasági-társadalmi (komplex) térszerkezet kelet-közép-európai képe. Területi Statisztika. 58. évf. 1. szám. 27-56. old.
- Gorzela, Gregor (1996): The Regional Dimension of Transformation in Central Europe. Regional Studies Association. London. 160. old.
- Győri Róbert – Mikle György (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910-2011. Tér és társadalom. 31. évf. 3. szám. 143-165. old.
- Hajdú Zoltán: A magyar földrajztudomány országszemlélete Trianon előtt és után. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota 31-46. old.
- Kaposi Zoltán (2004): A 20. század gazdaságtörténete. Dialóg Campus. Budapest–Pécs. 324. old.
- Káposzta József (2007): Regionális gazdaságtan. DE AMTC AVK. Debrecen. 274. old.
- Kristó Gyula (2009): A vármegyék kialakulása Magyarországon. Honismeret. 37. évf. 4. szám. 3-16. old.

- Dr. Kováts Ferenc (1940): Magyar gazdaságtörténet: Általános gazdaságtörténeti ismeretek és Magyarország gazdaságtörténete. Sággy. Budapest. 142 old.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 391. old.
- Lengyel Imre (2010): Regionális gazdaságfejlesztés, Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák. Akadémiai Kiadó. Budapest. 385. old.
- Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. 195. old
- Nemes Nagy József – Szabó Pál (2014): Európa modern egységesülése és tagozódása. Tér és társadalom. 30. évf. 4. szám. 17-35. old.
- Pach Zsigmond Pál (1968): Magyar gazdaságtörténet 1848-ig I/1. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Tankönyvkiadó. Budapest. 184. old.
- Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota. 558. old.
- Perczel Károly (1989): A magyarországi regionális tervezés történetéhez. Tér és Társadalom. 3. évf. 80-105. old.
- Philipp Ther (2013): Divergencia a konvergenciában. Gondolatok a kelet-közép-európai rendszerváltozások történetéhez. Aetas. 28. évf. 4. szám. 5-21. old.
- Rechnitzer János (2016): Elmozdulások és törésvonalak Kelet-Közép-Európa térszerkezetében. Tér és Társadalom. 30. évf. 4. szám. 36-53. old.
- Rechnitzer János (2019): Nagyvárosok a magyar területi politikában és területfejlesztésben a rendszerváltozástól napjainkig. Tér és Társadalom. 33. évf. 1. szám. 3-26. old.
- Reményi Lajos (1955): Magyarország a kapitalizmus általános válságának korszakában. A tőkés fejlődés feltételei az ellenforradalmi Magyarországon. A gyár-ipar az 1920-as években. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Felsőoktatási jegyzetellátó Vállalat. Budapest. 50. old.
- Szabó Pál (2009): Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében. Földrajzi Közlemények. 133. évf. 2. szám. 121-134. old.
- Szabó Pál – Farkas Máté (2014): Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képe. Tér és Társadalom. 28. évf. 67-86. old.
- Szilágyi István (2018): Geopolitika. PAIGEO. Budapest. 376. old.
- Tímár Lajos (1986): A gazdaság térszerkezete és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közötti Magyarországon. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs. 113 old.

PENCZ Helga

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

e-mail: pencz.helga@gmail.com

A HATÉKONY KÖZOKTATÁSHOZ VEZETŐ ÚT FONTOS MÉRFÖLDKÖVEI

IMPORTANT MILESTONES TO THE EFFECTIVE PUBLIC EDUCATION

ABSTRACT

Nowadays, in the age of knowledge-based societies, the properly educated human capital is an absolute market advantage for the developed countries. The quality education system as correlating factor towards the economic growth has been supported by numerous researches, accordingly this is considered as an undisputed fact. For this reason, it cannot be questioned that it is necessary to conduct an in-depth overview of these countries' education systems from time to time, to revise their functioning in order to identify any problems that might have been occurred. In my study, my aim is to make an overview of the current requirements of the Hungarian education system, along with its important tasks and areas of improvement. I have used document analysis for empirical measure, so I am going to present the responsibilities due by the public education system, in order to that the students are able to effectively prepare for the challenges of the labour market and the information society. For the deeper examination

of the subject, I have evaluated and compared various relevant reports of different viewpoints. By studying the summary report of the OECD PISA assessment, and the studies that review the results of the IEA PIRLS and TIMSS measures, I could obtain a viewpoint of the experts of the field of the education. Furthermore, whilst also examining the recommendations of The Central Bank of Hungary Competitiveness Programme I could gain valuable insight of a distinguished economical actor.

Kulcsszavak: oktatási rendszer, közoktatás, versenyképesség, PISA, kihívások

Keynotes: education system, public education, competitiveness, PISA, challenges

1. Bevezetés

Napjainkban már nem kérdés, hogy a jól működő oktatási rendszer komoly versenyelőnyt jelent a fejlett országok számára. A tudásalapú társadalmak korában az információ, a tudás egyre jobban felértékelődik, a hatékony oktatási rendszer pedig nemcsak megfelelően képzett munkaerőt biztosít, de a társadalmi problémákat is képes csökkenteni, az életminőséget pedig javítani. A tanulás, illetve a tudás kihat élettartamunkra és –minőségünkre, ezáltal visszahat a gazdaságra is. A tanultabb, tájékozottabb ember tudatosabban él, egészségére jobban ügyel, inkább képes az előrelátásra, így pedig kevésbé veszi igénybe az egészségügyi és más hasonló szolgáltatásokat, tehát kevésbé terheli a rendszert, kevesebbet vesz ki belőle.¹

Felmerülhet a kérdés azonban, hogy mitől hatékony egy oktatási rendszer, mit kell, hogy nyújtson a diákoknak annak érdekében, hogy jól működőként azonosítsuk azt. Milyen kérdésekre kell választ adjon, mit kell átadnia a diákoknak ahhoz, hogy hatékonynak legyen mondható? Az oktatási rendszerrel szembeni elvárások nem feltétlenül állandóak, koronként változhatnak az aktuális társadalmi-gazdasági-politikai helyzet függvényében.² Tanulmányomban igyekszem áttekinteni, milyen elvárásokkal kell szembenéznie ma a magyar közoktatási rendszernek, illetve melyek azok a főbb hiányosságok és gyengeségek, melyek tekintetében fejlesztésre szorulna.

Ennek feltárásához igyekeztem több nézőpontot is megismerni, és különböző dokumentumok elemzésével képet kapni az aktuális helyzetről.

2. A tanulmány célja és az alkalmazott módszer

Tanulmányom célja, hogy betekintést nyújtson a magyar közoktatás aktuális kihívásai, megoldandó feladatai közé. Ezek feltárása érdekében több releváns dokumentumot, a témában íródott jelentést dolgoztam fel és értékeltem azok megállapításait.

Kutatási módszerként a tartalomelemzést mint beavatkozás-mentes empirikus vizsgálatot választottam. Ennek során a kutató a rögzített emberi kommunikációt veszi górcső alá, ami általában írásos anyagokat jelent. Ezt a módszert jellemzően a társadalomtudományokhoz kapcsolódó kérdések esetében érdemes használni, azok megválaszolására kimondottan alkalmas.³ Első lépésként meghatároztam a vizsgálatom alapsokaságát, amit a magyar közoktatásról és az abban tanuló diákokról szóló, magyar nyelven íródott összegző jelentések adtak. Nem valószínűségi mintavétellel, ezen belül szakértői kiválasztással határoztam meg a vizsgálni kívánt mintát az alapsokaság és a kutatás céljának ismerete alapján. A minta kiválasztásakor szem előtt tartottam, hogy a magyar közoktatás aktuális helyzete kapcsán érintett szakemberek és szervezetek minél szélesebb skáláját lefedjem, ezen kívül ügyeltem az aktualitás kérdésére is. E törekvések mentén az alábbi mintán végeztem az elemzést.

Ha az oktatási rendszerek sikerességéről és hatékonyságáról beszélünk, nem kerülhetjük ki a jól ismert nemzetközi felmérések eredményeit, melyek a tanulók teljesítményének standardizált mérésével képet adnak egy adott korosztály tudásáról a mért területeken, valamint összehasonlíthatóságot biztosítanak az egyes országok diákjai között. Az OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development, vagyis Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezet) 2000 óta minden harmadik évben megrendezett PISA mérése mintavétel alapján történő, monitorozó felmérésorozat, melynek keretein belül a 15 éves diákok matematikai, természettudományi és szövegértési feladatok megoldásával adnak számot tudásukról. A feladat-sorokat egy, a résztvevők gazdasági, kulturális és szociális hátterére rálátást biztosító háttérkérdőív is kiegészíti. A felmérésben valamennyi OECD ország részt vesz, valamint időről időre számos partnergazdaság és –ország is.⁴ Így a vizsgált minta egyik eleméül a 2015. évi PISA mérésről készült Összefoglaló jelentés⁵ szolgált, melyet az Oktatási Hivatal adott közzé.

Az OECD mellett az IEA (International Association for the Evaluation of Education Achievement – Tanulói Teljesítmények Vizsgálatának Nemzetközi Társasága) által szervezett nemzetközi felméréseket sem érdemes figyelmen

kívül hagyni. A PIRLS-vizsgálat (Progress in International Reading Literacy Study) a 4. osztályos diákok szövegértését méri minden ötödik évben, míg a TIMSS-vizsgálat (Trends in International Mathematics and Science Study) a 4. és 8. osztályos diákok matematikai és természettudományos teljesítményét méri négyévenként.⁶ Mindkét mérés legfrissebb összefoglaló jelentését beemeltem a mintába, ami PIRLS esetében a 2016. évi, TIMSS-nél pedig a 2015. évi mérési eredményeket és azok tanulságait összegezti.

Bár a két világszervezet által jegyzett mérések vizsgált területei megegyeznek, céljaik és módszertanuk némileg eltér egymástól. Míg az IEA mérései (PIRLS és TIMSS) pedagógiai szempontok alapján láttak napvilágot, addig az OECD PISA-projektje inkább gazdasági megfontolásból került kialakításra. Így előbbi inkább az elsajátított tananyagot hivatott mérni, utóbbi pedig inkább a tudás alkalmazásának képességét.⁷ Így a teszteken elért eredmények lényegében mást és mást mutatnak meg, ám a teljes kép ismeretéhez minden aspektusra szükség van.

A nemzetközi teszteredmények és azok értelmezésének és értékelésének ismeretében úgy vélem, érdemes más nézőpontnak is teret adni, és a gazdaság egyik fontos szereplőjének álláspontját is megismerni. Épp ezért került be a mintába a Magyar Nemzeti Bank (MNB) által jegyzett Versenyképességi program 330 pontban című jelentés, ami 12 területen 330 javaslatot fogalmaz meg a fenntartható gazdasági felzárkózás érdekében. A jegybank elsődleges feladata mellett a versenyképesség erősítésében is elkötelezett: a Kormány 2015-ös felkérésére a bank a rendelkezésére álló szaktudással támogatja az ország sikeres felzárkózását és versenyképességének növelését, melyhez hozzá tartozik az emberi erőforrás minőségének növelésére való törekvés is. A kiadvány részletesen taglalja azokat az intézkedési javaslatokat, melyek hozzájárulhatnak az ország gazdasági növekedéséhez, felzárkozásához⁸, így a magyar köz- és felsőoktatás fejlesztendő területeit és részletesen áttekinti. A pontokba szedett, gyakorlatorientált akcióterv véleményem szerint igen célzottan és széles körűen igyekszik lefedni az oktatási rendszer lehetséges fejlesztési pontjait és irányait.

A fent sorolt dokumentumok feldolgozását követően kódoltam azok tartalmát. Rögzítettem az egyes dokumentumok által megfogalmazott, a rendszerre vonatkozó hiányosságokat, fejlesztendő területeket, megoldandó feladatokat, majd a hasonló vagy azonos tartalmúakat egy csoportba rendeztem. Úgy véltem, ha a különböző fókuszú és háttérű anyagok megállapításai között átfedés, egyezés figyelhető meg, úgy azok érdemesek lehetnek a további megfontolásra, és kezelhetjük úgy őket, mint a szélesebb szakértői kör véleménye szerint is megoldandó feladatokat. Tanulmányomban

így azokra a megállapításokra fókuszáltam, melyekben a mintául szolgáló dokumentumok egyetértést mutattak.

3. Főbb kihívások az elemzett források alapján

Az általam elemzett források lényegében egybehangzóan teszik le voksukat az esélyegyenlőség fontossága mellett, és mutatnak rá egyúttal arra, hogy a magyar oktatási rendszerben ez jelenleg nem tud sikeresen megvalósulni. Esélyegyenlőség alatt értem azt, hogy a diákoknak lakóhelytől, nemtől, gazdasági és társadalmi háttérüktől függetlenül ugyanolyan esélyük legyen tanulni és jó eredményt elérni. Az iskolának tehát ki kellene tudnia simítani azokat az egyenlőtlenségeket, melyeket a gyerekek otthonról hoznak. Tudvalevő, hogy ebben világszinten élenjár például Finnország⁹ – ahol a diákok szocio-ökonómiai háttéréből adódó teljesítménykülönbség továbbra is jóval az OECD átlag alatt van¹⁰ – így lehet előttünk kiváló hivatkozási alapul szolgáló példa.

Sajnos a magyar oktatási szisztéma tehát nem tudja megfelelő mértékben csökkenteni a diákok családi háttéréből és gazdasági helyzetéből adódó különbségeket. A PISA legfrissebb összefoglaló jelentése szerint¹¹ Magyarországon a családi háttér teljesítményre gyakorolt hatása magasabb az OECD átlagánál, a természettudományos eredmények szórásának több mint egyötödét magyarázza – ami sajnos negatív értelemben véve figyelmet érdemel. Összeesengenek ezzel a 2016. évi PIRLS mérés összefoglaló jelentésében¹² megfogalmazott konklúziók és a TIMSS mérés legutóbbi összefoglaló jelentésének¹³ megállapítása is, miszerint a nyolcadik osztályosok mérése esetében a matematika átlageredmények közötti különbség a szegényebb illetve tehetősebb családból érkező diákok teljesítménye között messze meghaladja az átlagos értéket. Fontos megemlíteni a magyar iskolákra jellemző a szelektivitást is¹⁴, ugyanis a 2015. évi PISA mérés eredményein is megfigyelhető, hogy a tanulók teljesítménye az iskolákon belül homogénebb az OECD-átlagnál, de az egyes iskolák közti különbségek már jóval nagyobbak. Megjelennek tehát az iskolák közti szociokulturális különbségek, melyek a tanulók közötti teljesítménykülönbségeket magyarázzák. Esélyegyenlőségi szempontból talán kevésbé szerencsés az a megfigyelés, miszerint a gimnáziumok tanulói nagyságrendekkel kedvezőbb szociokulturális háttérből kerülnek ki, mint a szakközépiskolás diákok. Ugyanez a különbség pedig hasonló nagyságrendben van jelen a szakközépiskolák és a szakiskolák diákjai között is.¹⁵ Jó példaként szolgálhat a

témában Lengyelország: alig több mint tíz év leforgása alatt 50 pontot javult a diákok PISA eredménye matematikából, és mind iskolaelhagyás, mind felsőfokú végzettség tekintetében jobb mutatókkal bír Magyarországnál. Mindez köszönhető a közoktatás fejlesztési programjának, melynek fontos pillére volt az iskolai szelekció megszüntetése az 1990-es évek végén.¹⁶

A másik fontos feladatkör, melyet az általam vizsgált források megfogalmaznak az oktatási rendszerrel szemben a jövőbeli munkaerőpiaci elvárásokra vonatkozik. Az iskolarendszer ugyanis naprakész, alkalmazható tudással kell, hogy felvértezze tanulóit, mire azok elhagyják az iskolapadot. Napjainkban különösen igaz azonban, hogy a technológia dinamikus fejlődésének köszönhetően a munkaerőpiac és annak igényei az eddigieknél sokkal gyorsabban változnak, alakulnak át. Épp ezért ma minden eddiginél nehezebb előrejelzéseket vázolni arra vonatkozólag, hogy a diákoknak milyen tárgyi tudásra lesz majd szükségük később, a munkaerőpiacra lépve. A napjainkban is zajló kognitív forradalomnak köszönhetően a tudás fogalma némileg ártékelődött, így az elvárások is megváltoztak, és a hangsúly inkább az olyan készségekre helyeződött át, mint a kreativitás, önfejlesztés képessége, a tanulás készsége, együttműködés, infokommunikációs készségek vagy problémamegoldás.¹⁷ Utóbbi fontosságát hangsúlyozza, hogy az OECD PISA mérése már három alkalommal (2003-ban, 2012-ben és 2015-ben) foglalkozott a kérdéssel, vizsgálva a diákok komplex, kreatív és kollaboratív problémamegoldó képességét, valamint a vonatkozó szakirodalom több ízben is a XXI. század legfontosabb készségei közé sorolta.¹⁸ Elvégre ezek birtokában feladatok sokkal szélesebb körében vagyunk képesek helytállni, és alkalmazkodni tudunk az új munkakörnyezet által felállított elvárásokhoz. Lényegében ezeket, illetve a felsoroltakhoz igen közel álló kompetenciákat hivatott mérni a PISA vizsgálat is, elismerve és hirdetve ezzel az új típusú tudás fontosságát. Ha górcső alá vesszük a PISA eredmények alakulását és az összefoglaló jelentés megállapításait, láthatjuk, hogy a meglévő tudás alkalmazása terén van még hova fejlődniük diákjainknak a többi vizsgált országhoz képest. Mindezek fényében nem meglepő, hogy az MNB versenyképességi programja¹⁹ is kiemelt figyelemmel kezeli a készségfejlesztésre koncentráló oktatás fontosságát már az alapfokú intézményektől kezdődően. Mindehhez szorosan kapcsolódik az az MNB²⁰ által is megfogalmazott probléma, miszerint bár a magyar diákok megfelelően képesek elsajátítani a szükséges tananyagot, de kevésbé képesek azt a gyakorlatban, valós életből vett példák esetében alkalmazni. Ezt támasztja alá az a szinte ellentétes tendencia is, amelyet a PISA illetve a PIRLS és TIMSS tesztek eredményeire pillantva láthatunk.

A források feldolgozása során is kiderült, sajnos megkérdőjelezhetetlennek tűnik a tény, miszerint a matematikaoktatással és -tanulással is komoly gondok vannak Magyarországon. Csapó²¹ egyenesen a magyar közoktatás leggyengébb területeként említi, ami a diákok teljesítményének alakulását látva talán nem is olyan meglepő. A matematika az egyetlen olyan tantárgy, ami a teljes közoktatásban, tehát annak mind a 12 évfolyamán egységes név alatt, egységes tantervet használva kíséri végig a diákokat, téve mindezt viszonylag magas óraszámban. Mindennek ismeretében még aggasztóbb a tény, hogy a diákok hadilábon állnak a tantárggyal, holott alapvető összefüggéseinek ismerete nélkülözhetetlen mind a hétköznapi élet során, mind pedig a középfokú oktatásban, legyen szó akár szakképzésről, akár érettségi vizsgáról.²² Mindezek ismeretében talán nem meglepő, hogy hazánkban nemzetközi szinten az egyik legkedvezőtlenebb a matematika iránti érdeklődés és a tárgy tanulásának élvezetét jelző mutató értéke, holott e tényezők nyilvánvalóan befolyásolják a diákok eredményességét.²³ A nemzetközi mérések eredményeit áttekintve is láthatjuk a problémát²⁴, és az MNB jelentésében fel is hívja a figyelmünket ennek szélesebb körű hatásaira is. Magyarországon viszonylag alacsony a reál területeken felsőfokú végzettséget szerettek aránya, elmarad mind az Európai Unió, mind pedig a visegrádi országok átlagától. Igaz ez főként a matematika és a természettudományok területén, az IKT területen végzett frissdiplomások már felzárkóznak a régiós átlaghoz. A mérések eredményei is alátámasztják az állítást, miszerint a tananyag elsajátításával kevésbé van probléma (ld. TIMSS és PIRLS eredmények), ám azok gyakorlati alkalmazásával már nem boldogulnak a gyerekek (PISA teszteken nyújtott teljesítmény).²⁵ A természettudományos végzettségű és jártasságú munkavállalók utánpótlására pedig nagy szükség lenne, hiszen az innovációs tevékenység jelentős hányada az ő kezük által születik – főként ha vetünk egy pillantást a digitalizációval és automatizációval kapcsolatos trendek alakulására. Persze ahhoz, hogy a természettudományos felsőfokú végzettségűek arányát növelni tudjuk, szükség van a reál tárgyak oktatási színvonalának növelésére már a közoktatásban is.²⁶

Az oktatási rendszer sikeressége és hatékony működése természetesen nem független a benne dolgozó pedagógusoktól, a rájuk vonatkozó megállapítások pedig szintén egybehangzóak a feldolgozott forrásokban. A magyar pedagógustársadalom átlagéletkorát tekintve idősebb az átlagosnál (Szingapúrban például a tanárok kb. egyharmada kevesebb, mint öt éve tanít)²⁷, ami kiválóan jelzi a szakmai utánpótlás hiányát. A tendencia megváltoztatása érdekében szükség lenne a tanári pálya vonzóbbá tételére, hiszen nyilván oka van annak, hogy elmarad a pályakezdő pedagógusok hivatalba lépése.

Tudvalevő, hogy Magyarországon a tanári pálya anyagi megbecsültségén lenne mit javítani.²⁸ A tanári fizetések jelenleg jelentősen elmaradnak más, felsőfokú végzettséggel betölthető pozíciókban megszerezhető jövedelem-szinttől, ami számos negatív következménnyel jár. A más szektorokban bekövetkezett béremelési hullám pedig a már pedagógusként tevékenykedő munkavállalókra is hatással van, elszívó erejével tovább tizedeli a tanárok számát. A tanári létszám növelése e körülmények mellett nem egyszerű feladat, pedig elengedhetetlen lenne az oktatás eredményességének javulása érdekében.²⁹ Emellett a pedagógusok számára biztosítandó rendszeres továbbképzésekről sem lenne szabad megfeledkezni, hiszen elengedhetetlen lenne a szakmai megújulás, az új ismeretek megszerzése és alkalmazása. A TIMSS 2016-os összefoglaló jelentéséből³⁰ is kiderül, hogy Magyarországon a matematika-, és a természettudomány-tanárok a nemzetközi átlagnál jóval kisebb arányban vettek részt szakmai továbbképzéseken, és ugyanez igaz a negyedik osztályos tanítókra is a PIRLS jelentés megállapításai³¹ alapján. Ezzel egyidejűleg az átlagosnál jelentősen nagyobbak érzik azokat az adminisztratív feladatokat és terheket, melyeket a tanítói munka mellett elvárnak tőlük. Emellett a munkafeltételeiket és a tanításhoz szükséges eszközök meglétét és minőségét is jóval rosszabbnak érzik, mint az átlag.

Az eddigiekben többször szó esett a tudás és az innovációk jelentőségéről, a reál területeken való jártasság jelentőségéről és mindehhez kapcsolódóan a digitális ismeretek fontosságáról. Az MNB versenyképességi programja³² szerint ma a magyarországi fiatalok digitális készségei nem érik el sem az Európai Unió, sem pedig a régió átlagát. Ez az adat meglehetősen aggasztó, elvégre megfelelő digitális ismeretek nélkül jelentős hátrányra teszünk szert a XXI. században az élet szinte minden területén.³³ A PISA felmérés 2012-ben kiemelten foglalkozott a digitális kompetenciákkal, ahol az OECD országok listájában a legrosszabbak között végeztek tanulóink. A 2015. évi PISA vizsgálat során a digitális készségek már nem kiemelt területként jelent meg, hanem a felmérés eszközeiként, ugyanis minden vizsgált terület kérdéseit számítógép segítségével kellett megoldani. A körülmények ismeretében ez részben magyarázatot is adhat a 2015. évi gyenge teljesítményünknek.³⁴ Látható tehát, hogy a digitális készségek fejlesztése is olyan terület, mely fejlesztésért kiált. A digitális kompetenciák fejlődése, fejlesztése persze nem történhet meg magától. Szükség van arra, hogy a diákok találkozzanak ezekkel az eszközökkel – ideális esetben mind otthon, mind pedig az iskolában –, megtanulják használni azokat. Ezen a ponton ismét kell utalni az iskola szerepére az esélyegyenlőség megteremtésében, hiszen Magyarországon nem minden család engedheti

meg magának a digitális eszközök használatát, valamint az otthoni internetelérést. Így talán az iskolai eszközpark kialakítására és hozzáférhetővé tételére még nagyobb hangsúlyt kellene fektetni annak érdekében, hogy valóban minden diáknak lehetősége legyen megismerni azok használatát. Az infrastrukturális felszereltség mellett persze nem kevésbé hangsúlyos a digitális tananyagok fejlesztése sem. Ugyanakkor e téren nem elhanyagolható tényező a tanári kar hozzáállása és attitűdje az IKT kapcsán. Magyarországon ugyanis a tanerők jelentős része – leginkább azok, akik nem tekintik a hétköznapijuk szerves részének az infokommunikációs eszközöket – nem integrálják az oktatói munkába ezeket. Mivel nem gyakorló felhasználók, bizonytalanok saját tudásukban, és nincsenek megfelelően felkészülve erre a területre.³⁵ Sokan feleslegesnek tartják ezeket az eszközöket³⁶, ezért nehezen lépnek túl a hagyomány eszközök használatán (tábla, kréta, könyvek).³⁷ Példamutatás híján pedig a diákoknak még nehezebb a diákokat megismertetni a technológiával, főként azokat, akiknek az iskolán kívül nincs lehetőségük az eszközhasználatra.

Komoly megoldandó problémát jelent Magyarországon a korai, végzettség nélküli iskolaelhagyás jelensége is, ugyanis ennek mértéke jelenleg majdhogynem eléri a régiós átlag kétszeresét. Ez egyrészt jelzi az oktatási rendszer nem kielégítő működését, hiszen az iskolák nem képesek tanulóikat megfelelően motiválni és felkészíteni a felsőbb évfolyamok elvárásaira. Másrészt komoly terhet ró mind az érintett fiatalokra, mind pedig a gazdaságra, hiszen szakképesítés vagy középfokú végzettség hiányában egyre kevésbé foglalkoztatható bárki – főként a tudásalapú társadalom felé vezető úton. A végzettség nélküli iskolaelhagyók későbbi, felnőttoktatásban történő képzése sem megoldott jelenleg, így a problémát inkább preventív módon lenne célszerű kezelni. Érdekes adat, hogy hazánkban a 2000-es évek elején az Európai Unió átlagánál jobb eredményt tudott felmutatni lemorzsolódás terén, ám a csökkenő tendencia 2010-ben megfordult – míg az EU-átlag tovább csökkent. Tehát egy pozitív változás torpant meg és változott ellentétes irányúvá, ami önmagában is aggodalomra adhat okot.³⁸ A vizsgált nemzetközi felmérések összefoglaló jelentéseiben nem esik szó erről a problémakörrel, ami – lévén tanköteles korú diákok teljesítményméréseiről van szó – talán nem is meglepő. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy az Európa 2020 stratégiának egyik kiemelt célja az iskolai lemorzsolódás csökkentése. Ennek értelmében a Bizottság 10 százalék alá javasolja csökkenteni az iskolából kimaradók arányát a tagországokban, hiszen ez az Európai Bizottság álláspontja szerint is kulcsfontosságú lenne a fenntartható fejlődés érdekében.³⁹

Végül, de semmiképpen sem utolsósorban az idegennyelv-oktatás fontosságára térnék ki, ami az elemzett források közül az MNB versenyképességi programjában⁴⁰ kapott hangsúlyos szerepet. Mivel a nemzetközi mérések fókuszába nem kerülhetett ez a kérdéskör, ezek a jelentések nem tartalmazznak a témára vonatkozó megállapításokat. Az MNB kiadványa⁴¹ szerint Európai Unió viszonylatban a magyar lakosság idegennyelv-tudása a legalacsonyabbak között van, ami egyfelől csökkenti a munkavállalók lehetőségeit mind itthon, mind pedig külföldön, másrésről a gazdaságnak sem tesz jót. Elvégre a nemzetközi tudáscseréhez, az innováció alapjául szolgáló tudományos újdonságok megismeréséhez szükség van legalább egy világnyelv magabiztos ismeretére.⁴² A nyelvtudás alapjait az iskolában töltött évek során érdemes magunkba szívni, elvégre mind a munkaerőpiac, mind a felsőfokú tanulmányok során előnyt jelent mind a tudás, mind pedig az azt igazoló nyelvvizsga megléte.

4. Összegzés

Kutatásom során igyekeztem feltárni, hogy jelenleg milyen kihívásokkal kell szembenéznie a magyar közoktatásnak, ehhez pedig a témához szorosan kapcsolódó jelentések megállapításait vettem alapul.

Elmondható talán, hogy az egyik legkomolyabb problémát az esélyegyenlőség megteremtésének nehézsége okozza, ugyanis az iskolák amellett, hogy nem tudják megfelelően csökkenteni a gyerekek szociális háttéréből adódó különbségeket, szelektív mivoltukkal is ráerősítenek a meglévő helyzetre.

A munkaerőpiac jövőbeni elvárásaira egyre nehezebb felkészíteni a diákokat, elvégre a technológia rohamos fejlődésével nem lehet ilyen módon lépést tartani. Épp ezért inkább a kompetenciaalapú, készségorientált tudásátadásra való törekvés kellene, hogy legyen a fő cél a közoktatás intézményeiben.

Ehhez illeszkedik a reál tantárgyak oktatásának és tanulásának problémája, az idegennyelv oktatásának fejlesztése és a digitális kompetenciák erősítése is. A mai, dinamikusan fejlődő technológiai környezetben ugyanis szükség van az innovációra, amihez nem lehet nélkülözni az alapvető matematikai összefüggések megértését és alkalmazását, ugyanígy a természettudományos rálátást sem. A digitális eszközök használata és legalább egy világnyelv magabiztos ismerete nélkül pedig elképzelhetetlen hátrányba kerül minden munkavállaló, velük pedig országos szinten a gazdaság is.

Kiemelt problémát jelent hazánkban a végzettség nélküli iskolaelhagyók magas aránya is, ami későbbi foglalkoztathatóságukat sodorja veszélybe. Egyrészt hangsúlyt kellene fektetni a megelőzésre, valamint a már kialakult helyzet kezelésére is.

Természetesen nem lehet elmenni szó nélkül a pedagóguspálya vonzóbbá tétele mellett sem, hiszen a megfelelő színvonalú és mennyiségű utánpótlásra a szakmának egyre nagyobb szüksége van. Mind a bérkérdés, mind a jelenlegi munkaterheltség olyan tényezők, melyek kezelése és megoldása nélkül sajnos nem tűnik visszafordíthatónak a napjainkban tapasztalható tendencia, ami a pedagógusok pályaelhagyását és a frissen végzett pályára lépőknek radikális csökkenését mutatja.

JEGYZETEK / NOTES

1. Csapó Benő (2015): A magyar közoktatás problémái az adatok tükrében. *Iskolakultúra*. 2015/7-8. szám, 4-17. old.
OECD (2010): Improving health and social cohesion through education. OECD. Párizs. 220 old.
2. Hrubos Ildikó (2006): A 21. század egyeteme. Egy új társadalmi szerződés felé. *Educatio*, 2006/4. szám. 665-681. old.
3. Babbie, Earl (2001): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó. Budapest. 744 old.
4. Balázsi Ildikó, Ostorics László, Szalay Balázs, Szepesi Ildikó, Vadász Csaba (2013): PISA 2012 Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal. Budapest. 78 old.
5. Jelen munka célja a teszteredmények alapján levont következtetések összevetése az egyes jelentésekben. Bár a tanulmány megírásakor a 2018. évi PISA felmérés eredményei publikálásra kerültek, azok feldolgozása és a konklúziók levonása a magyar oktatási rendszerre vonatkozóan még nem történt meg.
6. IEA TIMSS & PIRLS International Study Center (n.d.): <https://timssandpirls.bc.edu/> Letöltés ideje: 2019.12.26.
7. Csapó Benő, Fejes József Balázs, Kinyó László, Tóth Edit (2014): Az iskolai teljesítmények alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2014. TÁRKI. Budapest. 110-136. old.
D. Molnár Éva, Molnár Edit Katalin, Józsa Krisztián (2012): Az olvasásvizsgálatok eredményei. In: Csapó Benő (szerk.): Mérlegen a magyar iskola. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 17–81. old.
Holle Alexandra (2017): Nemzetközi tanulói teljesítménymérések. Ország-

- gyűlési Hivatal, Képviselői Információs Szolgálat. https://www.parlament.hu/documents/10181/1202209/2017_7/3daa5856-2033-499a-acfb-699ee2861c6d
Letöltés ideje: 2019.12.12.
8. Magyar Nemzeti Bank (2019): Versenyképességi program 330 pontban. Magyar Nemzeti Bank. Budapest. 220 old.
 9. Benedek Mihály (2005): A „finn csoda” – és ami mögötte van. PISA-konferencia Helsinkiben, 2005. március 14-16. Új Pedagógiai Szemle 2005/4. szám. 108-112. old.
 10. OECD (2019): PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do, PISA, OECD. Párizs. 351 old.
 11. Ostorics László, Szalay Balázs, Szepesi Ildikó, Vadász Csaba (2016): PISA 2015 Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal. Budapest. 89 old.
 12. Balázsi Ildikó, Balkányi Péter, Vadász Csaba (2017): PIRLS 2016 Összefoglaló jelentés a 4. évfolyamos tanulók eredményeiről. Oktatási Hivatal. Budapest. 113 old.
 13. Szalay Balázs, Szepesi Ildikó, Vadász Csaba (2016): TIMSS 2015 Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal. Budapest. 278 old.
 14. Csapó (2015) 4-17. old.; Csapó et. al. (2014) 110-136. old.
 15. Ostorics et al. (2016) 89 old.
 16. Csapó et. al. (2014) 110-136. old.
 17. Csapó (2015) 4-17. old.
 18. Molnár Gyöngyvér (2017): A problémamegoldó és tanulási stratégiák változása 11 és 19 éves kor között: Logfile elemzések. Magyar Pedagógia 2017/2. szám. 221-238. old.
Vass Vilmos (2009): A kompetencia fogalmának értelmezése. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, <https://ofi.hu/tudastar/hidak-tantargyak-kozott/kompetencia-fogalmanak> Letöltés ideje: 2019.12.13.
 19. Magyar Nemzeti Bank (2019) 220 old.
 20. Magyar Nemzeti Bank (2019) 220 old.
 21. Csapó (2015) 4-17. old.
 22. Csapó (2015) 4-17. old.
 23. Józsa Krisztián, Fejes József Balázs (2012): A tanulás affektív tényezői. In: Csapó Benő (szerk.): Mérlegen a magyar iskola. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 367–406. old.
 24. Csíkos Csaba, Vidákovich Tibor (2012): A matematikatudás alakulása az empirikus vizsgálatok tükrében. In: Csapó Benő (szerk.): Mérlegen a magyar iskola. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 83–130. old.
 25. Csapó et. al. (2014) 110-136. old.

26. Magyar Nemzeti Bank (2019) 220 old.
27. Szalay et. al. (2016) 278 old.; Balázsi et. al. (2017) 113 old.
28. Magyar Nemzeti Bank (2019) 220 old.
29. Magyar Nemzeti Bank (2019) 220 old.
30. Balázsi et. al. (2017) 113 old.
31. Szalay et. al. (2016) 278 old.
32. Magyar Nemzeti Bank (2019) 220 old.
33. Molnár Gyöngyvér, Kárpáti Andrea (2012): Informatikai műveltség. In: Csapó Benő (szerk.): Mérlegen a magyar iskola. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 441–476. old.
34. Csapó (2015) 4-17. old.; Magyar Nemzeti Bank (2019) 220 old.; Ostorics et al. (2016) 89 old.; Balázsi et. al. (2013) 78 old.
35. Buda András (2017): IKT és oktatás – Együtt vagy egymás mellett? Belvedere Meridionale kiadó. Szeged. 205 old.
36. Molnár Gyöngyvér (2011): Az információs-kommunikációs technológiák hatása a tanulásra és oktatásra. Magyar Tudomány. 2011/9. szám, 1038-1047. old.
37. Buda (2017) 205 old.
38. Csapó (2015) 4-17. old.; Magyar Nemzeti Bank (2019) 220 old.
39. Európai Bizottság(2010): ABizottságközleménye–Európa2020.Azintelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf
Letöltés ideje: 2019.12.13.
40. Magyar Nemzeti Bank (2019) 220 old.
41. Magyar Nemzeti Bank (2019) 220 old.
42. Nikolov Marianne, Vigh Tibor (2012): Az idegen nyelvek tanulásának eredményessége. In: Csapó Benő (szerk.): Mérlegen a magyar iskola. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 241–288. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Babbie, Earl (2001): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó. Budapest. 744 old.
- Balázsi Ildikó, Balkányi Péter, Vadász Csaba (2017): PIRLS 2016 Összefoglaló jelentés a 4. évfolyamos tanulók eredményeiről. Oktatási Hivatal. Budapest. 113 old.
- Balázsi Ildikó, Ostorics László, Szalay Balázs, Szepesi Ildikó, Vadász Csaba (2013): PISA 2012 Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal, Budapest.

- Benedek Mihály (2005): A „finn csoda” – és ami mögötte van. PISA-konferencia Helsinkiben, 2005. március 14-16. Új Pedagógiai Szemle 2005/4. szám. 108-112. old.
- Buda András (2017): IKT és oktatás – Együtt vagy egymás mellett? Belvedere Meridionale kiadó. Szeged. 205 old.
- Csapó Benő (2015): A magyar közoktatás problémái az adatok tükrében. Iskola-kultúra. 2015/7-8. szám, 4-17. old.
- Csapó Benő, Fejes József Balázs, Kinyó László, Tóth Edit (2014): Az iskolai teljesítmények alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2014. TÁRKI. Budapest. 110-136. old.
- Csikós Csaba, Vidákovich Tibor (2012): A matematikatudás alakulása az empirikus vizsgálatok tükrében. In: Csapó Benő (szerk.): Mérlegen a magyar iskola. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 83–130. old.
- D. Molnár Éva, Molnár Edit Katalin, Józsa Krisztián (2012): Az olvasásvizsgálatok eredményei. In: Csapó Benő (szerk.): Mérlegen a magyar iskola. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 17–81. old.
- Európai Bizottság (2010): A Bizottság közleménye – Európa 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf Letöltés ideje: 2019.12.13.
- Holle Alexandra (2017): Nemzetközi tanulói teljesítménymérések. Országgyűlési Hivatal, Képviselői Információs Szolgálat. https://www.parlament.hu/documents/10181/1202209/2017_7/3daa5856-2033-499a-acfb-699ee2861c6d Letöltés ideje: 2019.12.12.
- Hrubos Ildikó (2006): A 21. század egyeteme. Egy új társadalmi szerződés felé. Educatio, 2006/4. szám. 665-681. old.
- IEA TIMSS & PIRLS International Study Center (n.d.): <https://timssandpirls.bc.edu/> Letöltés ideje: 2019.12.26.
- Józsa Krisztián, Fejes József Balázs (2012): A tanulás affektív tényezői. In: Csapó Benő (szerk.): Mérlegen a magyar iskola. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 367–406. old.
- Magyar Nemzeti Bank (2019): Versenyképességi program 330 pontban. Magyar Nemzeti Bank. Budapest. 220 old.
- Molnár Gyöngyvér (2011): Az információs-kommunikációs technológiák hatása a tanulásra és oktatásra. Magyar Tudomány. 2011/9. szám, 1038-1047. old.
- Molnár Gyöngyvér (2017): A problémamegoldó és tanulási stratégiák változása 11 és 19 éves kor között: Logfile elemzések. Magyar Pedagógia 2017/2. szám. 221-238. old.

- Molnár Gyöngyvér, Kárpáti Andrea (2012): Informatikai műveltség. In: Csapó Benő (szerk.): *Mérlegen a magyar iskola*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 441–476. old.
- Nikolov Marianne, Vigh Tibor (2012): Az idegen nyelvek tanulásának eredményessége. In: Csapó Benő (szerk.): *Mérlegen a magyar iskola*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 241–288. old.
- OECD (2010): *Improving health and social cohesion through education*. OECD. Párizs. 220 old.
- OECD (2019): *PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do*, PISA, OECD. Párizs. 351 old.
- Ostorics László, Szalay Balázs, Szepesi Ildikó, Vadász Csaba (2016): *PISA 2015 Összefoglaló jelentés*. Oktatási Hivatal. Budapest. 89 old.
- Szalay Balázs, Szepesi Ildikó, Vadász Csaba (2016): *TIMSS 2015 Összefoglaló jelentés*. Oktatási Hivatal. Budapest. 278 old.
- Vass Vilmos (2009): *A kompetencia fogalmának értelmezése*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, <https://ofi.hu/tudastar/hidak-tantargyak-kozott/kompetencia-fogalmanak> Letöltés ideje: 2019.12.13.

Dr. habil. BALI Lóránt

egyetemi docens

**Pannon Egyetem Georgikon Kar,
Gazdaságmódszertani Tanszék
Keszthely**

associate professor

**Univesity of Pannonia Georgikon Faculty Department
of Economic Methodology
Keszthely, Hungary**

email: balilori@gamma.ttk.pte.hu

**AZ OKTATÁSI RENDSZER SAJÁTOSSÁGAIBÓL
ADÓDÓ ASSZIMILÁCIÓS ÉLETTÉNYEZŐK
A SZLAVÓNIAI MAGYARSÁG KÖRÉBEN
NAPJAINKBAN**

**ASSIMILATION LIVING FACTORS DUE TO THE
CHARACTERISTICS OF THE EDUCATION SYSTEM IN
HUNGARIAN SLAVONIA TODAY**

ABSTRACT

In the Carpathian Basin, the Hungarians have experienced a continuous loss of population in recent decades. The population decline of the Hungarians in Hungary also seems to be becoming more and more lasting, despite the national policy interventions. However, the decrease is more significant in the neighboring regions of Transylvania, the Highlands, the South, Transcarpathia, Muravidék, and in Slavonia, which I studied, in the narrower Drava Valley, also in the area called the Croatian Baranya Triangle. In this study, I will examine the educational aspects of this. How the development and quality of primary, secondary and university education influence assimilation. I'm trying to give answers to that. I conducted field trips in the area, conducted in-depth interviews, and reviewed the latest

relevant literature. During the analysis I will use the Hungarian versions of the geographical names.

Keywords: Slavonia, Hungarian nationality, rural area, assimilation, education system

Kulcsszavak: Szlavónia, magyar nemzetiség, rurális térség, asszimiláció, oktatási rendszer

1. Bevezetés

A Kárpát-medencében a magyarság folyamatos lélekszámvesztést él meg az utóbbi évtizedekben. A hazai magyarság népességfogyása is egyre tartósabbnak tűnik a nemzetpolitikai beavatkozások ellenére is. A fogyás azonban drasztikusabb a szomszédos elszakadt nemzettesteket illetően Erdélyben, a Felvidéken, Délvidéken, Kárpátalján, Muravidéken, illetve az általam vizsgált Szlavóniában, a szűkebben vett Drávaszögben, a horvát Baranya-háromszögnek is nevezett területen. A térség magyarságának négytizede Eszék-Baranya megye északi részén él (6 ezer fő), a délebbre eső Eszék és Vukovár környéke pedig jelentős szóróvannal rendelkezik (Eszék-Baranya megye, Vukovár-Szerém megye) mintegy 4 ezer fő. Nyugat-Szlavónia peremén főként Belovár-Bilogora, Pozsega-Szlavónia, valamint Verőce-Drávamente megyében találunk még magyarok által nagyobb számban lakott településeket. Vizsgálataim során nem csak a szekunder forrásokra támaszkodtam. 2019-es év folyamán valamennyi magyarok lakta települést bejártam, összesen 29 olyan falu került azonosításra, amelyen legalább egy – két olyan család él, aki magyar identitásúnak vallja magát¹.

2. Migrációs aspektusok

Horvátországon belül jelentős regionális fejlettségbeli különbségek tapasztalhatók, amelyek több társadalmi-gazdasági aspektusban is megnyilvánulnak. Az elmúlt huszonöt év tapasztalatai azt mutatják, hogy a magyarság által lakott települések folyamatos népességvesztést szenvednek el. A honvédő háború által érintett szlavóniai megyék szenvedték el a legnagyobb népességcsökkenést (Pozsega – Szlavónia, Vukovár – Szerém, Eszék – Baranya, Verőce – Drávamente) az elmúlt időszakban. E népességvesztést tovább fokozta az utóbbi évtizedek eredménytelen regionális fejlesztéspolitikai

tikája. A vonalas infrastruktúra (utak, közművek), közintézmények (kórházak, hivatalok) megújultak, azonban gazdaságélénkítésre nem került sor. Az ezredfordulót követő időszakban 10% feletti volt Vukovár – Szerém, Bród – Szávamenti és Belovár – Bilogora megye migrációs negatívuma, Eszék – Baranya és Vukovár – Szerém megyék együtt több, mint 50 ezer fős lakosságcsökkenést szenvedtek el. A vizsgált térségben Vukovár – Szerém megyét érinti a legjobban az elvándorlás. A negatív migrációs ráta hatásai jól érződtek a magyarság körében is, az 2011-es népszámlálás alapján a lakosság átlag életkora országosan 41,7 év volt, addig a legfiatalabbak a romák (21,9 év) és az albánok (32,4 év) voltak, legidősebbek a szerbek (53,1), és a magyarok (50,7). A fenti tényekből egyértelműen megállapítható, hogy magyarok lakta vidék az egyik migráció által legjobban sújtott térsége Horvátországnak. Csakovác, Ójankovác, Haraszti, Marinci településeken a lakosság jelentős hányada ténylegesen nem tekinthető jelen lévő népességnek, erről tanúskodnak az üres házak és a mélyinterjúk alanyainak elbeszélései is².

1. Táblázat. A magyarság száma és területi megoszlása Horvátország megyéi között, 2011

Table. 1. Number and territorial distribution of Hungarians among the counties of Croatia, 2011

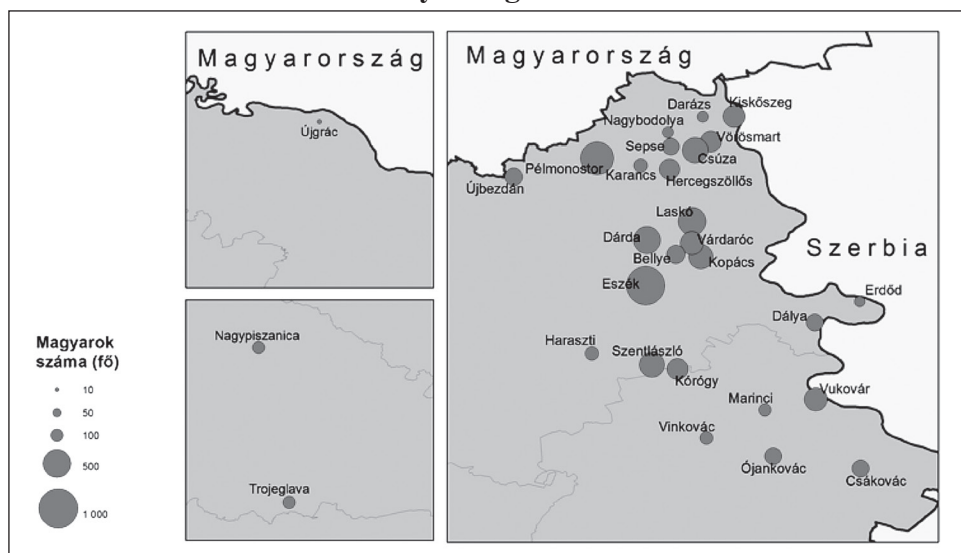
Megye, megyecsoport	A megyében élő magyarok			Magyarok által nagyobb számban* lakott járás	A vizsgált települések száma
	száma (fő)	aránya a megye népességéből	aránya az összes magyarból		
Eszék-Baranya	8249	2,70%	58,7%	10	20
Vukovár-Szerém	1696	0,94%	12,1%	6	6
Belovár-Bilogora	881	0,74%	6,3%	3	2
Zágráb főváros és megye	998	0,09%	7,1%	1	0
Isztria	474	0,23%	3,4%	1	0
Tengermellék-Hegyvidék	471	0,16%	3,4%	1	0
Split-Dalmácia	228	0,05%	1,6%	1	0
Verőce-Drávamente	200	0,24%	1,4%	0	1
Pozsega-Szlavónia	164	0,21%	1,2%	0	0
többi megye összesen	687	0,05%	4,9%	0	0
Mindösszesen	14048	0,33%	100,0%	23	29

Forrás: A 2011. évi horvát Népszámlás (Horvát Statisztikai Hivatal honlapja <https://www.dzs.hr/>) (HÉTFA Kutatóintézet)

Az 1. táblázat megmutatja, hogy a magyar nemzetiség szállásterülete Eszék-Baranya, Vukovár-Szerém és Belovár-Bilogora megyébe koncentráldik. Bár a vizsgálatom nem terjedt ki Zágrábra és környékére, ennek ellenére nem elhanyagolható, hogy a legutóbbi népszámláláskor közel ezer ember vallotta magát magyarnak a fővárosban. A szórvány nemzetiség található még Verőce – Drávamente és Pozsega – Szlavónia megyében. A magyar földrajztudományban Drávaszögnek és Baranya-háromszögnek is nevezett vidék, amely gyakorlatilag a Dráva és a Duna által határolt területet jelenti, él a horvátországi magyarság magja. A legnagyobb magyar közösségek a következő településeken találhatók: Eszék, Laskó, Várdaróc, Kopács, Dárda, Pélmonostor, Hercegszőlős, Csúza, Vörösmart, Kiskőszeg, Szentlászló, Kórógy. A vizsgált térségben további 4 ezer a magát magyarnak valló, magyar identitással (is) rendelkező, de a magyar nyelvet már nem beszélők száma. Erről a népességről sem szabad megfeledkeznünk, ők jelentik még azt a szűk réteget, ahol a gyermekeket még érdekelté lehet tenni a magyar kultúra és nyelv iránt (1. térkép).

1. térkép. A magyarok becsült száma a magyarok lakta 29 településen 2019-ben

Figure 1. The estimated number of Hungarians in the 29 settlements inhabited by Hungarians in 2019

Forrás: 2019. évi kérdőíves felmérés (HÉTFÁ Kutatóintézet)

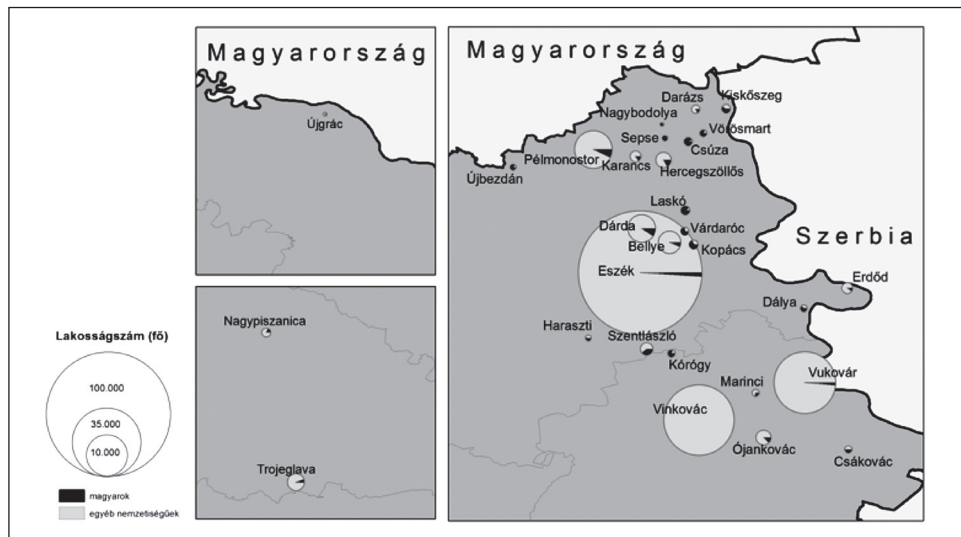
3. Az asszimiláció ok-okozati összefüggései különös tekintettel az oktatásra

A tanulmányban nem kívánom felvázolni a téma történelmi aspektusait, azonban egyes esetekben vissza kell majd nyúlnom a múltba. A rendszer-változtatás utáni időszak első felében az asszimiláció politikai és gazdasági, valamint erőszakos és „szelíd” formái is megvalósultak. Napjainkban a folyamat külső politikai tényezőktől mentes, de erős gazdasági vetülettel bír, amelyről már a fentiekben értekeztem. A terepi tapasztalatok alapján egyértelműen megállapítható, hogy magyar közösség meggyengülésének elsődleges okai gazdasági eredetűek. A másodlagos oknak tekinthető, hogy az önszerveződésük csak az elmúlt években kezdett újra megerősödni, ennek időleges hiánya jelentősen negligálta az oktatásra fordított energiákat. Az anyanyelv és a kultúra ápolása nem elégséges, azt tovább is kell adni, örökíteni. Ennél a pontnál lép be a szilárd alapokon álló alapfokú oktatás, amelyet követnie kell egy egyetemi szintig tartó kvázi vertikumnak.

A magyarok lakta térség tradicionálisan multietnikus, annak ellenére, hogy tartós az etnikai homogenizációs folyamat. A 2011. évi horvát népszámlás adatai szerint az alábbi etnikai struktúra volt a jellemző: az általam gőr cső alá vett 19 općina közül 11-ben a szerb etnikum is nagy számban volt jelen, albánok találhatók Nagypiszanicán, csehek Trojeglavaban, ruténok Csákovác környékén. A legnagyobb arányban Szerémségben, illetve Vukovár környékén található szerb közösség. Az Erdődi općinában a létszámuk meghaladja az államalkotó horvátokét, a Pélmonostori és a Dárdai općinában pedig a magyaroknál jelentősebb létszámú közösséget alkotnak. Mindannak ellenére, hogy a horvát honvédő háború után csökkenő tendenciát mutat a számuk. A 20. század elején még jelentős számú német népesség napjainkra teljesen eltűnt, elvándoroltak, kitelepítették, megsemmisítették őket. A térség regionális központjában Eszéken a lakosság 90%-a horvát, és közel 6%-kal (7 ezer fő) a szerbség a második legjelentősebb etnikum, ezután következnek a magyarok (2. ábra). A szomszédos magyarországi területekre jellemző cigány népesség jelenléte Kelet-Szlavóniában csekély, 650 fő vallotta magát romának^{3 4}.

2. ábra. A magyarok becsült száma és aránya a vizsgált 29 településen, 2019

Figure 2. Estimated number and proportion of Hungarians in the 29 settlements examined, 2019

Forrása: 2019. évi kérdőíves felmérés (HÉTFA Kutatóintézet)

4. A nemzetiségi oktatás sajátosságai alap- és középszinten

A Horvát Köztársaság alkotmánya és a 2000-ben elfogadott kisebbségi nyelvhasználatról szóló törvény az országban lévő valamennyi nemzetiség számára biztosítja az oktatást, akár pozitív diszkriminációt is alkalmaznak, pár fős osztálylétszám esetén is elindítják a nemzetiségi osztályt. A feldolgozott szakirodalmi források és a terepi tapasztalatok is azt bizonyítják, hogy általános iskolai szinten elvileg három modellben folyik az oktatás. „A”, „B”, „C” modellt különböztetnek a nemzetiségi oktatás módozata és intenzitása alapján, a későbbiekben asszimilációs szempontból is elemzem az egyes modelleket⁵ ⁶:

- „A” modell: elvileg kizárólagosan magyar nyelven folyik az oktatás valamennyi tantárgyat illetően. Ebben az esetben a hazai általános iskolában folyó tanítási gyakorlat valósul meg, az államnyelvet kötelező jelleggel négy órában tanulják. Ez a modell segíti a leginkább elő a magyar nyelv és kultúra elsajátítását és tovább örökítését.
- „B” modell: a hazai két tannyelvű iskolák gyakorlatához hasonlít kevés eltéréssel. A magyar gyakorlat azt mutatja, hogy egyes tantárgyakat

magyarul, más választottakat pedig idegen nyelven tanulják a diákok. A horvát esetben minden tantárgyat a tanóra folyamán magyarul tanulnak, de horvát magyarázat is kerül mellé. Hivatalosan e modell a gyakorlatban nem vagy csak részben létezik.

- „C” modell: az anyanyelv-ápolást jelenti, amely esetben az iskolai oktatás során heti 2-3 alkalommal a diákok magyar nyelvű órákon vesznek részt, ahol gyakorolják a nyelvet és megismerkednek a magyar kultúrával. Ez a modell a leggyakoribb a vizsgált térségben, azokon a településeken ahol van iskola és magyar nyelv oktatására igény, ott legalább a „C” modellt alkalmazzák.

Az egyes modellek települési alkalmazását illetően az alábbi összegzést tehetjük: Eszék (1-8. oszt.) , Kórógy (1-8. oszt.), Vörösmart (1-8. oszt.) „A” modellt alkalmazza, akár csak a három kihelyezett tagiskolája Sepsén (1-4 oszt.), Újbezdánban (1-8 oszt.), Csúzán (1-4 oszt.). Laskó 1-8. oszt. „B” modell, amelyet 2016-tól fokozatosan felváltja az „A”-t. A két tagiskolájában Kopácson és Várdarócon (1-4 oszt.) a „B” modellt szerint folyik az oktatás.

Az alapfokú nemzetiségi oktatási szisztéma sokszínűségét nem csak az egyes modellek, hanem azok nem egységes alkalmazása is növeli, egyes településeken csak az alsó tagozatban van rájuk lehetőség. Emellett árnyalják a képet, főleg a mély interjúkból derült ki, az eredményességi és alkalmazhatósági mutatóik. A vegyes etnikumú térség sajátosságaiból adódóan a kétnyelvűség a meghatározó 70-90%-ban a horvát nyelv dominanciával. Ebből adódóan a „papíron” „A” modellben oktató intézmények a mindennapokban inkább a „B” változatot gyakorolják, tehát két nyelven folyik az egész oktatás. Ezt látszik alátámasztani a laskói iskola példája is. Emellett a magyar tanárokból, főleg a szaktárgyakat oktatókból folyamatos a hiány, nincs megfelelő utánpótlás⁷.

Az alapfokú nemzetiségi magyar nyelvoktatás egyértelmű zsákutcaja a „C” modell, az „anyanyelv ápolásnak” nevezett változat. Az anyanyelvet akkor lehet ápolni, ha már a tanuló megfelelő alapvető ez irányú ismeretekkel rendelkezik. Az esetleges ismerethiányok pótlását kellene, hogy elősegítse, illetve a nemzeti kultúránk, történelmünk megismerését. Ezzel szemben teljesen más a valós helyzet. A modellt elsősorban a szórvány településeken alkalmazzák, ahol a kevés tanuló differenciált nyelvtudással rendelkezik, több esetben nem is beszélik a nyelvet. A relatíve alacsony létszámú tanuló csoportok diákjai több osztályból rekrutálódnak, amely nehézséget okoz a foglalkozások órarendbe való beillesztésében. A heti kettő maximum három órás kvázi szakkörök során különböző korosztályú és nyelvtudású gyerekek számára kellene egységes tananyagot leadni. Ez több okból is teljesen lehe-

tetlen feladat. A korosztályban heterogén tanuló csoportok miatt több esetben szombatira sikerül csak órarendbe illeszteni a foglalkozást vagy jobb esetben hetedik-nyolcadik órába, ez csökkenti a koncentrációs készséget. Egy azon időpontban párhuzamosan kell foglalkozni az eltérő nyelvi szinten lévő gyerekekkel, úgy hogy nem áll rendelkezésre megfelelő tansegéd anyag. Ezt általában a pedagógusok saját kezűleg pótolják, amely jelentős plusz energiákat jelent számukra. Az említett okok és a képzett pedagógusok hiánya miatt nagy a lemorzsolódási arány⁸.

A középfokú magyar nyelvű oktatás szlavóniai bástyája a Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központ, amelyet 1999-ben alapítottak. Az intézmény keretei között működik egy ötven fős óvoda, általános iskola, és középiskola. A központ 2019 őszén egy negyvennyolc fős kollégiummal bővült ki a Horvát Kormány jóvoltából, amely segíteni fogja a távolabb élő szórvány magyarság anyanyelvi tanulási lehetőségeit.

A táblázat a Központ diáklétszámait mutatja az utóbbi négy tanév alapján. A tanulók összlétszáma az óvodásokkal együtt általában 110-120 fő között mozog. Az osztály létszámok általában tíz fő alatt vannak, de gyakoriak a pár fős csoportok is. A diákokat Eszékről és a közeli településekről érkeznek a szüleik vagy iskolabusz szállítja őket. Az új diákotthon remény szerint a távolabbi településekről érkező tanulókat fogja segíteni, Eszékre csábítani magyarul tanulni. A mélyinterjúk során a pedagógusok egybehangzó véleménye az volt, hogy a végig magyar nyelven tanuló diákok könnyebben jutnak be a felsőoktatásba az egyetemre, mint a horvát tannyelven tanuló magyar társaik (2. táblázat).

2.táblázat. Az eszéki HMOMK tanulói létszámai
Table 2. Number of students at HMOMK in Osijek

	Óvoda	Általános iskola			Középiskola	
		Alsó tagozat	Felső tagozat	Összesen	Gimnázium	Szakközépiskola
2015/2016	50	12	20	32	10	29
2016/2017	46	18	16	34	9	29
2017/2018	43	23	16	39	7	25
2018/2019	47	27	13	40	10	23

Forrása: HMOMK által szolgáltatott adatok. Saját szerkesztés

5. Nemzetiségi felsőoktatás

Az oktatási vertikum végén az egyetem áll. Ma Horvátországban a Zág-rábi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar hungarológia szakán, valamint az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén lehet magyar nyelvet tanulni. Mivel a vizsgálatom Szlavónia specifikus ezért csak az eszéki viszonyokkal fogok foglalkozni. Eszéken az első magyar nyelvoktatással foglalkozó egyetemi szervezeti egység 2007-ben kezdte meg a működését a bolognai rendszernek megfelelően 3+2 évesre tervezték. A magyar alapszakot a mesterképzés követi kommunikáció – idegenforgalmi szakirányon. A alap- és a mesterszakot is csak szakpárban major vagy minor szinten lehet választani. Akárcsak az általános és a középiskolában, ugyanúgy itt is gondot okoz a hallgatók tudásszintbeli különbsége, ennek kiküszöbölésére 2014-től osztott, minimum tíz fős csoportokban folyik a nyelvtanárok képzése. A felzárkóztatást igénylő hallgatókat külön válasszák a biztos nyelvtudással rendelkezőktől. Ez azonban azt eredményezi, tudásszint különbség fennmarad, sőt még tovább nő, úgy hogy ugyanolyan diplomát fognak kézhez kapni a képzés végén. A 2009-2016 közötti évfolyam létszámokat megvizsgáljuk, azt kell látnunk, hogy átlagban 20 és 30 fő között van a felvett első éves hallgatók létszáma, ebből 3-5 főt a magyar nemzetiségű⁸.

6. Összefoglalás

A horvátországi magyarok nemzetiségi rendszere több hátrány hordoz magában, amely áttételesen segíti az asszimilációs folyamatokat. Az alapfokú oktatásban a „C” modell egyértelműen alkalmatlan a beolvadási folyamat lassítására, megállítására. A diákok a magyar nyelvről és kultúráról csak az ismeretterjesztés szintjén tanulnak, ezt még az oktatás szervezésből adódó nehézségek tovább negligálják. A „B” modell szintje az, amely alkalmas az egyes törekvőbb tanulók számára az anyanyelv megtartására, tudásuk tovább fejlesztésére. Az „A” modellben oktató iskolák számának bővítése lenne javasolt közép távon a magyar nyelvű alapoktatás fejlesztéséhez. Ez biztosítaná a középfokú oktatás számára a megfelelő számú tanulókat a középiskolai és gimnáziumi osztályokba. A szakirodalmi tapasztalatok és mélyinterjúk is azt mutatják, hogy a magyar-kommunikáció szakos hallgatók jelentős része nem rendelkezik sem megfelelő nyelvi, sem megfelelő pedagógiai ismeretekkel sem. Ezt kiküszöbölendő a Magyarországon folyó

osztatlan pedagógus képzésnek egy alternatív pedagógiailag gyakorlati-entáltabb válfaját kellene kidolgozni. Ennek a felfutási ideje alatt a diplomát szerzett magyar szakos tanárok részére pedig egy éves intenzív továbbképzési lehetőséget kell biztosítani az anyaországban az osztatlan képzés felfutási időszak idején.

JEGYZETEK / NOTES

1. Horvátország közigazgatása eltér a magyartól, nem minden település önálló közigazgatási egység. Több alkot egy társadalmi – gazdasági entitást, ezt hívják opciónak. Vizsgálataim, a terepbejárás települési és nem opció szintű volt. A magyar ajkú és kultúrájú népesség számának meghatározásánál Horvát Állami Statisztikai Hivatal opció szintű adataiból indultam ki, annak települési szintű leképezését alkalmaztam terepen gyűjtött adatok segítségével.
2. Rácz Szilárd (2013): Horvátország makroregionális sajátosságai. In: (szerk.) Hajdú Z. – Nagy I. Dél-Pannónia. 38-71 old.
3. Bali Lóránt – Mérei András – Szalai Gábor 2011: Schicksal der Deutschen im Baranya Komitat und im Baranya Dreieck nach dem zweiten Weltkrieg. Podravina: Casopis za multidisciplinarna instazivanja. Vol. X. 19 szám. 58-65. old.
4. Gyémánt Richárd – Drozdik Zsuzsanna. (2004): A horvátországi magyarság területi és társadalomstatisztikai sajátosságai, (KSH) Területi Statisztika, Budapest, (44.) évfolyam 4. szám. 361-380. old.
5. Andocsi János (2012): Az anyanyelv használatának jogi lehetőségei Horvátországban. In: Eplényi K.- Kántor Z. (szerk.) Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai. 272-287 old.
6. Oszkó Beatrix (2016): A magyar nyelv és az Eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem. In: Nádor O. (szerk.) THL2 A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata. Balassi Intézet. 1-2 szám, 56-64 old.
7. Andocsi János (2012): Az anyanyelv használatának jogi lehetőségei Horvátországban. In: Eplényi K.- Kántor Z. (szerk.) Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai. 272-287 old.
8. Siklósi Beáta (2018): Anyanyelvápolás – kisebbségi oktatási modell Horvátországban. In: Anyanyelv-pedagógia XI. évf. 2. szám, 86-92 old.
9. Oszkó Beatrix (2016): A magyar nyelv és az Eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem. In: Nádor O. (szerk.) THL2 A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata. Balassi Intézet. 1-2 szám, 56-64 old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Andocsi János (2012): Az anyanyelv használatának jogi lehetőségei Horvátországban. In: Eplényi K.- Kántor Z. (szerk.) Tervezés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai. 272-287 old.
- Bali Lóránt – Mérei András – Szalai Gábor 2011: Schicksal der Deutschen im Baranya Komitat und im Baranya Dreieck nach dem zweiten Weltkrieg. Podravina: Casopis za multidisciplinarna instazivanja. Vol. X. 19 szám. 58-65. old.
- Gyémánt Richárd – Drozdik Zsuzsanna. (2004): A horvátországi magyarság területi és társadalomstatistikai sajátosságai, (KSH) Területi Statisztika, Budapest, (44.) évfolyam 4. szám. 361-380. old.
- Juhász György (2007): Labdarugó EB helyett magyar tanszék? In: Nádor O. (szerk.) THL2 A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata. Balassi Intézet. 1-2 szám, 160-164 old.
- Oszkó Beatrix (2016): A magyar nyelv és az Eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem. In: Nádor O. (szerk.) THL2 A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata. Balassi Intézet. 1-2 szám, 56-64 old.
- Rácz Szilárd (2013): Horvátország makroregionális sajátosságai. In: (szerk.) Hajdú Z. – Nagy I. Dél-Pannónia. 38-71 old.
- Siklósi Beáta (2018): Anyanyelvápolás – kisebbségi oktatási modell Horvátországban. In: Anyanyelv-pedagógia XI. évf. 2. szám, 86-92 old.
- HÉTFA Kutatóintézet adatszolgáltatása.

SASHALMI Ádám

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: sashadam@gamma.ttk.pte.hu

A KÖZÉP-EURÓPAI KEZDEMÉNYEZÉS, MINT AZ EU-S INTEGRÁCIÓT SEGÍTŐ REGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS

THE CENTRAL EUROPEAN INITIATIVE, AS A REGIONAL COOPERATION FOR EU INTEGRATION

ABSTRACT

This paper aims to give a comprehensive picture of the objectives and perspectives behind the creation of the Central European Initiative (CEI). It also analyzes the role of CEI in the political, economic and social transition in the post-Socialist states. The article studies how CEI helped the integration of the Central European countries to the Western institutions, especially to the European Union (EU). The cooperation was founded in 1989 by Austria, Hungary, Italy, and Yugoslavia. It was unique and special in the era, as it had member states from totally different political and economic blocks. There are more approaches to explain the creation of this cooperation. According to the Liberal one, the founder states wished to create a flexible platform for the cooperation of countries from different blocks. This was also a political initiative to overcome on the divisions of bipolarity and the Cold War. The laid down political objectives in the official documents included the values

represented by the European institutions. These values were adopted by the post-Socialist states. At the project level, the initiatives of CEI indirectly contributed to the economic and social transition in these countries. CEI and EU progressively built their close relations, and the support of EU integration became the mission of CEI. If we study the EU accessions in the region, we can state, CEI had a successful and important role in bringing closer the post-Socialist states to the EU.

Kulcsszavak: KEK, EU, integráció, regionális együttműködés, Közép-Európa, Balkán

Keynotes: CEI, EU, integration, regional cooperation, Central Europe, Balkans

1. Bevezetés

A tanulmány célja választ adni azokra a kérdésekre, hogy a Közép-európai Kezdeményezés (KEK) miért jött létre, és hogy az együttműködés milyen szerepet játszott a közép-európai térség volt szocialista országainak rendszer-változásaiban, majd később a nyugati intézményekben, elsősorban az Európai Unióba való integrálódásában? A tanulmány a Quadragonálé 1989-es létrejöttétől a 2004-es EU-s bővítésig terjedő időszakot vizsgálja, kiemelten elemezve az együttműködés által lefektetett célokat, valamint az kooperáció fejlődését a nemzetközi események és változások tükrében. A felhasznált irodalmon belül fontosnak tartok kiemelni két művet, amely alapjául szolgált jelen publikáció megírásának. Pino Agnetti (1999) műve az alapítás tízedik évfordulójának alkalmából készült, amelyben a KEK szempontjából releváns személyekkel készül interjúk is szerepelnek.¹ Giovanni Baiocchi (2001) írása pedig az együttműködés intézményi és jogi fejlődését vizsgálja részletesen.² Az említett publikációkon kívül még több magyar, angol és olasz nyelvű releváns mű is feldolgozásra került a cikk megírása során.

2. Módszertan

A publikáció egy Triesztben, a KEK Főtitkárságán, a tisztségviselőkkel és munkatársakkal folytatott interjúk módszeren alapuló rövid tanulmányút eredményeire épül.³ A tanulmány megírása során, ezen kívül feldolgozásra került a témában releváns magyar, angol és olasz nyelvű szakirodalom is.

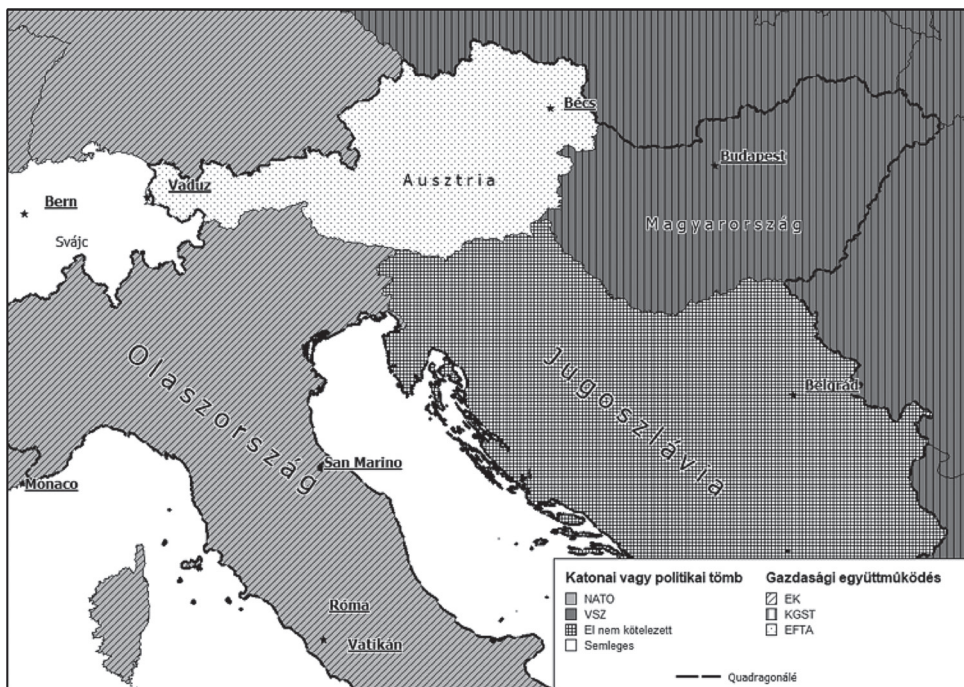
A cikk megírása során térképi elemek készítésére is sor került, amelyek további elemzése újabb eredményeket jelentett a publikáció elkészítéséhez.

3. Az együttműködés létrehozása

Ausztria, Magyarország, Olaszország és Jugoszlávia külügyminiszterei 1989. november 11-én, Budapesten közös nyilatkozatot fogadtak el, melyvel létrejött a Quadragonálé, a négy ország együttműködése. Geopolitikai szempontból érdekes, és a korszakban egyedinek számító formáció születt.⁴A Quadragonálé a bipoláris világra jellemző politikai, katonai és gazdasági tömbök metszéspontjában alakult meg. Olaszország a NATO és az Európai Közösségek (EK) tagjaként, Ausztria semleges államként és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) tagjaként, Magyarország a Varsó Szerződés (VSZ) és a KGST tagjaként, Jugoszlávia pedig az el nem kötelezett országok mozgalmának tagjaként döntött az együttműködés létrehozása mellett (1. térkép).

1. térkép: A Quadragonálé 1989-ben

Map 1: The Quadragonale in 1989

Forrás: Saját szerkesztés

3.1. Az együttműködés létrehozásának céljai

Az 1980-as évek végén a régióban jelentős geopolitikai változásokra utaló folyamatok indultak be. Közvetlenül a Quadragonálé létrehozása előtt megkezdődött a szovjet csapatok kivonása a közép-európai szocialista országokból és leomlott a berlini fal. Az együttműködés alapítói felismerték ezeknek a változásoknak a jelentőségét. Erre utal az 1990. augusztus 1-én Velencében, ekkor már Csehszlovákia csatlakozásával Pentagonálévá bővült együttműködés tagállami képviselői által aláírt közös nyilatkozat (velencei nyilatkozat) is, megemlítve a nyugat-kelet megosztottságot alapjaiban érintő változást Európában. A dokumentum már a Magyarországon és Csehszlovákiában végbemenő politikai rendszerváltozásokra is hivatkozik.⁵

A tanulmányút során az együttműködés létrehozásával kapcsolatos változásokat az elemzés kedvéért a nemzetközi kapcsolatok elméletének segítségével csoportosítottam.⁶ Ezek alapján három megközelítés szerint írható le az együttműködés létrehozása.

A neorealista megközelítéshez soroltam a válaszok azon részét, melyek szerint Olaszország a geopolitikai pufferzónában egy saját érdekszférát kívánt kialakítani, versenyezve a német, és kisebb mértékben az osztrák befolyással. A KEK-en keresztül megvalósuló olasz közép-európai befolyásszerzési kísérletről számos korábbi írásban tettek már említést.^{7, 8, 9}

A liberális megközelítéshez olyan válaszokat soroltam, amelyek a bipoláris megosztottság meghaladását, Európa újraegyesítését, valamint egy különböző politikai és gazdasági rendszerű államok közötti együttműködést elősegítő rugalmas platform létrehozását emelték ki. Ezek a célok a velencei nyilatkozatban is megjelennek.¹⁰

1. táblázat: A Quadragonálé létrehozásának értelmezése
Table 1: Different interpretations of the creation of Quadragonale

Megközelítés	Neorealista	Liberális	Neoliberális
Cél	Olasz érdekszféra kialakítása a német (és osztrák befolyással szemben).	- Kezdeményezés a bipolaritás és a hidegháború meghaladására. - Egy rugalmas politikai platform létrehozása, amelyben különböző politikai és gazdasági rendszerű államok együtt tudnak működni.	A nemzetközi kapcsolatok rendszerében megjelent új szereplők és új szakpolitikák előtérbe kerülése következtében az új helyzethez való alkalmazkodás.

Forrás: Saját szerkesztés

Végül a neoliberális megközelítéshez a válaszok azon csoportját soroltam, amelyek a nemzetközi kapcsolatok, diplomácia területén új szereplők (NGO-k, multik, egyéb nem állami szereplők) megjelenésével, valamint egyes szakpolitikák (energetika, egészségügy, környezetvédelem) nemzetközi környezetben vélt hatékonyabb kezelésének feltételezésével, előtérbe kerülésével kapcsolatos új helyzet felismeréséből, és az ehhez történő alkalmazkodásból fakadnak.

A tanulmány további részében a liberális megközelítés szerint kívánok elemezni, hiszen maga a tanulmány fő kérdései is a pozitív és morális történelmi fejlődésből indulnak ki, melyben célként szerepel a stabilitás érdekében a régió államainak integrálódása a nyugati intézményekben.

3.2. Az együttműködés szerepe a volt szocialista országok rendszerváltozásaiban

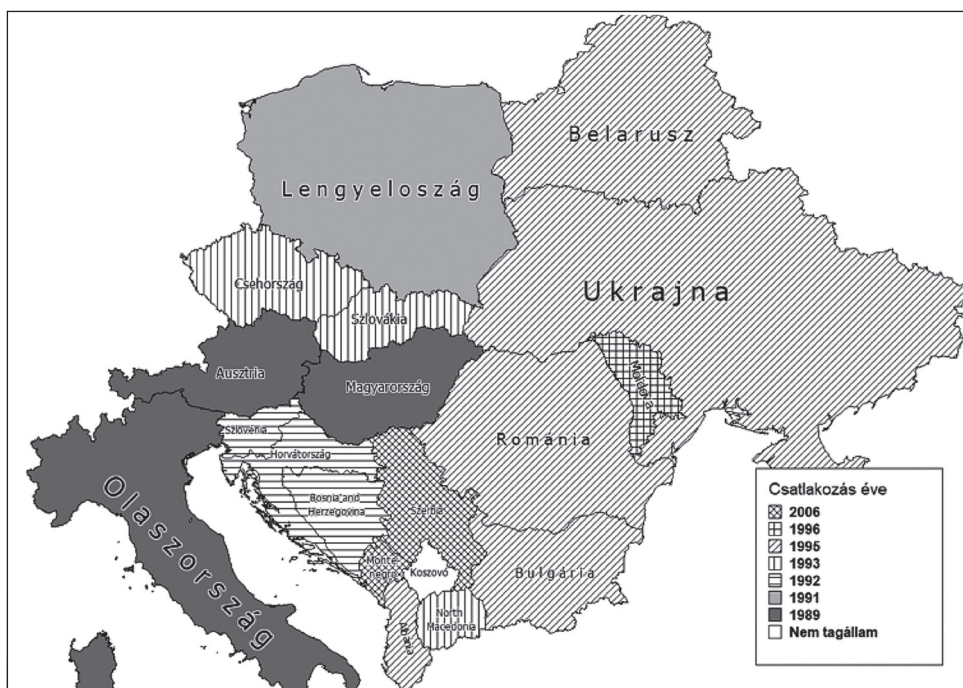
Korábban már említésre került, hogy a velencei nyilatkozat említést tesz a Magyarországon és Csehszlovákiában zajló rendszerváltozásokról. A dokumentumból az is kiderül, hogy az aláíró országok politikailag is elkötelezték magukat a változás mellett. Erre utal a szövegben a parlamentáris demokrácia, az emberi jogok, a demokratikus intézmények és a szabad választások mellett való kiállás. A dokumentum szintén részletezi, hogy projekt szinten milyen területeken kívánják a tagállamok szorosabbra fűzni a kooperációt. Ezek a területek a közlekedés, környezetvédelem, energetika, kis- és közép vállalkozások, tudományos és technológiai műveletek, információ és telekommunikáció, képzés, kultúra és turizmus.¹¹ Ezeknek a projekteknek a megvalósulása közvetett módon hozzájárult a tagállamokban végbemenő gazdasági és társadalmi átalakuláshoz.

4. Az együttműködés fejlődése

Az 1990-es évek elején az együttműködés növekedésnek indult. Mint korábban már szó volt róla, 1990-ben Csehszlovákia csatlakozásával ötoldalúvá vált a kooperáció (Pentagonálé). Egy évvel később pedig már Lengyelország is felvételt nyert (Hexagonálé).¹² Ugyanebben az évben viszont már a délszláv válsággal kellett szembenéznie az együttműködésnek. A háború következtében 1991. november 30-án felfüggesztették Jugoszlávia tagságát.¹³ 1992-ben a tagállamok a Közép-európai Kezdeményezés (KEK) név felvétele mellett döntöttek, ezzel is kihangsúlyozva az együttműködés földrajzi jellegét.¹⁴ Ugyanebben az évben felvételt nyert három jugoszláv utód-

állam, Szlovénia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina. 1993-ban Csehszlovákia szétválása után az utódállamok, Csehország és Szlovákia ismét formálisan csatlakoztak. Szintén ebben az évben Észak-Macedónia is az együttműködés részévé vált. 1995-ben sor került egy nagyobb bővítésre, Albánia, Románia, Bulgária, valamint két poszt-szovjet állam, Belarusz és Ukrajna csatlakozott. A következő évben Moldova is az együttműködés tagja lett. Az utolsó bővítés 2006-ban történt, ekkor Szerbia és Montenegró csatlakozott (2. térkép).

2. térkép: A KEK bővítései
Map 2: Enlargements of CEI

Forrás: Saját szerkesztés

4.1. Sokszínű együttműködés

Már a Quadragonálé alapítói is jelentős mértékben eltérő sajátosságokkal rendelkeztek. A heterogenitás a nagyobb méretű tagállamok szétválásával és a KEK további bővítéseivel fokozódott az 1990-es években. A tanulmány által vizsgált időszak végére EU-tag, és nem EU-tag, volt szocialista országok, a visegrádi országok, poszt-jugoszláv és poszt-szovjet államok is az együttműködés részévé váltak. Az eltérő régiókhoz tartozó államok

más-más problémákkal néznek szembe, ezért sokszor mások az érdekeik is. Emellett a fejlettségi szinthez, történelmi fejlődéshez és kulturális eltérésekhez köthető különbségek is megemlíthetők. Az ebből fakadó érdek-különbségek pedig megnehezítik a konszenzusos döntéshozatalt. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy projekt szinten az együttműködés a tagállamok közötti különbségeken alapszik, tehát egymástól tudnak tanulni, jó gyakorlatokat átvenni. Így ebből a szempontból pozitív a heterogenitás, másfelől azonban azt is meg kell említeni, hogy projekt szinten jelentős különbségek vannak a tagállamok aktivitását tekintve, ez pedig az eltérések fokozódását eredményezheti.

4.2. A KEK és a fegyveres konfliktusok

Az együttműködés alapító tagjának számító Jugoszláviában 1991-ben háború tört ki, a konfliktusos helyzet pedig az 1990-es évek végéig szinte folyamatos volt. Joggal vetődik fel tehát a kérdés, hogy egy ilyen helyzetben a KEK miként tud reagálni? A KEK hivatalosan is elítéli a fegyveres konfliktusokat, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy nem rendelkezik különleges jogosítványokkal, melyekkel kikényszeríthetné a harcoló felektől a konfliktus megszüntetését. Ugyanakkor mégis rendelkezik olyan eszközökkel, amelyek segíthetnek a béke elérésében. Mint korábban szó volt róla, az együttműködés 1991-ben felfüggesztette Jugoszlávia tagságát, ezzel is nyomást gyakorolva a belgrádi vezetésre. A következő évben pedig felvette tagjai közé Szlovéniát, Horvátországot és Bosznia-Hercegovinát. Ezzel a KEK elismerte a három ország függetlenségét. Szintén a háború eseményeire reagálva 1994-ben a KEK elfogadta az „Eszközt a kisebbségi jogok védelmére”,¹⁵ majd a KEK lett az első nemzetközi szervezet, amely segélyt folyósított Bosznia-Hercegovina számára a sarajevói reptér felújítása címén. 1998-ban egy közös békefenntartó és civilvédelmi csoport felállításáról döntöttek a tagállamok. Ugyanebben az évben KEK missziót küldtek az albán-koszovói határra a menekültfolyam kezelésének segítésére. Ezenkívül a KEK támogatta az EBESZ és az EU térség biztonságát célzó kezdeményezéseit, így részt vett az EU által elindított Délkelet-európai Stabilitási Egyezményben¹⁶ Közvetett módon a KEK képes még a politikai agendájára tűzésével, valamint a projektjei keretében megrendezésre kerülő eseményeken felhívni a nemzetközi közvélemény figyelmét a helyzet súlyosságára és a megoldástalálás fontosságára.

5. A KEK és az Európai Unió kapcsolata

Az együttműködés rugalmas jellegének köszönhetően különböző kapcsolatokat alakított ki a nemzetközi rendszer szereplőivel. A KEK külkapcsolatai között szerepelnek nemzetközi politikai intézmények, regionális együttműködések, nemzetközi pénzüzetek, országok és állami szint alatti entitások is.¹⁷ A KEK kapcsolatai közül azonban a legfontosabbak, és működése szempontjából leginkább meghatározóak az EU-val való relációi.

5.1. A KEK és az EU kapcsolatainak fejlődése

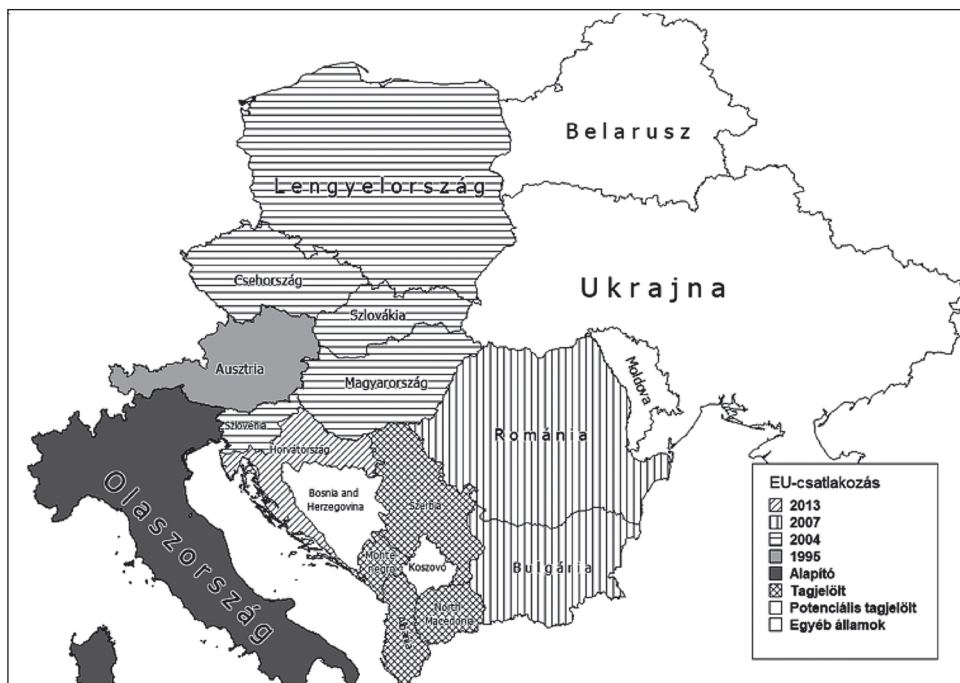
A velencei nyilatkozat a Pentagonáléről már úgy fogalmaz, mint egy együttműködés, melynek célja, hogy közelebb hozza a térség államait az Európai Közösségekhez.¹⁸ 1995-ben a KEK az EU és az Európai Beruházási és Fejlesztési Bank teljes jogú partnerévé vált. 1996 decemberében az Európai Tanács az Európai Bizottság és a KEK szorosabb együttműködésének támogatásáról döntött. 1997. február 18-án került sor az első hivatalos találkozóra a KEK nemzeti koordinátorok és az EU képviselői között Brüsszelben. 1998. november 20-21-én Zágrábban a kormányfők találkozóján meghatározták a KEK és az EU kapcsolatait, valamint létrehoztak egy kommunikációs csatornát a két szervezet között a tevékenységek összehangolására. A zágrábi találkozón a KEK és az EU képviselője is megerősítette a kormányfők egyezségét. A KEK és EU együttműködésének elősegítése bekerült az 1998-1999-es cselekvési tervbe is.^{19, 20} A két szervezet közötti kapcsolat folyamatosan vált szorosabbá, a KEK missziójává pedig az EU integráció mélyítése és bővítése vált.

5.2. A KEK és az EU-s integráció

A KEK küldetésévé vált tehát az EU integráció támogatása. Adódik a kérdés, hogy ebből a szempontból vajon sikeresnek nevezhető-e a KEK tevékenysége a vizsgált időszakban? A kérdésre választ kaphatunk, ha megnézzük, hogy a térségből mennyi állam csatlakozott az EU-hoz az együttműködés létrehozása óta. A Quadragonálé megalapításakor egyedül Olaszország volt tagja az EK-nak. Bár az együttműködés elsősorban a volt szocialista országokat kívánta közelebb hozni az európai integrációhoz, meg kell említeni, hogy Olaszország után először Ausztria nyert felvételt az EU-ba 1995-ben.²¹ Ez pedig tagadhatatlanul az EU bővülését jelentette. A következő bővítési hullámra a vizsgált időszak végén, 2004-ben került sor, ekkor öt KEK tagállam, Csehország, Lengyelország, Magyarország,

Szlovákia és Szlovénia nyert felvételt az EU-ba. Elmondható tehát, hogy 2004-re az együttműködés négy alapító tagjából három az EU teljes jogú tagjává vált, sőt a negyedik alapító ország, Jugoszlávia, egy korábbi tagállama, Szlovénia is az európai integráció részévé vált (3. térkép).²² Mindezek alapján, véleményem szerint a KEK misszióját tekintve sikeresnek mondható.

3. térkép: A KEK tagállamok felvétele az EU-ba Map 3: The accession of CEI member states to EU

Forrás: Saját szerkesztés az EU hivatalos honlapja alapján²³

Felmerülhet a kérdés, hogy az EU-s bővítések után miért van szükség a KEK létezésére? A tanulmányút során erre a kérdésre egyfelől olyan válaszokat kaptam, hogy amíg nem minden tagállam csatlakozott az EU-hoz, addig szükség van az együttműködésre, amely egyben egy erős politikai támogatást is jelent az EU-hoz csatlakozni kívánó országok számára. Másfelől pedig a válaszok szerint elképzelhető egy EU-n belüli együttműködési politikai platform, melynek tagállamai egyeztetnek az EU-s döntéshozatal előtt, hogy támogathassák egymás elképzeléseit.

6. Konklúzió

Az együttműködés létrehozását többféle megközelítéssel is értelmezhető. A liberális felfogás szerint a Quadragonálé létrehozásával az alapító államok egy olyan rugalmas platformot kívántak megalkotni, melyben a különböző blokkokhoz tartozó államok képesek együttműködni, valamint egy politikai kezdeményezés a bipolaritás és a hidegháború meghaladására. A KEK és a korábbi elnevezéseken működő együttműködés politikai célkitűzésekkel, kezdeményezésekkel hozzájárult a volt szocialista országokban az európai intézmények által képviselt értékek elfogadásához, s ez által a rendszerváltozásokhoz és a demokratikus intézmények megerősödéséhez. A projekt szinten megvalósuló kezdeményezések pedig segítették ezeknek az országoknak a társadalmi és gazdasági átalakulását. Az együttműködés már a kezdetektől fogva az EK és a közép-európai régió országai közötti közvetítő platformként határozta meg magát, amely közelebb kívánta hozni a volt szocialista országokat az európai integrációhoz. A KEK és az EU intézményi szinten fokozatosan szorosabbra fűzték kapcsolatukat, majd a KEK missziójává vált az integráció elősegítése és támogatása a közép-európai térségben. A vizsgált időszakban az EU Közép-Európa irányába történő bővítését figyelembe véve a KEK tevékenysége sikeresnek mondható.

JEGYZETEK / NOTES

1. Agnetti, Pino (1999): INCE Diecianni per l'Europa. Istituto Geografico De Agostini, Novara. 95. old.
2. Baiocchi, Giovanni (2001): L'Iniziativa Centro Europea Evoluzione istituzionale, funzionamento e natura giuridica. Segretario Generale, Roma. 183. old.
3. A helyszíni kutatás a Campus Mundi ösztöndíjprogram 2019/2020. tanévre vonatkozó rövid tanulmányút címen elnyert támogatásból valósult meg 2019. október 21-29. között. Projektszám: EFOP-3.4.2-VEKOP-15-2015-00001.
4. Meg kell jegyezni, hogy szintén a régióban ekkor már működött az Alpok-Adria Munkacsoport, viszont a KEK volt az első regionális, kormányközi szintű együttműködés, amely meg kívánta haladni a bipoláris megosztottságot a közép-európai térségben.
5. Political Document on the Pentagonal Initiative. Venice, 1st 1990.
6. Egedy, Gergely (2011): Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. Második, átdolgozott kiadás. HVGORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest. 270. old.

7. Jean, Carlo (1995): *Geopolitica*. Editori Laterza, Roma-Bari. 309. old.
8. Antonsich, Marco (2002): Il Nord-Est tra Mitteleuropa e Balcani: il casodelFriuli-VeneziaGiulia. In M. Antonsich, A. Colombo, A. Ferrari, R. Redaelli, A. Vitale, *Geopolitica della crisi. Balcani, Caucaso e Asia Centrale nel nuovo scenario internazionale (Geopolitics of thecrisis: Balkans, Caucasus and CentralAsia and thenewinternationalscenario)*.-Egea, Milano. 141-249. old.
9. Horváth, Jenő (2006): Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. Grotius e-könyvtár: http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf 85. old.
10. Political Document on the Pentagonal Initiative. Venice, 1st 1990.
11. Political Document on the Pentagonal Initiative. Venice, 1st 1990.
12. Győri Szabó, Róbert (2011): *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Helikon Kiadó, Budapest. 407. old.
13. Agnetti (1999). 95. old.
14. Baiocchi (2001). 183. old.
15. CEI Instrument for the protection of minority rights. Turin, 19th November 1994.
16. Agnetti (1999). 95. old.
17. Baiocchi (2001). 183. old.
18. Political Document on thePentagonal Initiative. Venice, 1st 1990.
19. Agnetti (1999). 95. old.
20. Baiocchi (2001). 183. old.
21. Ausztria 2018-ban a KEK-ből való kilépés mellett döntött. Jelenleg már nem tagja az együttműködésnek.
22. A vizsgált időszak után pedig a további bővítések során Románia, Bulgária és Horvátország is felvételt nyert az EU-ba.
23. Az Európai Unió hivatalos honlapja: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en, 2020. 04. 18.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Agnetti, Pino (1999): *INCE Diecianni per l'Europa*. IstitutoGeografico De Agostini, Novara. 95. old.
- Antonsich, Marco (2002): Il Nord-Est tra Mitteleuropa e Balcani: ilcasodelFriuli-VeneziaGiulia. In M. Antonsich, A. Colombo, A. Ferrari, R. Redaelli, A. Vitale, *Geopolitica della crisi. Balcani, Caucaso e Asia Centrale nel nuovo sce-*

nario internazionale (Geopolitics of the crisis: Balkans, Caucasus and Central Asia and the new international scenario). -Egea, Milano. 141-249. old.

Az Európai Unió hivatalos honlapja: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en, 2020. 04. 18.

Baiocchi, Giovanni (2001): L'Iniziativa Centro Europea Evoluzione istituzionale, funzionamento e natura giuridica. Segretario Generale, Roma. 183. old.

CEI Instrument for the protection of minority rights. Turin, 19th November 1994.

Egedy, Gergely (2011): Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. Második, átdolgozott kiadás. HVGORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest. 270. old.

Győri Szabó, Róbert (2011): A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig. Helikon Kiadó, Budapest. 407. old.

Horváth, Jenő (2006): Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. Grotius e-könyvtár: http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf 85. old.

Jean, Carlo (1995): Geopolitica. Editori Laterza, Roma-Bari. 309. old.

Political Document on the Pentagonal Initiative. Venice, 1st 1990.

AMBRUS Andrea

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

e-mail: ambrusa@gamma.ttk.pte.hu

AZ EURÓPAI UNIÓBA IRÁNYULÓ BEVÁNDORLÁS – BIZTONSÁGI KIHÍVÁSOK ÉS VÁLASZOK

IMMIGRATION INTO THE EUROPEAN UNION – SECURITY CHALLENGES AND ANSWERS

ABSTRACT

The aim of this study is to give a detailed overview about the immigration into the European Union between 2015 and 2019. The paper also outlines some of the risks of immigration and the recent developments of the Schengen Information System and the European Border and Coast Guard Agency (Frontex). The first part of the paper describes the immigration that the European Union has dealt with between 2015 and 2019, underlining the refugee flow in 2015-2016. This part includes statistics on the number of asylum applications and illegal border-crossings. The data is provided by the European Commission (Eurostat) and the European Border and Coast Guard Agency. The second part of the paper gives an overview of the European Agenda on Migration, examines the four pillars to manage migration better, including reducing the incentives for irregular migration, border management, common asylum policy and a new policy on legal migration. The third part describes the developments of the Schengen

Information System and the European Border and Coast Guard Agency such as new technologies and strengthening border management, expansion of databases, joint operation outside the European Union and return operations. These developments will be essential for a better immigration management and they will make the defense of the European Union more effective, transparent and coordinated in the future.

Kulcsszavak: Migráció, Európai Unió, biztonság, Schengeni Információs Rendszer, Frontex

Keywords: Immigration, European Union, security, Schengen Information System, Frontex

1. Bevezetés

Az Európai Unióba irányuló bevándorlás meghatározó mivolta indokoltá teszi annak a vizsgálatát, hogy milyen előrehaladás történik uniós szinten annak érdekében, hogy egy, a 2015-ös migrációs válsághoz hasonló menekülthullámot megfelelően tudjon kezelni. Ennek a vizsgálatához figyelembe kell venni, hogy stratégiai szinten milyen előrehaladás történt, illetve azt, hogy az illegális bevándorlás kezelését hivatott rendszerek és szervezetek milyen fejlesztéseket hajtanak végre ennek érdekében. Jelen tanulmány áttekinti a 2015 és 2019 közötti menedékkérelmekre vonatkozó adatokat, az illegális határátlépések számát, a 2015-ben készült Európai Migrációs Stratégia főbb pontjait, valamint a Schengeni Információs Rendszer és az Európai Határ- és Partvédelmi Ügynökség fejlesztéseit.

1. Migráció ez Európai Unióban 2015 óta

Az Európai Unióban mind politikai mind társadalmi szinten meghatározó kérdéskör a migráció, ami a köznapai hazai diskurzusban valójában a bevándorlást jelenti. A 2015-ös migrációs hullám okozta válsághelyzet során a menedékkérők oly nagy számban érkeztek az Európai Unió külső határaihoz, amelyre sem ezen határokkal rendelkező országok, sem az Európai Unió egésze nem volt felkészülve. A külső schengeni határokkal rendelkező országok megtapasztalhatták saját korlátaikat, ezt időszakot tekintve elmondható, hogy a külső határok védelme közel sem volt elégséges.

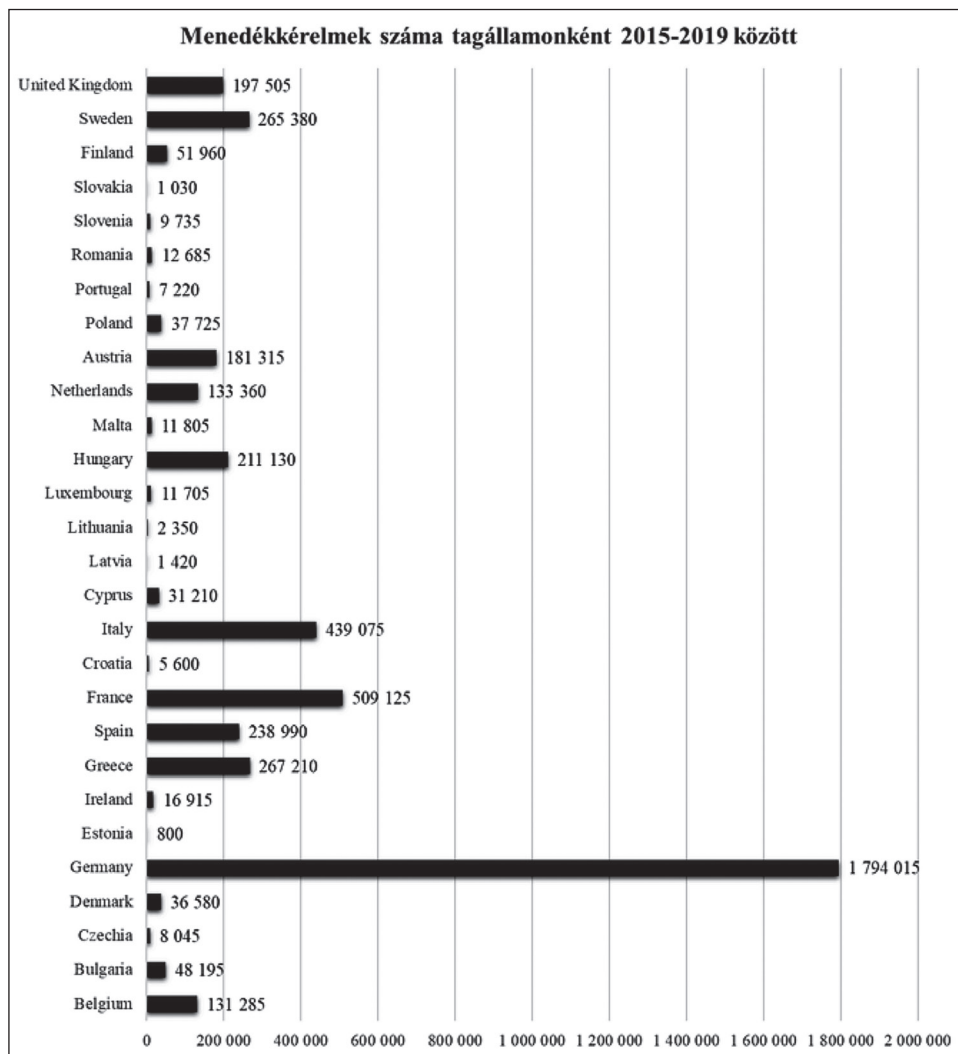
**Táblázat 1: Az Európai Unió tagállamaiban beadott
menedékkérelmek 2015 és 2019 között**
**Table 1: Asylum applications in the European Union between
2015 and 2019**

Tagállam/Év	2015	2016	2017	2018	2019
EU 28	1 322 845	1 260 910	711 435	647 165	721 070
Belgium	44 665	18 280	18 350	22 530	27 460
Bulgaria	20 395	19 420	3 695	2 530	2 155
Czechia	1 515	1 485	1 445	1 690	1 910
Denmark	20 940	6 170	3 210	3 565	2 695
Germany	476 510	745 150	222 560	184 180	165 615
Estonia	230	185	195	95	95
Ireland	3 270	2 250	2 940	3 665	4 790
Greece	13 210	51 105	58 645	66 970	77 280
Spain	14 780	15 760	36 605	54 050	117 795
France	76 165	84 265	99 330	120 425	128 940
Croatia	205	2 215	975	805	1 400
Italy	83 535	122 960	128 855	59 955	43 770
Cyprus	2 265	2 940	4 600	7 760	13 645
Latvia	335	350	355	185	195
Lithuania	320	435	540	405	650
Luxembourg	2 505	2 155	2 440	2 340	2 265
Hungary	177 130	29 435	3 390	675	500
Malta	1 850	1 920	1 830	2 120	4 085
Netherlands	44 975	20 945	18 210	24 030	25 200
Austria	88 160	42 245	24 715	13 710	12 485
Poland	12 185	12 300	5 045	4 125	4 070
Portugal	900	1 465	1 755	1 285	1 815
Romania	1 255	1 885	4 820	2 145	2 580
Slovenia	275	1 305	1 470	2 870	3 815
Slovakia	325	145	165	170	225
Finland	32 345	5 605	4 995	4 500	4 515
Sweden	162 455	28 790	26 325	21 560	26 250
United Kingdom	40 150	39 735	33 970	38 825	44 825

Forrás: Az Európai Bizottság, Eurostat adatai alapján saját szerkesztés.

Ábra 1: A beadott menedékkérelmek száma az Európai Unió tagállamaiban 2015 és 2019 között

Figure 1: Asylum applications in the Member States of the European Union between 2015 and 2019

Forrás: Az Európai Bizottság, Eurostat adatai alapján saját szerkesztés.

A 2015-ben kezdődött menekülthullám legfőbb okának nyilvánvalóan a szíriai polgárháború tekinthető. Ennek – és még számos tényezőnek, amelyre jelen tanulmány keretében nincs mód kitérni – köszönhetően az Európai Unióba irányuló migráció 2015-ben és 2016-ban oly mértéket öltött, amelyet a kontinens a II. világháború vége óta nem tapasztalt. Ebben

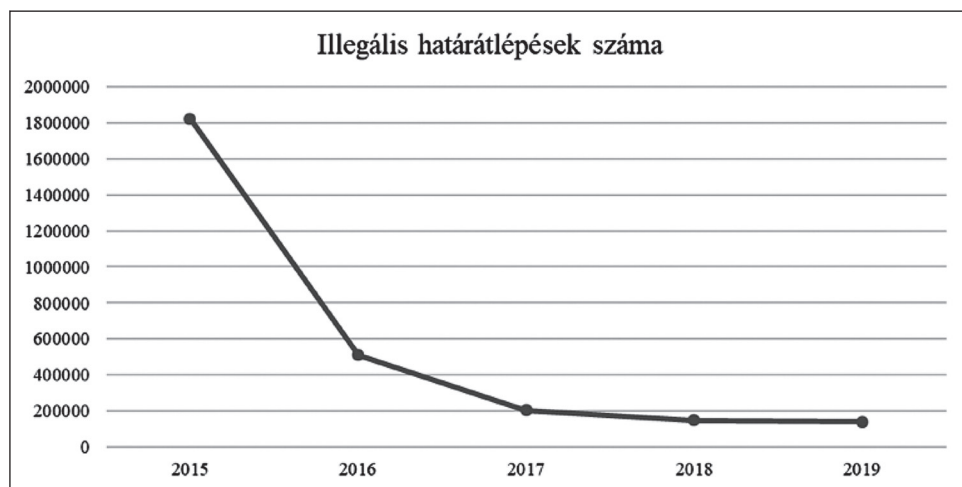
a két évben a menedékkérelmek száma meghaladta a két és fél milliót. Ez a szám 2016 után jelentősen lecsökkent nagyságrendileg stabil: 2017-ben kicsit több mint 700 ezer menedékkérelmet nyújtottak be, 2018-ban 647 ezret, 2019-ben pedig 721 ezret.^{1,2}

Az 1. táblázatban összefoglalva látszik, hogy 2015 és 2019 között az Európai Unió tagállamaiban milyen számban adtak be menedékkérelmeket. A tagállamok közt rendkívül aránytalan a menedékkérelmek eloszlása és egyes országokat tekintve a vizsgált négy év alatt jelentős változások mentek végbe.³ Bár minden évben Németországban adták be a legtöbb kérelmet, arányaiban jelentős növekedés mutatkozik Görögország, Spanyolország és Franciaország esetében. Jelentős csökkenés mutatkozik Ausztria, Hollandia, Finnország és Svédország vonatkozásában, de sehol nem volt olyan drasztikus a beadott menedékkérelmek számának csökkenése, mint Magyarországon.

Az egyes tagállamokra vetítve a 2015 és 2019 közötti időszak menedékkérelmeinek számát – és annak aránytalan eloszlását – az 1. ábra mutatja be. A menekültek számának csökkenésével az illegális határátlépések száma is csökkent. Míg 2015-ben több mint 1.800.000 illegális határátlépést regisztrált a Frontex, 2019-re ez a szám a 150 ezret sem éri el.⁴ Az illegális határátlépések számát és csökkenésének mértékét a 2. ábra mutatja be.

Ábra 2: Illegális határátlépések az Európai Unió területén 2015 és 2019 között

Figure 2: Illegal border-crossing to the European Union between 2015 and 2019

Forrás: A Frontex adatai alapján saját szerkesztés.

2. Az Európai Migrációs Stratégia

A 2015-ben elfogadott Európai Migrációs Stratégiát komplex szemléletmód jellemzi, a migrációkezelés javítása érdekében négy pillért határozott meg az Európai Bizottság.⁵ A stratégia **első szintje**: az illegális migráció kiváltó okainak csökkentése. Fontos a partnerség a származási és tranzit-országokkal, *bilaterális és regionális együttműködések* is részét képezik a stratégiának.⁶ A 2014–2020-as időszakban a külső együttműködési támogatás 96,8 milliárd EUR költségvetési előirányzattal rendelkezik. Azon túl, hogy az Európai Unió nemzetközi donorként fejlesztési támogatást nyújt, a humanitárius segítségnyújtás is része a kiváltó okok kezelésének. Az *embercsempészek és emberkereskedők elleni küzdelem* során az együttműködés a harmadik országokkal kiemelt fontosságú, mivel nem csak az embercsempészek, hanem az őket támogató bűnszövetkezetek felszámolása a fő cél. A *visszatérések* végrehajtása (harmadik országok illegálisan tartózkodó állampolgárainak visszaküldése)⁷, illetőleg a végrehajtási arány növelése szintén fontos része a stratégiának, mivel az illegális migráció vonatkozásában a visszatérési rendszer közel sem elég hatékony ahhoz, hogy a kiutasításokat megfelelően végre lehessen hajtani. A visszatérés egyik feltétele, hogy a harmadik országok – nemzetközi kötelezettségüknek eleget téve – visszafogadják az Európai Unióban illegálisan tartózkodó állampolgáraikat. Ezt az Unió kapacitásfejlesztéssel és vissza-illeszkedési intézkedések támogatásával ösztönzi.

A stratégia **második szintje** a *határigazgatás fejlesztése*, a külső határok védelme és az életmentés. Egyrésztől a határigazgatást hatékonyabbá kell tenni, ehhez információs rendszerek fejlesztése és új technológiák bevezetésén át vezet az út.^{8, 9} A stratégia **harmadik szintje** a *közös menekültügyi politika*, amely a közös európai menekültügyi rendszer koherens végrehajtásáról és a dublini rendszer felülvizsgálatát tűzte ki célul. A **negyedik pillér** többek közt a jogszerű migrációval kapcsolatos *új szakpolitika* kidolgozását, a migránsok *integrációját* elősegítő intézkedéseket, kékkártya-rendszer korszerűsítését taglalja.

A migráció, mint biztonsági kihívás hosszú távon része marad az Európai Unió politikai színterének, a hosszú távú vízió e kérdéskör kapcsán elengedhetetlen, folyamatos innováció és kapacitásfejlesztés szükséges. A fent említett célok elérése érdekében több területen is fejlesztések indultak, jelen tanulmány a Schengeni Információs Rendszer és a Frontex előrehaladását mutatja be.

3. Schengeni Információs Rendszer – a második generáció

A Schengeni Információs Rendszer egy központosított, nagyméretű információs adatbázis, amelynek második generációja (SIS II) 2013. április 9. óta üzemel, jelenleg 30 SIS tagállam használja a rendszert. Fő célja, hogy biztosítsa a külső határvédelmet és az országok közti együttműködést. A schengeni államok adatszolgáltatásából jött létre, az adatbázis megerősítésével az unió gyorsabban és hatékonyabban léphet fel a szabálytalan határátkelésekkel szemben, illetve ez az adatbázis a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni harcot is aktívan szolgálja. 2018-ban három új rendeletet fogadott el az Európai Bizottság és Tanács a Schengeni Információs Rendszer létrehozásáról, működéséről és használatáról. Ezek a rendeletek több területen is kiterjesztik a SIS hatályát és funkcióit. A figyelmeztető jelzések új kategóriáit állítják fel és a meglévő kategóriák lehetőségeit is bővítik és a rendszer jelzéseivel való hozzáférés is szélesebb körű lett, mind nemzeti mind európai szinten. Az új rendelkezések végrehajtása három szakaszra oszlik: az első szakaszban (2019 végéig) EUROPOL és az Európai Határ-és Partvédelmi Ügynökség kirendelt tagjainak hozzáférést biztosítanak a SIS-ben szereplő figyelmeztető jelzések valamennyi kategóriájához. A második szakaszban (2020 végéig) minden tagállamnak képesnek kellene lennie az automatikus ujjnyomat-azonosító rendszer (AFIS) alkalmazására, hogy a rendszerben ujjlenyomatok alapú lekérdezéseket is tudjanak kezelni. A harmadik szakaszban (2021 végéig) a három új SIS rendelet valamennyi rendelkezését teljeskörűen kell tudniuk a tagállamoknak alkalmazni. A Schengeni Információs Rendszer egyik előremutató és hasznos újítása a biometrikus képességek (ujjnyom- és tenyérnyom-azonosítás, arcazonosítás és DNS-profil) fejlesztése.¹⁰

A migráció és menekültügy kapcsán különösen fontos egyrészt, hogy a SIS rendszerben korábban figyelmeztető jelzés csak körözött valamint eltűnt személyekre és azokra a harmadik országbeli állampolgárokról volt beállítható, akik nem voltak jogosultak belépni a schengeni övezetbe. A fejlesztések következtében figyelmeztető jelzést már hozzá tudnak rendelni harmadik országbeli, hazájukba visszatérő állampolgárokhoz, valamint ismeretlen körözött személyekhez is, akik súlyos bűncselekmények vagy terrorcselekmények gyanúsítottjai.¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1860 rendelete értelmében a rendszer automatikus értesítést küld a figyelmeztető jelzést kiadó tagállamoknak azokról a kiutasításra vonatkozó figyelmeztető jelzésekről, amelyek tekintetében lejárt az önkéntes távozásra előírt határidő.¹²

Másrészt fontos újítás, hogy a biometrikus képességek fejlesztésével az azonosítások lehetősége is nagyban növekszik. A korábbi azonosítási formák (dokumentumok, arckép) visszaélésre adtak lehetőséget, azonban az ujj- és tenyérlelenyomatok, valamint a DNS használatával ez kiküszöbölhető. A DNS alapú azonosítás kiemelten hasznos az eltűnt személyek keresésénél valamint az életüket veszített, egyéb úton már nem azonosítható menekültek esetében. Görögországban például a folyamatosan bővített, 2019 júniusára már 750 DNS profilt tartalmazó adatbázis segítségével azonosítottak 170 embert.¹³ Az új rendeletek alapján az Európai Határ- és Parti Őrség, a visszaküldési feladatokban részt vevő csapatok, a migrációkezelést támogató csapatok, valamint az EUROPOL is teljeskörűen hozzáfér az adatbázishoz.¹⁴

4. Európai Határ- és Partvédelmi Ügynökség

A 2015-ös Európai Migrációs Stratégia szerint „*A Frontex most csupán a visszatérési küldetéseket koordinálhatja, de saját maga nem kezdeményezhet ilyeneket. A folyamatban lévő és idén lezárandó értékelés alapján a Bizottság javaslatot fog tenni a Frontex jogalapjának módosítására, hogy erősítse annak a visszatérésben játszott szerepét.*”¹⁵ Az Európai Unió 2019 novemberében a migrációval és a határigazgatásra vonatkozó átfogó megközelítés fontos részeként új rendeletet fogadott el az Európai Határ- és Parti Őrségről.¹⁶ A Frontex felhatalmazása szélesebb körű lett, az Európai Migrációs Stratégia célkitűzéseinek megfelelően. A határellenőrzésre, visszatérési műveletekre és a harmadik országokkal folytatott együttműködésekre vonatkozó tagállami tevékenységeket is támogatja. Ez az új rendelet az európai határőrizeti rendszert (EUROSUR) is az Európai Határ- és Parti Őrség keretei közé helyezi.¹⁷

A Frontex nagyobb személyi állománnyal és több műszaki eszközzel fog rendelkezni. Új járőrautókat kezdtek használni 2019-ben, a jövőben repülőkkkel és távirányítású légi járművekkel tervezik bővíteni az eszközparkjukat. E mellett új technológiákat is alkalmaznak, *mesterséges intelligenciát* és *pilóta nélküli repülőgépeket*, valamint 2019 októberében a Lisszaboni reptéren tesztelték a *biometrikus azonosítást* is. Görögországban megkezdtek a *Zeppelin léghajó formájú drón* határmegfigyelési célú tesztelését. Egy *készenléti alakulat* áll majd a Frontex rendelkezésére a külső határok koherens igazgatása és a válságokra való reagálás érdekében. Ezt az alakulatot fokozatosan állítják fel, 2027-re egy (legfeljebb) 10 000 fős műveleti személyzetből fog állni. Ezenkívül 2024 végéig része lesz egy *gyorsreagá-*

lású állomány is. A Frontex technikai és műveleti segítséget fog nyújtani a tagállamoknak a visszaküldési műveletek során. Az ügynökség valamely tagállam kérésére vagy saját kezdeményezésre, de minden esetben az adott tagállammal egyetértésben nyújt majd támogatást. Ez a támogatás a visszaküldés valamennyi területére kiterjed majd: a visszaküldést előkészítő tevékenységektől a visszaküldést majd a megérkezést követően végzett tevékenységekig. Charterjáratok szervezésében és az EU visszatérésekre vonatkozó kapacitásbővítésében is szerepet vállal különböző információs rendszerek integrálásával. Ez várhatóan *európai szintű koordinációt és átláthatóságot* fog biztosítani. A legfrissebb adatok szerint 2019-ben összesen 15.500 harmadik országbeli állampolgár visszatérését támogatták.

Az ügynökség szélesebb hatáskörének köszönhetően már *nem csak a szomszédos országokkal kerülhet sor közös műveletekre*, így várhatóan erősödni fog az együttműködés a harmadik országokkal. Albániában indult el az első, Unión kívüli művelet, amely az ország határellenőrzésének támogatására irányul. Ez az illegális migráció, a határokon átvélő bűnözés és a terrorfenyegetettség miatt is fontosnak bizonyul. A Frontex határőrei nem csupán lopott járművek, fegyverek és kábítószeresek felderítését támogatták, hanem a *dokumentumok ellenőrzését és a bevándorlók nemzetiségének megállapítását* is. Ezen kívül a Frontex is információt gyűjt és oszt meg a nemzeti hatóságokkal és az Európával is, 2019-ben öt alkalommal koordinált *közös nemzetközi műveleteket*. Ezek kulcsszerepet játszanak a csempészhálózatok felszámolásában: tavaly mintegy 200 feltételezett *embercsempészt azonosítottak*. A tengeri és légi megfigyelés is állandó része lett az Ügynökség tevékenységének. Repülők és drónok segítségével információt gyűjtenek a határokon. A megfigyelő rendszereik *valós idejű megfigyelést* tesznek lehetővé. Közel 600 légi megfigyelés történt 2019-ben, sok esetben vettek észre hajókat a tengeren, ezzel mintegy 4500 ember életét mentették meg. A repülők nem csak a tengereket, hanem a szárazföldi külső határokat is megfigyelik pl. Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Horvátország esetében.

5. Összegzés

A 2015-ös migrációs válság kezelése összességében, európai szinten közel sem volt megfelelő, voltak időszakok, amikor a külső határok ellenőrzésére a tagállamoknak nem volt elégséges kapacitása. A nemzetközi migráció a következő évtizedekben is jelen lesz a kontinens életében, így az erre való felkészülés egy későbbi potenciális válság elkerülése érdekében az Európai

Unió elemi érdeke. A közös uniós rendszerek fejlesztése és egy meghatározó, komplex stratégia megvalósítása egy folyamatos, soha el nem hanyagolható kihívása lesz mind a tagállamoknak, mind az Unió egészének. A migráció megfelelő kezelése érdekében hosszú távú stratégiára és elkötelezett, folyamatos fejlesztésekre van szükség. A Schengeni Információs Rendszer és a Frontex fentebb leírt fejlesztései is ebbe az irányba mutatnak. Az új technológiák használata, mint a drónok vagy a biometrikus képességek, az ellenőrzési funkciók bővülését teszik lehetővé, amely a jövőben hatékonyabbá, átláthatóbbá és koordináltabbá teszi az Európai Unió védelmét.

JEGYZETEK / NOTES

1. Az adatok elérhetőek az Európai Bizottság Eurostat oldalán: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00189/default/table?lang=en>
2. Jelen tanulmány az Eurostat adatait veszi alapul.
3. A menedékkérelmek pozitív elbírálása után a menekültstátusszal rendelkezők eloszlása a tagállamok közt tovább növeli az aránytalanságot.
4. Frontex (2020): Detections of illegal border-crossings. Elérhető: <https://data.europa.eu/euodp/hu/data/dataset/detections-of-illegal-border-crossings>
5. Európai Bizottság (2015): Európai Migrációs Stratégia. Elérhető: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_hu.pdf
6. A stratégia alapján a legfontosabbak: a rabati folyamat, a kartúmi folyamat, a budapesti folyamat, az EU-Afrika migrációs és mobilitási párbeszéd.
7. A visszatérési irányelv (2008/115/EK irányelv) alkalmazása az Egyesült Királyság és Írország kivételével minden tagállamra nézve alkalmazandó, ebben a Visszatérési Kézikönyv segíti a tagállamokat.
8. A menedékkérelmek adminisztrációját kezelő Eurodac, a vízumkérelmeket kezelő Vízuminformációs Rendszer és a Schengeni Információs Rendszer hatékonyabbá tételét és jobb kihasználását nevesítette a stratégia.
9. A stratégia része az intelligens határellenőrzés rendszerének kialakítása, így az (EU) 2017/2226 rendelet értelmében a schengeni térség külső határellenőrzésének hatékonyságát egy határregisztrációs rendszer (ESS) létrehozásával növelik.
10. Európai Bizottság (2020): A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak az (EU) 2018/1861 rendelet 66. cikkének (4) bekezdése és az (EU) 2018/1862 rendelet 79. cikkének (4) bekezdése szerint a Schengeni Információs Rendszer (SIS) új jogalapjainak teljes körű alkalmazására vonat-

- kozó előkészületek aktuális állásáról. Elérhető: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2020/HU/COM-2020-72-F1-HU-MAIN-PART-1.PDF>
11. Európai Parlament (2018): Hogyan változik a Schengeni Információs Rendszer? Elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/security/20181011STO15882/hogyan-valtozik-a-schengeni-informacios-rendszer>
 12. Az Európai Unió Hivatalos Lapja (2018): Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1860 rendelete. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R1860&from=EN>
 13. M'charek, A., & Casartelli, S. (2019). Identifying dead migrants: forensic care work and relational citizenship. *Citizenship Studies*, 23(7), p. 143.
 14. Publications Office of the EU (2019): Erősebb Schengeni Információs Rendszer. Elérhető: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/56884fba-c412-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-hu>
 15. Európai Bizottság (2015).
 16. Az Európai Unió Hivatalos Lapja (2019): Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1896 rendelete az Európai Határ- és Parti Őrségről, valamint az 1052/2013/EU és az (EU) 2016/1624 rendelet hatályon kívül helyezéséről. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1896&from=EN>
 17. Az Európai Unió Tanácsa (2019): Európai Határ- és Parti Őrség: a Tanács módosított rendeletet fogadott el. Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2019/11/08/european-border-and-coast-guard-council-adopts-revised-regulation/>
 18. Frontex (2019): 2019 in brief. Elérhető: https://frontex.europa.eu/assets/Publications/General/frontex_inbrief_website_002.pdf

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Az Európai Unió Hivatalos Lapja (2017): Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/2226 rendelete a tagállamok külső határait átlépő harmadik országbeli állampolgárok belépésére és kilépésére, valamint beléptetésének megtagadására vonatkozó adatok rögzítésére szolgáló határregisztrációs rendszer (EES) létrehozásáról és az EES-hez való bűnüldözési célú hozzáférés feltételeinek meghatározásáról, valamint a Schengeni Megállapodás végrehajtásáról szóló egyezmény, a 767/2008/EK rendelet és az 1077/2011/EU rendelet módosításáról. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R2226&from=hu>
- Az Európai Unió Hivatalos Lapja (2018): Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1860 rendelete. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R1860&from=EN>

- Az Európai Unió Hivatalos Lapja (2019): Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1896 rendelete az Európai Határ- és Parti Őrségről, valamint az 1052/2013/EU és az (EU) 2016/1624 rendelet hatályon kívül helyezéséről. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1896&from=EN>
- Európai Bizottság (2015): Európai Migrációs Stratégia. Elérhető: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_hu.pdf
- Európai Bizottság (2020): A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak az (EU) 2018/1861 rendelet 66. cikkének (4) bekezdése és az (EU) 2018/1862 rendelet 79. cikkének (4) bekezdése szerint a Schengeni Információs Rendszer (SIS) új jogalapjainak teljes körű alkalmazására vonatkozó előkészületek aktuális állásáról. Elérhető: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2020/HU/COM-2020-72-F1-HU-MAIN-PART-1.PDF>
- Európai Parlament (2018): Hogyan változik a Schengeni Információs Rendszer? Elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/security/20181011STO15882/hogyan-valtozik-a-schengeni-informacios-rendszer>
- Európai Unió Tanácsa (2019): Európai Határ- és Parti Őrség: a Tanács módosított rendeletet fogadott el. Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2019/11/08/european-border-and-coast-guard-council-adopts-revised-regulation/>
- Frontex (2020): Detections of illegal border-crossings. Elérhető: <https://data.europa.eu/euodp/hu/data/dataset/detections-of-illegal-border-crossings>
- Frontex (2019): 2019 in brief. Elérhető: https://frontex.europa.eu/assets/Publications/General/frontex_inbrief_website_002.pdf
- M'charek, A., & Casartelli, S. (2019). Identifying dead migrants: forensic care work and relational citizenship. *Citizenship Studies*, 23(7), 738-757.
- Magyar Tudományos Akadémia Migrációs Munkacsoportja (2015): Az Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai. Elérhető: https://mta.hu/data/cikkek/106/1060/cikk-106072/_europabairanyulo.pdf
- Publications Office of the EU (2019): Erősebb Schengeni Információs Rendszer. Elérhető: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/56884f-ba-c412-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-hu>
- Tálas Péter (2019): Migráció mint biztonságpolitikai probléma. *Magyar Tudomány* 180/1, pp. 67–78. Elérhető: https://mersz.hu/mod/object.php?objazonosito=matud_fl6528_i1

TAKÁCS István

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: pistiket@gmail.com

**A MAGYAR KÜLKERESKEDELEM FEJLŐDÉSÉNEK
IRÁNYAI – A KERESKEDELEM ALAKULÁSA AZ
EU ÚJ-GENERÁCIÓS SZABADKERESKEDELMI
PARTNEREIVEL**

**THE CHANGE OF DIRECTIONS OF HUNGARIAN
FOREIGN TRADE – DEVELOPMENT OF TRADE WITH
THE NEW GENERATION FTA PARTNERS OF THE EU**

ABSTRACT

In the last 30 years, the Hungarian foreign trade has undergone major changes in terms of both product structure and partners. From the 90's – mainly due to the significant amount of inward Foreign Direct Investments (FDI) – Hungarian trade ties with the European Union have become stronger and – by the country's accession – the integration process of the Hungarian trade into the EU has been realised in fact. Since the Hungarian accession, the EU Member States are the main destination of the Hungarian foreign trade and the increasing trend is continuing. However, the Hungarian extra-EU export increased to a greater extent than the intra-EU export. In this study we analysed the correlation between the Free Trade Agreements (FTAs) of the EU and the remarkable increase of the Hungarian extra-EU

export. Four new-generation EU FTAs were analysed: the agreements with Ukraine, Canada, Korea and Japan. The analyses – unlike many other studies – does not only cover trade in goods with these FTA partners but trade in services and FDI flows as well. The result shows that the FTAs had a trade creation effect with Ukraine, Canada and Korea – especially for the Hungarian export. The only exception is Japan, but in that case short time has passed since the FTA became applicable. In case of Ukraine, the Hungarian export has doubled, to Canada it grew by 60% and to Korea grew by 50% in the first 5 years but since then it stagnated. It is important to underline the growing importance of trade in services where Hungary has a massive surplus with each partner and in case of Japan and Korea, this surplus helps to rebalance the substantial deficit of trade in goods. Although the FDI data are less reliable, they explain the reasons for the important merchandise trade deficit vis-a-vis Korea and Japan to some extent. As there is a massive FDI stock in Hungary originating from these countries, the manufacturing plants need input from these countries to be able to produce and export finished products mainly to the European internal market. On the other hand, the massive Hungarian merchandise trade surplus vis-à-vis Canada can be explained by the Canadian firms established in Hungary re-exporting part of their production to Canada.

Kulcsszavak: magyar külkereskedelem, kereskedelempolitika, szabadkereskedelmi megállapodások, árukereskedelem, szolgáltatáskereskedelem, külföldi közvetlen beruházások

Keynotes: Hungarian foreign trade, trade policy, free trade agreements, trade in goods, trade in services, Foreign Direct Investments

1. A magyar külkereskedelem irányainak alakulása

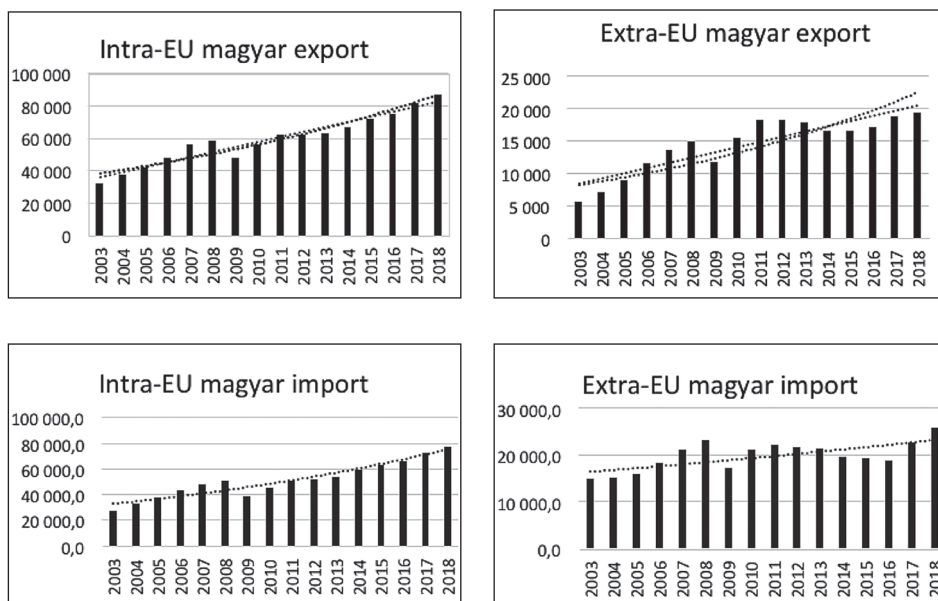
A magyar külkereskedelem jelentős változásokon ment keresztül az elmúlt évszázadban. Az első világháború előtt Ausztria volt Magyarország első számú kereskedelmi partnere: 1912-ben az export csaknem 74, az import 72%-a a Monarchia vezető országával bonyolódott le.¹ A két világháború között diverzifikálódott az ország kereskedelmi forgalma: Magyarország első számú kereskedelmi partnere Németország volt, amelyet Ausztria, Olaszország és az Egyesült Királyság követett.² Ezután 1949-től 1989-ig a Szovjetunió vált az első számú kereskedelmi partner-

éve, mind a magyar ipari és mezőgazdasági termékek első számú desztinációjává, mind importforrásává. Ugyanakkor a 80-as évektől kezdve egyre jobban élénkültek az ország kereskedelmi és beruházási kapcsolatai a nyugati, elsősorban a nyugat-európai országokkal, bár továbbra is a KGST-n belüli kereskedelem dominált. 1990-től a kereskedelem minimálisra csökken a Szovjetunióval és egyre erőteljesebben növekszik az Európai Gazdasági Közösség (EGK) országaival. Ezt a folyamatot nagymértékben elősegítette az elsősorban fejlett országokból érkező külföldi közvetlen beruházások jelentős megnövekedése, mely nagymértékben befolyásolta a magyar külkereskedelem földrajzi irányát és termékösszetételét³. 1991-ben már a magyar export több mint 46%-a az EGK 12 országába irányult és közel 24%-a Közép- és kelet-európai országokba. 1998-ban már az Európai Unió (EU) 15 tagállamába irányult a magyar export közel 73%-a és közel 16%-a a Közép- és kelet-európai országokba. Importoldalon ez az arány valamivel kisebb, 1991-ben az EGK 12 tagállamából érkezett az import 41%-a és 24%-a a Közép- és kelet-európai országokból, míg 1998-ban az EU 15-ökből származott a magyar behozatal 64%-a, Közép- és kelet-európai országokból a 15%-a⁴. Ez alapján elmondható, hogy a 90-es évek elejétől már az EU a legfontosabb kereskedelmi partner, melynek szerepe egyre dominánsabbá válik. A csatlakozást megelőző években tovább nőtt az EU aránya a magyar kivitelben és 2002-ben ez már több mint 75%-ot tett ki, a CEFTA országok részaránya nem változott 9% körül mozgott. Ami az importot illeti, ebben csökkent az EU-15-ök részaránya, ez az 1998-as 64%-ról 2002-re 56%-ra esett vissza, mely kisebb részben a CEFTA országokból származó import arányának növekedésével (7%-ról, 8,5%-ra), nagyobb részt az Ázsiából érkező import jelentős mértékű emelkedésével (12%-ról több mint 19%-ra) magyarázható.⁵ A külkereskedelmet tekintve bizonyítottnak tekinthető az a megközelítés, mely szerint Magyarország EU-csatlakozása egy közel másfél évtizedig tartó folyamat volt. Ez 1991. december 16-án, az európai megállapodás (más néven: társulási szerződés) aláírásával, illetve kereskedelmi fejezetének 1992. március 1-jei ideiglenes alkalmazásával kezdődött, és a csatlakozási szerződés és az annak részét képező csatlakozási okmány aláírásáig, illetve 2004. május 1-jei hatályba lépéséig tartott⁶. Alapvetően elmondható, hogy Magyarország, külkereskedelmét tekintve, már a 2004-es EU csatlakozás idejére gyakorlatilag teljes mértékben integrálódott az EU piacába.

Az uniós csatlakozást követően az EU aránya tovább nőtt a magyar külkereskedelemben, de ez már annak is köszönhető, hogy Magyarországgal együtt számos közép- és kelet-európai, köztük a magyar kereskedelmi kap-

csolatokban fontos szerepet betöltő szomszédos CEFTA országok is csatlakoztak az EU-hoz, melyeket 2007-ben és 2013-ban újabb szomszédos országok követtek.

1. Ábra: Az EU-n belülre és harmadik országokba irányuló magyar export és import alakulása az EU csatlakozás óta (millió euró)
Figure 1: The trends of the Hungarian export-import towards EU and third countries since Hungary's EU accession (Mio EUR)

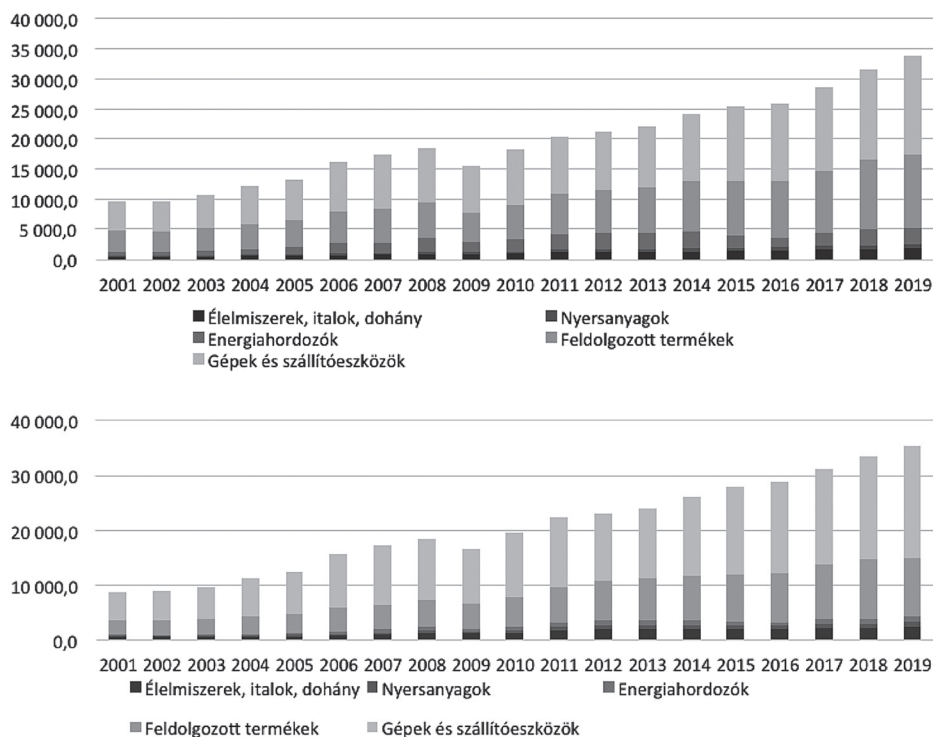

Forrás: Eurostat, saját összeállítás

Az első ábra alapján elmondható, hogy összességében a magyar külkereskedelemben az EU tagországok aránya valamelyest tovább nőtt az EU csatlakozást követően is. Ugyanakkor, a magyar export nagyobb mértékben nőtt a harmadik országok irányába, mint az uniós tagállamokba. Importoldalon ugyanakkor továbbra is dinamikusabban nő az EU tagországokból érkező behozatal, mint a harmadik országokból származó import. Ezt annak fényében is érdemes megvizsgálni, hogy az elsősorban energiaárak növekedésének köszönhetően egyre növekvő értékű magyar energiabehozatal elsősorban az unión kívüli országokból származik.

2. Ábra: A magyar külkereskedelmi (behozatal és kivitel) termékforgalom áruszerkezetének alakulása (Mrd forint)

Figure 2: The trends of the Hungarian import and export product structure (Bn forint)

Forrás: KSH

A 2. ábra első része a magyar import, második része az export termék-szerkezetének alakulását mutatja be 2001-től napjainkig. Ebből egyértelműen kiderül, hogy az elmúlt közel 20 évben a magyar kereskedelemben egyre dominánsabb szerepet játszanak a gépek és szállítóeszközök mind export, mind import oldalon. Az exportban még jelentősebb az arányuk, mára már a kivitelünk több mint felét adják. Ezzel együtt megfigyelhető a feldolgozott termékek arányának jelentős növekedése is. Ennek a két termékfőcsoportnak az aránya folyamatosan növekedett az elmúlt években és ezek adják a magyar külkereskedelem döntő részét. Emellett érdemes megemlíteni még az élelmiszeripari, ital és dohányárakat, melyek a kivitelben jelennek meg erőteljesebben, bár az évek során csökkent a kereskedelmi aktívumunk e téren, illetve az importban megjelenő energiahordozók rész-

arányát. A nyersanyagok kereskedelme alacsony szinten van és részaránya folyamatos csökkenést mutatott az évek során.

2. Szakirodalom áttekintése, kutatás céljának meghatározása

A magyar külkereskedelem jelentős része az uniós tagországokkal bonyolódik le már közel 30 éve, melyre az uniós csatlakozásunk óta a belső piac szabályai érvényesek. Az EU csatlakozás magyar külkereskedelemre való hatását már számos tanulmány vizsgálta⁷. Ugyanakkor az első táblázatból is látszik, hogy az EU csatlakozás óta a harmadik országokba irányuló magyar export nagyobb mértékben nőtt, mint az EU tagállamokba irányuló kivite-lünk. Ennek alakulását és okait már kevesebb tanulmány vizsgálta és az EU szabadkereskedelmi megállapodásainak (FTA) hatásaival a magyar külke-reskedelemre már csak néhány tanulmány foglalkozott.

Nagyon kevés tanulmány vizsgálta az EU FTA-k ex post hatásait is. Az Európai Bizottság a FTA tárgyalások megkezdése előtt és a tárgyalá-sok közben készít ex ante hatástanulmányokat, majd a FTA-k alkalmazását követő 5 év után készített hatástanulmányokat is, de ezekből eddig csak az EU-Cariforum EPA⁸, az EU-Mexikó Társulási Megállapodás⁹ és az EU-Ko-rea FTA¹⁰ esetében készültek el. A Bizottság által megrendelt hatástanul-mányokon kívül kevés tanulmány foglalkozott kifejezetten az EU FTA-k hatásaival, melyek közül érdemes megemlíteni a svéd Kommerskollegium 2019-es tanulmányát¹¹, melynek eredménye szerint az EU FTA-k átlago-san 48-56%-al növelik a partnerekkel a kereskedelmet és kimutatja, hogy az EU újgenerációs FTA-i¹², melyek jóval átfogóbbak és ambiciózusabbak a korábbi FTA-k-nél, nagyobb kereskedelemteremtő hatást gyakorolnak. Kiemelendő még Soete, Van Hove 2017-es tanulmánya az 1988 és 2013 közötti uniós FTA-k hatásairól¹³, mely szerint e megállapodások átlagosan 42%-al bővítik a felek közti kereskedelmet. Ezen kívül elsősorban csak az egyes megállapodásokkal foglalkozó elemzések születtek.

Ami az uniós FTA-k magyar külkereskedelemre való hatásainak vizsgál-atát illeti, alapvetően az EU-USA közötti TTIP tárgyalások keltették fel a kutatók figyelmét, mely kapcsán számos tanulmány született¹⁴, ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy ezek a tanulmányok mind az azóta befulladt tár-gyalások közben születtek és a várható hatásokról szóltak. Emellett több tanulmány foglalkozik az egyes régiókkal, országokkal való magyar keres-kedelmi kapcsolatok alakulásával, fejleményeivel, ahol kitérnek az egyes uniós FTA-kre¹⁵. Ugyanakkor nagyon kevés tanulmány foglalkozik általa-

ban az uniós FTA-k magyar külkereskedelemre való hatásával. Ezek közül két tanulmány érdemel kiemelést. Kutasi Gábor tanulmánya¹⁶, mely számítható általános egyensúlyi modell alkalmazásával próbálja kimutatni az EU Koreával, Kanadával, Japánnal, Kolumbiával, Peruval és Ecuadorral kötött FTA-k magyar gazdaságra való hatását, bár a kereskedelmi hatásokkal nem foglalkozik. Megállapításai szerint, míg a Kanadával, Japánnal és Koreával kötött FTA-nek kismértékű pozitív hatása lesz a magyar gazdaságra, addig a latin-amerikai országokkal kötött FTA-knek nincs érzékelhető hatása. A másik ennél részletesebb és a kereskedelmi hatásokkal foglalkozó elemzés Erdey László és Pöstényi Andrea tanulmánya¹⁷, mely 1993 és 2014 között vizsgálja a magyar export meghatározó tényezőit, többek között az FTA-k hatásait. Az általuk használt gravitációs modell¹⁸ megállapítása szerint 30%-al bővült Magyarország kereskedelme azokkal az országokkal, amelyekkel FTA-t kötött, ugyanakkor elismeri, hogy ennek pontos mérésére még további kutatások lennének szükségesek.

Amellett, hogy kevés tanulmány foglalkozott az uniós FTA-k hatásaival egyáltalán, különösen azok magyar külkereskedelemre gyakorolt hatásaival, azt is érdemes kiemelni, hogy e tanulmányok csak az árukereskedelem alakulását vizsgálták és nem elemezték a szolgáltatás-kereskedelem és a külföldi befektetések áramlásának változását, ami nélkül viszont nem kaphatunk teljes képet sem a két ország gazdasági kapcsolatainak fejlődéséről, sem egy átfogó és ambiciózus FTA kereskedelem-bővítő hatásairól.

Ezért e tanulmány célja, hogy megvizsgálja az egyes partnerországokkal kötött újgenerációs FTA-knak nemcsak az árukereskedelemre gyakorolt hatásait, hanem a ma már egyre fontosabb szerepet betöltő szolgáltatás-kereskedelem és külföldi beruházások alakulásának vizsgálatára is térjen ki.

Először röviden érdemes áttekinteni Magyarország intézményes kereskedelmi kapcsolatait az EU csatlakozást megelőzően, majd az EU szabadkereskedelmi megállapodásainak rendszerét. Alapvetően elmondható, hogy Magyarország külkereskedelmének intézményes alapjait az 1991-t – a KGST megszűnését – követő időszakban már csak a GATT, majd 1995-től a WTO szabályrendszere határozta meg. Emellett a 90-es évek elejétől Az Európai Közösségekkel kötött Társulási Megállapodás, illetve a közép-európai országok közötti CEFTA megállapodás játszott jelentős szerepet kereskedelmi kapcsolatainak alakulásában. Emellett kiemelést érdemel még a Törökországgal és Izraellel kötött szabadkereskedelmi megállapodások, illetve az EFTA országokkal kötött Társulási Megállapodás. Végül említést érdemel az USA és Kanada által nyújtott egyoldalú vámpreferenciák nyújtása Magyarország számára.

Ezzel szemben mára az EU-nak a WTO szabályrendszerén túlmenő, a világ legtöbb országára kiterjedő szabadkereskedelmi megállapodási hálózata lett kialakítva. Az ún. első generációs FTA-k elsősorban csak az ipari és esetleg bizonyos mezőgazdasági termékek vámlebontására terjedtek ki. A főleg afrikai országokkal kötött gazdasági partnerségi megállapodások árukereskedelmi és fejlesztési rendelkezésekre korlátozódtak. Az ún. újgenerációs FTA-k, melyek tárgyalása 2006 után kezdődött, már az árukereskedelem terén is jóval ambiciózusabb volt, mivel a vámok lebontása mellett a nemvámjellegű akadályok megszüntetését is célozta, emellett a szolgáltatások, beruházások és közbeszerzések liberalizációjára is kiterjedt. Végül ki kell emelni az újgenerációs FTA-k rendelkezései mellett az integrációs törekvéseket is megjelenítő mély és átfogó FTA-keket, az ún. DCFTA-keket, melyeket egyes szomszédos országokkal kötött az EU.

A tanulmány az újgenerációs FTA-k és DCFTA-k közül azok esetében vizsgálja a magyar külkereskedelem alakulását és azok hatásait, ahol kereskedelmi kapcsolataink az adott partnerekkel erősek. Ennek megfelelően az újgenerációs FTA-k közül nem térünk ki a latin-amerikai országokkal kötött FTA-k vizsgálatára, mert a magyar kereskedelmi forgalom ezekkel az országokkal nem jelentős és ugyanez érvényes a Georgiával és Moldovával kötött DCFTA-kre is.

E szűrők alapján négy uniós FTA partnerrel vizsgáljuk a kereskedelmi kapcsolatok alakulását és az FTA hatását: 2011-től alkalmazandó EU-Korea FTA, a 2016-tól alkalmazandó EU-Ukrajna DCFTA, a 2017-től alkalmazandó EU és Kanada közti CETA, illetve a 2019-től alkalmazandó EU-Japán FTA-t.

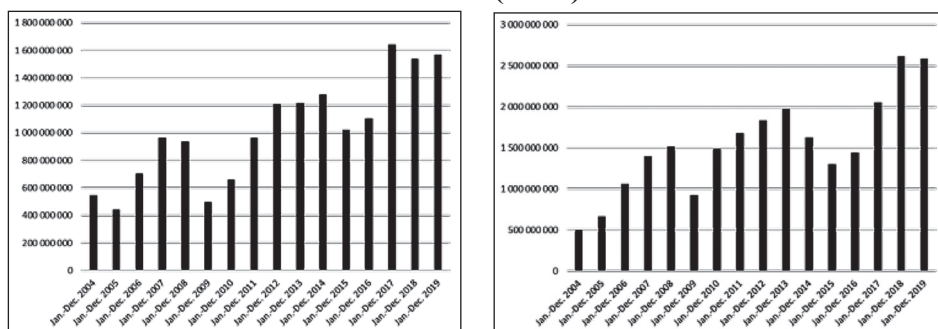
Ukrajna az egyik legfontosabb unión kívüli kereskedelmi partnerünk. 2019-ben az áruexportunk meghaladta a 2,5 milliárd eurót, a behozatalunk közel 1,6 milliárd euróra rúgott. A magyar kivitel 49%-át a gépek és szállítóeszközök alkotják, az Ukrajnából származó behozatalunk 44,9%-át pedig szintén ugyanez az árucsoport adja. Emellett jelentős a forgalom a feldolgozott termékek esetében, illetve az energiahordozók, nyersanyagok és élelmiszeripari termékek is említést érdemelnek. Magyar aktívum van a nyersanyagok és energiahordozók kivételével minden árucsoportban. A 3. ábrán jól látszik, hogy az árukereskedelmi forgalom az uniós csatlakozásunk óta dinamikus növekszik, 2004-et követően exportunk több mint 5-szörösére, míg behozatalunk több mint 2,5-szeresére emelkedett. Az árukereskedelmi forgalom dinamikus növekedését a 2008-as válságot követő, illetve az orosz-ukrán válságot követő időszak szakította meg.

3. A magyar külkereskedelem alakulása Koreával, Ukrajnával, Kanadával és Japánnal és az uniós FTA-k hatása

3.1. Ukrajna

3. Ábra: Az Ukrajnából származó magyar áruimport és Ukrajnába irányuló export (EUR)

Figure 3: The Hungarian merchandise import from and export to Ukraine (EUR)

Forrás: Eurostat, saját összeállítás

Míg 2004-ben minimális kereskedelmi deficitünk volt, azóta Magyarország jelentős kereskedelmi többlete alakult ki Ukrajnával szemben, mely 2019-ben megközelítette az 1 milliárd eurót. A DCFTA 2016-os alkalmazása óta a korábbi növekedéshez képest még dinamikusabban bővült a felek közti árukereskedelem, elsősorban a magyar export. A megállapodás alkalmazását megelőző 2015-ös évhez képest a magyar export 2019-re közel megduplázódott, míg az import több mint 50%-al növekedett. Érdeemes megjegyezni, hogy e jelentős növekedésben szerepet játszhatott az orosz-ukrán háború miatti visszaesést követő korrekciós folyamat.

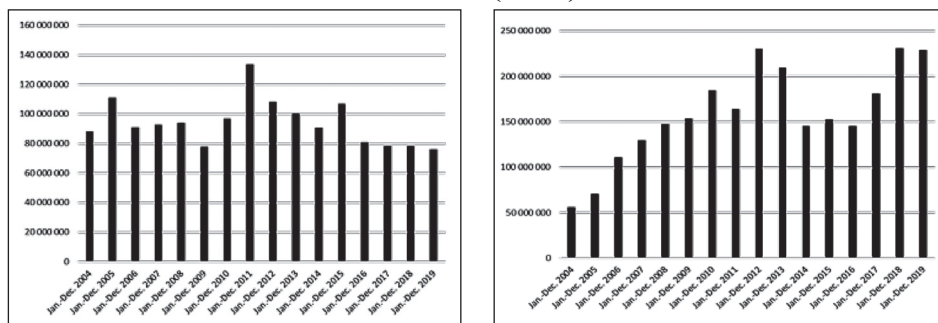
A szolgáltatáskereskedelem alakulásáról az Eurostat adatbázisában 2010 és 2018 között érhető el adatok. Ebben az időszakban az Ukrajnába irányuló magyar szolgáltatásexport 300 millió euróról 410 millió euróra emelkedett, míg az import 143 millió euróról 216-ra nőtt. A magyar többlet 2018-ban megközelítette a 200 millió eurót. A DCFTA alkalmazása óta a szolgáltatáskereskedelem is dinamikusabb bővülést mutatott a korábbi évekhez képest, bár korántsem olyan jelentős mértékűt, mint az árukereskedelem. A magyar export a 2015-ös 350 millió eurós értékhez képest 2018-ban 410 millió euróra emelkedett, míg az import kisebb mértékben, 182 millió euróról 216-ra nőtt.

A beruházások tekintetében Ukrajna azon országok egyike, ahová jelentős magyar tőke kivitel irányul. Olyan magyar nagyvállalatok vannak jelen Ukrajnában, mint az OTP, MOL, Richter Gedeon, Videoton, vagy az ABO Holding.¹⁹ Ugyanakkor érdekes, hogy az MNB adatai szerint 2017-ben a végső befektetőre vonatkozó adatok²⁰ szerint, az ukrán működőtőke állomány meghaladta a 460 millió eurót, az Ukrajnában lévő magyar tőkeállomány csak 131 millió euró körül mozgott.

3.2. Kanada

4. Ábra: A Kanadából származó magyar áruimport és Kanadába irányuló export (EUR)

Figure 4: The Hungarian merchandise import from and export to Canada (EUR)

Forrás: Eurostat, saját összeállítás

A magyar-kanadai árukereskedelem folyamatosan bővült az elmúlt 15 évben, mely elsősorban a magyar export dinamikus növekedésének köszönhető. A termékösszetételt tekintve elsősorban gépek, elektromos berendezések és gépjárművek adják az áruforgalom zömét, de emellett fontos kiemelni a műanyagipari és a gyógyszeripari cikket, valamint az acéltermékeket is. Míg a Kanadából érkező behozatal 80 és 100 millió euró körül mozgott, a magyar kivitel 50 millió euróról közel 250 millió euróra nőtt 2004 és 2019 között. A 4. ábra alapján elmondható, hogy a magyar export több mint 4-szeresére bővült ebben az időszakban. A CETA 2017-es ideiglenes alkalmazása kapcsán elmondható, hogy a Kanadából érkező import inkább kissértékű csökkenést mutatott, viszont a magyar export nagyon dinamikus emelkedésnek indult, a 2016-os közel 150 millió eurós szintről közel 60%-al bővülve, 2019-re 238 millió euróra emelkedett. Érdekes megjegyezni, hogy egy tanulmány a CETA hatásának köszönhetően a V4-országokból

Kanadába irányuló export terén 5 év alatt akár 55%-os exportbővülést is elérhetőnek tartott²¹, ami kapcsán elmondható, hogy az adatok azt mutatják, hogy a magyar export jóval felülteljesítette a várakozásokat, mivel 3 év alatt bővült 60%-al. 2004-ben még jelentős kereskedelmi deficitünk volt, ami a folyamatos magyar exportbővülésnek köszönhetően közel 160 millió eurós többletté alakult.²²

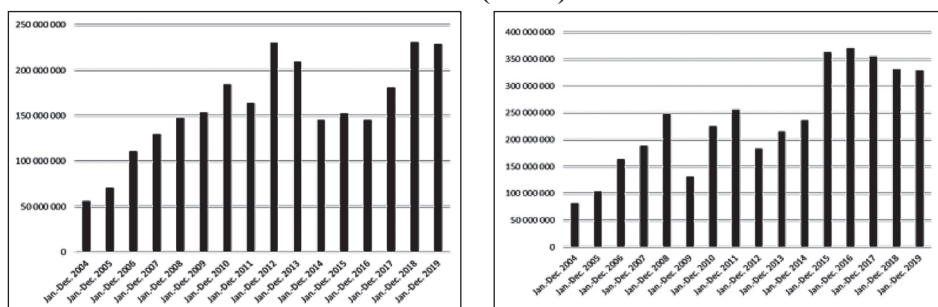
A szolgáltatáskereskedelmet illetően a magyar kivitel 94 millió euróról 107 millió euróra emelkedett 2010 és 2018 között, a Kanadából érkezett behozatal 49 millió euróról 47,5 millió euróra mérséklődött. A magyar többlet 2018-ban megközelítette a 60 millió eurót, amely az utóbbi években ugrott meg, amely többek között magyarázható a CETA hatásával. A magyar export több mint felét az utazási szolgáltatások adják és jelentős szerepet játszanak a közlekedési szolgáltatások is. A kanadai export főleg utazási, egyéb üzleti szolgáltatások és pénzügyi szolgáltatásokból áll.

Ami a beruházásokat illeti, a harmadik országok között Kanada jelentős tőkebefektető a közép-európai térségben, így Magyarországon is. Részben azzal magyarázható a nagyon jelentős magyar kereskedelmi aktívum, hogy a Magyarországon gyártó vállalatok a termékek egyrészét visszaexportálják Kanadába.²³ Az MNB adatbázisa szerint 2017-ben közel fél milliárd euró volt a végső befektetőre vonatkozó kanadai tőkeállomány Magyarországon.²⁴ A magyar külföldi tőkeállomány Kanadában nem jelentős.

3.3 Korea

5. Ábra: A Koreából származó magyar áruimport és Koreába irányuló export (EUR)

Figure 5: The Hungarian merchandise import from and export to Korea (EUR)

Forrás: Eurostat, saját összeállítás

Korea Magyarország jelentős kereskedelmi és beruházási partnere. Az árukereskedelmet mindkét irányban szinte kizárólag a feldolgozott termékek, illetve gépek és szállítóeszközök, valamint gyógyszeripari termékek adják. Az 5. ábra mutatja, hogy Magyarországnak jelentős árukereskedelmi negatívuma van Koreával szemben, mely némileg csökkent az elmúlt években. Az import a közel 1 milliárd eurós 2004-es szintről közel 3 milliárd euróra emelkedett 2019-re, míg az export ugyanebben az időszakban körülbelül 80 millió euróról közel 340 millió euróra emelkedett. A deficit 2019-ben több mint 2,5 milliárd eurót tett ki. A 2011 óta alkalmazandó FTA után két időszakra érdemes bontani az árukereskedelmi forgalom alakulását. Míg a 2010-es szinthez képest 2016-ra a magyar export körülbelül 230 millió euróról több mint 360 millió euróra nőtt, ami több mint 50%-os emelkedést jelent, míg a Koreából érkező import közel 2 milliárd euróról 1 milliárd euróra, körülbelül a felére csökkent. Ugyanakkor 2016-tól napjainkig a Koreából származó behozatal majdnem 3-szorosára nőtt, a magyar export viszont enyhe csökkenést mutatott.

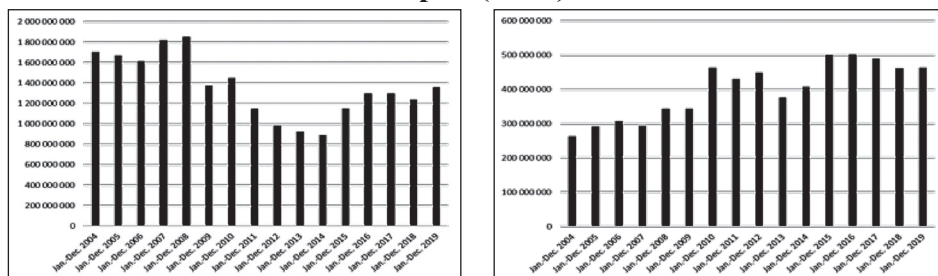
A szolgáltatáskereskedelem alakulását tekintve jóval pozitívabb a kép, mivel jelentős magyar szufficit van, mely kismértékben ugyan, de valamilyen javítja a kereskedelmi mérlegünket Koreával szemben. A magyar szolgáltatásexport a 2010-es 188 millió eurós szintről közel 292 millió euróra nőtt, míg a Koreából érkező import 176 millió euróról 106 millió euróra csökkent. Így 2018-ra 186 euróra nőtt az aktívumunk. Mindkét irányba az üzleti szolgáltatások teszik ki a forgalom nagy részét, emellett érdemes megemlíteni a növekvő mértékű turisztikai szolgáltatásokat. A szolgáltatások esetében elmondható, hogy az FTA 2011 óta történő alkalmazása óta, míg a koreai import enyhe csökkenést mutat, addig a magyar export több mint 50%-al emelkedett.

Korea Magyarország egyik legjelentősebb unión kívüli befektetője, sőt 2019-ben előzetes adatok alapján Koreából érkezett Magyarországra a legtöbb külföldi működőtőke, amely 70 milliárd forintot tett ki.²⁵ Az MNB adatbázisa szerint 2017-ben a végső befektetőre vonatkozó koreai tőkeálmány megközelítette a 3 milliárd eurót, míg a magyar külföldi működőtőke Koreában meghaladta a félmilliárd eurót. A jelentős árukereskedelmi deficit a Magyarországon meglévő jelentős koreai beruházások meglétének fényében magyarázható azzal, hogy a Magyarországon működő koreai gyárak inputként használják a Koreából érkező alkatrész-, illetve gyógyszerimportot a Magyarországról a többi uniós tagállamba irányuló exporthoz.

3.4. Japán

6. Ábra: A Japánból származó magyar áruimport és a Japánba irányuló export (EUR)

Figure 6: The Hungarian merchandise import from and export to Japan (EUR)

Forrás: Eurostat, saját összeállítás

Japán Magyarország egyik legjelentősebb unión kívüli kereskedelmi és beruházási partnere. A 6. ábra alapján hasonló kép rajzolódik ki, mint Korea kapcsán: Magyarországnak jelentős árukereskedelmi deficitje van Japánnal szemben. A Japánból származó behozatal a 2004-es 1,8 milliárd eurós szintről 2019-re 1,4 milliárd euró alá csökkent, míg a magyar export kevesebb, mint 300 millió euróról közel 500 millió euróra nőtt. Ez alapján elmondható, hogy a jelentős deficit, folyamatosan csökkent, mely 2019-ben kevesebb, mint 1 milliárd euróra mérséklődött. A termékösszetétel hasonlóan alakul a Koreával folytatott kereskedelem összetételével, annak zömét a feldolgozott termékek, illetve gépek és szállítóeszközök adják. Az FTA-nak egyelőre nem érzékelhető érdemi hatása, mivel a 2019-es alkalmazás óta a magyar export stagnált, inkább kicsi csökkenést mutatott, a Japánból származó import enyhén növekedett.

A szolgáltatáskereskedelmet illetően ugyanakkor jelentős magyar aktivitum van, mely valamelyest kompenzálja az árukereskedelmi deficitünket. A magyar szolgáltatásexport 620 millió euróról 470 millió euróra mérséklődött, és ugyan a Japánból származó import 167 millióról 231 millió euróra nőtt, így is jelentős, közel 240 millió eurós többletünk maradt 2018-ban. A szolgáltatáskereskedelem zömét a szellemi tulajdonból származó bevételek adták mind export, mind import oldalon. Az FTA hatását adatok hiányának fényében nem tudjuk értékelni.

Japán egyik legfontosabb külföldi befektető Magyarországon, 2017-ben közel 2,7 milliárd dollár végső befektetőre vonatkozó japán tőkeállomány volt hazánkban. Az MNB adatai szerint a Japánban meglévő magyar műkö-

dőtőke csekély mértékű. Koreához hasonlóan a japán beruházók erős jelenlétével és azok gyártáshoz szükséges alkatrész igényével magyarázható részben a jelentős magyar árukereskedelmi deficit.

7. Következtetések

A magyar külkereskedelem jelentős változásokon ment keresztül az elmúlt 30 évben, mind a kereskedelem szerkezetét, mind a kereskedelmi partnereket illetően. Már a KGST felbomlását megelőzően megkezdődött a kereskedelem jelentős bővülése a nyugat-európai országokkal, és elmondható, hogy a 2004-es magyar uniós csatlakozás idejére a kereskedelmi integráció már megtörtént az EU-ba. A 90-es évektől kezdődően jelentős, elsősorban nyugati országokból érkező működőtőkének köszönhetően a magyar külkereskedelem zömét mára a magas hozzáadott értéket képviselő gépek és szállítóeszközök és feldolgozott termékek adják.

Mára a magyar külkereskedelem közel 80%-a bonyolódik az uniós tagállamokkal és csak 20%-a harmadik országokkal. Az uniós csatlakozásunk óta az EU tagállamokkal való kereskedelmünk folyamatosan tovább bővült, ugyanakkor a harmadik országokba irányuló kivitelünk még nagyobb mértékben nőtt.

A harmadik országokba jelentős bővülést (közel 400%) mutató exportunk és az EU egyre több országra kiterjedő és egyre ambiciózusabb FTA rendszere közötti összefüggés vizsgálata elkerülhetetlenné vált. E tanulmány csak a nyers adatok feldolgozására korlátozódott, érdemes később a gravitációs modellel megvizsgálni e FTA-k hatását.

Az EU-Ukrajnával, Kanadával, Koreával és Japánnal kötött FTA-i alapvetően igazolták a jelentős várakozásokat, ezek pozitív hatását a magyar külkereskedelemre, elsősorban az exportra. Az Ukrajnával kötött megállapodás alkalmazása óta közel megduplázódott a magyar export és kisebb mértékben, de az Ukrajnából érkező import is jelentősen nőtt. A Kanadával kitárgyalt megállapodás alkalmazása óta közel 60%-al növekedett a magyar kivitel, ugyanakkor a kanadai behozatal enyhe csökkenést mutatott. Korea esetében a megállapodás alkalmazásának első 5 évében a magyar export indult nagyon dinamikus bővülésnek, miközben a koreai import csökkent, majd az elmúlt években ez a trend megfordult és a koreai import duplázódott meg, míg a magyar export stagnált, illetve enyhe csökkenést mutatott. Noha Japán esetében az FTApapcsán még nem sikerült érdemi hatást kimutatni, ez nem azzal függ össze, hogy a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok

az FTA alkalmazása óta ne fejlődjenek megfelelő ütemben, hanem azzal magyarázható, hogy a megállapodás még csak egy éve tartó alkalmazása miatt az FTA kereskedelmet dinamizáló hatásai még nem jelenhettek meg a statisztikai adatokban. Érdemes megjegyezni, hogy számos tanulmány rámutatott, hogy az FTA-k legalább 5, illetve 10 éves időintervallumban fejtik ki teljes hatásukat.²⁶

Érdemes volt megvizsgálni a korábbi árukereskedelmi adatok elemzésére korlátozódó tanulmányokhoz képest a szolgáltatáskereskedelmi és külföldi beruházási statisztikákat is, mivel számos esetben azok korrigálták az árukereskedelemből adódó egyoldalú képet. Még akkor is, ha ezek az adatok sok esetben hiányosak voltak, vagy nem voltak elég frissek.

Megállapítható, hogy a fejlett országok kereskedelmében egyre nagyobb súlyt kapó szolgáltatáskereskedelem terén Magyarország esetében is elmondható, hogy egyre nagyobb arányt képvisel az exportban, sőt mind a 4 vizsgált országgal szemben jelentős aktívumunk van. Ez azért is figyelemreméltó, mert ezek közül 3 OECD tag. A szolgáltatáskereskedelmi aktívumunk segít valamelyest kompenzálni Japánnal és Koreával szemben a tetemes árukereskedelmi deficitünket.

A közvetlen külföldi beruházási adatok sok esetben kevésbé megbízhatóak, de segítenek az egyes partnerekkel folytatott kereskedelmi forgalom alakulásának megértésében. Így a Kanadával szembeni jelentős árukereskedelmi többletünk részben magyarázható azzal, hogy a Magyarországon működő kanadai üzemek termékeik egy részét visszaexportálják Kanadába. Korea és Japán esetében arra adhatnak magyarázatot, hogy a jelentős árukereskedelmi deficit részben köszönhető a Magyarországon működő koreai és japán gyárak termeléséhez szükséges inputoknak, melyek felhasználásával a kész termékek egy része a magyar kivitelben jelenik meg más partnerek piacán.

Az eddigi tapasztalatok rávilágítanak, hogy az FTA-k hasznos eszközt jelentenek a kereskedelmi forgalom bővítése terén. E megállapodások nem gyengítik az unión belüli kereskedelmi kapcsolatokat, esetenként – mint azt a japán és koreai befektetések esetében megfigyelhetjük – még erősíthetik is azt. Magyar szempontból a négy bemutatott megállapodás alapján megállapítható, hogy az érdekeinket megfelelően tükröző FTA-k érdemi eszközt jelentenek a kereskedelmi kapcsolataink diverzifikációja és a befektetési kapcsolataink szélesítése terén.

JEGYZETEK / NOTES

1. Köves András (2003): A KGST-kereskedelemtől az EU csatlakozásig. *Közgazdasági Szemle*, L. évf., 2003. július-augusztus (635-653.o.) 636 old.
2. Köves András (2003): A KGST-kereskedelemtől az EU csatlakozásig. *Közgazdasági Szemle*, L. évf., 2003. július-augusztus (635-653.o.) 637 old.
3. Érdemes megjegyezni, hogy a KSH adatbázisa szerint, 2017-ben a magyar exportbevételek 80%-át már a külföldi irányítású cégek realizálták.
4. Hamar Judit (2000): Magyarország külkereskedelmének 1988-1998 közötti alakulása és az EU csatlakozás várható hatásai. *Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Kutatóközpont*. 43-44 old.
5. Bilek Péter (2003): Az EU csatlakozás várható hatása a magyar külkereskedelemlre. *International Center for Economic Growth Európai Központ, Vélemény Nr.6*. 10-11 old.
6. Losonczi Miklós (2013): Magyarország tíz éve az EU-ban – Mekkora volt a mozgástér? *Közgazdasági Szemle*, LXI. évf., 2014. április (486–492. o.) 487 old.
7. Érdemes kiemelni a GKI Gazdaságkutató Rt. Kopint-Datorg Rt. és Társi Társadalomtudományi Intézet Rt. munkatársai (2003): Az EU csatlakozás középtávú gazdasági-társadalmi hatásai Magyarországra című tanulmányt, illetve Hegedüs Zsuzsanna, Kiss Judit (2015): A magyar EU csatlakozás agrárkereskedelmi mérlege, *KÜLGAZDASÁG*, 59 (3-4). pp. 64-95. tanulmányokat.
8. European Commission (2014): Ex-post evaluation of the EPA between the EU and its Member States and the CARIFORUM Member States. A tanulmányt az ECORYS kutatóintézet készítette. Érdemes megemlíteni, hogy a tanulmány nem igazán tudott érdemi pozitív hatást kimutatni a megállapodás esetében, melyet elsősorban a 2008-as világgazdasági válsággal magyaráztak.
9. European Commission (2018): Ex-post Evaluation of the implementation of the EU-Mexico Free Trade agreement. A tanulmányt szintén az ECORYS kutatóintézet készítette el, mely ugyancsak elhanyagolható hatást mutatott ki a kereskedelemre.
10. European Commission (2018): Evaluation of the Implementation of the Free Trade Agreement between the EU and its Member States and the Republic of Korea. A tanulmány a Civic Consulting és Ifo német kutatóintézet készítette el. A tanulmány már jelentős kereskedelmi és gazdasági pozitív hatást mutatott ki az FTA esetében, elsősorban az EU tagállamokra nézve. Az előzetes hatás-tanulmányok azonban szinte mind Korea esetében prognosztizált jelentősebb pozitív hatást.
11. Kommerskollegium (2019): The trade effects of EU regional trade agreements – evidence and strategic choices. Stockholm, Kommerskollegium.

12. European Commission (2019): Report of Implementation of Free Trade Agreements. 1 January 2018-31 December 2018. Brussels. European Commission. A Bizottság külön kategóriákba sorolja az uniós FTA-ket, így például a kevésbé ambiciózus első generációs FTA-ket, valamint a legutóbbi ambiciózus ún. újgenerációs FTA-ket, valamint mély és átfogó FTA-ket (DCFTA).
13. Soete Sophie, Jan Van Hove (2017): Dissecting the Trade Effects of Europe's Economic Integration Agreements. *Journal of Economic Integration*. 32(1), 193-243.
14. Érdemes megemlíteni Varga, József; Ary, Tamás (2016): A TTIP lehetséges hatásai Magyarország gazdaságára. *Közép-európai közlemények*, (9) 2. pp. 7-18. tanulmányt, illetve
Kutasi Gábor, Rezessy Gergely, Szijjártó Norbert (2014): Az USA–EU kereskedelmi tárgyalások várható hatása a magyar növekedésre, *Külgazdaság* 7-8. évf., valamint Baranyai Gábor, Szarvas Erik, Wagner Zsófia (2015): A transzatlanti kereskedelmi és beruházási partnerségről szóló megállapodás lehetséges hatásai a fenntartható fejlődésre Magyarországon, ELDH Consulting Kft.
15. Érdemes megemlíteni Éltető Andrea, Völgyi Katalin (2013): The development of Hungarian Foreign Trade with Asia. *Research for Economic and Regional Studies*, Institute for World Economics. Working Papers. No.200. tanulmányát.
16. Kutasi Gábor (2019): Az EU által kötött kereskedelmi egyezmények hatása a magyar növekedésre, A Kanadával, Dél-Koreával, Japánnal, Kolumbiával, Peruvál és Ecuadorral kötött egyezmények növekedési hatásai. KKI elemzések. E-2019-49.
17. Erdey, László and Pöstényi, Andrea (2017) Determinants of the exports of Hungary: Trade theory and the gravity model. *Acta Oeconomica*, 67 (1). pp. 77-97.
18. A gravitációs modell Jan Tinbergen nevéhez kötődik, amelyet azóta számos kutató továbbfejlesztett. Jan Tinbergen (1962): *Shaping the world economy, suggestions for an international economic policy*.
19. Katalin Antalóczy, Andrea Éltető, Magdolna Sass (2014): Outward FDI from Hungary: the Emergence of Hungarian Multinationals, *Entrepreneurial Business and Economic Review*, 2014, Vol.2, No.3.
20. Megjegyzendő, hogy azért használjuk az MNB adatbázisából a végső befektető szerinti adatokat, mert azok valamelyest szűrik a közvetítő vállalatokon át érkező adatokat.
21. Muhammad Mohiuddin (2018): Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA): Opportunities of Business Collaboration between Canada and V4 (Czech, Hungary, Poland and Slovakia) Countries. *Institute for Foreign Affairs and Trade. Think Visegrad V4 Think Tank Platform*. p.47.
22. Megjegyzendő, hogy a kanadai adatok alapján a Magyarországról érkezett import 2017-ben több mint 750 millió kanadai dollárt tett ki, ami még jelentő-

- sebbé teszi a magyar kereskedelmi többletet. www.tradecommissioner.gc.ca.
23. Muhammad Mohiuddin (2018): Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA): Opportunities of Business Collaboration between Canada and V4 (Czech, Hungary, Poland and Slovakia) Countries. Institute for Foreign Affairs and Trade. Think Visegrad V4 Think Tank Platform.
 24. Érdemes megjegyezni, hogy a kanadai adatok szerint ez 2015-ben közel 8 milliárd kanadai dollár volt. www.tradecommissioner.gc.ca.
 25. <https://www.origo.hu/gazdasag/20191212-hetvenmilliard-forintnyi-delkoreai-beruhazas-erkezik-magyarorszagra>
 26. Kommerskollegium (2019) Economic Integration Works. The trade effects of regional trade agreements. Stockholm, Kommerskollegium.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Antalóczy Katalin, Éltető Andrea, Sass Magdolna (2014): Outward FDI from Hungary: the Emergence of Hungarian Multinationals, *Entrepreneurial Business and Economic Review*. 2014. Vol.2. No.3.
- Baranyai Gábor, Szarvas Erik, Wagner Zsófia (2015): A transzatlanti kereskedelmi és beruházási partnerségről szóló megállapodás lehetséges hatásai a fenntartható fejlődésre Magyarországon. ELDH Consulting Kft.
- Bilek Péter (2003): Az EU csatlakozás várható hatása a magyar külkereskedelemre. *International Center for Economic Growth Európai Központ, Vélemény* Nr.6. 10-11. old.
- Éltető Andrea, Völgyi Katalin (2013): The development of Hungarian Foreign Trade with Asia. *Research for Economic and Regional Studies*. Institute for World Economics. Working Papers. No.200.
- Erdey László, Pöstényi, Andrea (2017): Determinants of the exports of Hungary: Trade theory and the gravity model. *Acta Oeconomica*. 67 (1). szám. 77-97. old.
- European Commission (2014): Ex-post evaluation of the EPA between the EU and its Member States and the CARIFORUM Member States. A tanulmányt az ECORYS kutatóintézet készítette.
- European Commission (2018): Ex-post Evaluation of the implementation of the EU-Mexico Free Trade agreement. A tanulmányt az ECORYS kutatóintézet készítette el.
- European Commission (2018): Evaluation of the Implementation of the Free Trade Agreement between the EU and its Member States and the Republic of Korea. A tanulmányt a Civic Consulting és Ifo német kutatóintézet készítette el.

- European Commission (2019): Report of Implementation of Free Trade Agreements. 1 January 2018-31 December 2018. Brussels.
- GKI Gazdaságkutató Rt. Kopint-Datorg Rt. és Társi Társadalomtudományi Intézet Rt. munkatársai (2003): Az EU csatlakozás középtávú gazdasági-társadalmi hatásai Magyarországra
- Hamar Judit (2000): Magyarország külkereskedelmének 1988-1998 közötti alakulása és az EU csatlakozás várható hatásai. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Kutatóközpont.
- Hegedüs Zsuzsanna, Kiss Judit (2015): A magyar EU csatlakozás agrárkereskedelmi mérlege, KÜLGAZDASÁG, 59 (3-4). szám. 64-95. old.
- Jan Tinbergen (1962): Shaping the world economy, suggestions for an international economic policy, New York, The Twentieth Century Fund
- Kommerskollegium (2019) Economic Integration Works. The trade effects of regional trade agreements. Stockholm. Kommerskollegium
- Kommerskollegium (2019): The trade effects of EU regional trade agreements – evidence and strategic choices. Stockholm, Kommerskollegium.
- Köves András (2003): A KGST-kereskelemtől az EU csatlakozásig. Közgazdasági Szemle, L. évf., 2003. július-augusztus. 635-653.old.
- Kutasi Gábor (2019): Az EU által kötött kereskedelmi egyezmények hatása a magyar növekedésre, A Kanadával, Dél-Koreával, Japánnal, Kolumbiával, Peruval és Ecuadorral kötött egyezmények növekedési hatásai. KKI elemzések. E-2019-49.
- Kutasi Gábor, Rezessy Gergely, Szijjártó Norbert (2014): Az USA–EU kereskedelmi tárgyalások várható hatása a magyar növekedésre. Külgazdaság. 7-8. évf.
- Losoncz Miklós (2013): Magyarország tíz éve az EU-ban – Mekkora volt a mozgástér? Közgazdasági Szemle, LXI. évf., 2014. április. 486–492. old.
- Muhammad Mohiuddin (2018): Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA): Opportunities of Business Collaboration between Canada and V4 (Czech, Hungary, Poland and Slovakia) Countires. Institute for Foreign Affairs and Trade. Think Visegrad V4 Think Tank Platform.
- Sass Magdolna, Gubik Andrea, Szunomár Ágnes (2019): Ázsiai tőkebefektetések Magyarországon – Miért érkeznek gyakran közvetítő országokon keresztül? Statisztikai Szemle. 97. évfolyam 11. szám
- Soete Sophie, Jan Van Hove (2017): Dissecting the Trade Effects of Europe’s Economic Integration Agreements. Journal of Economic Integration. 32(1), 193-243.
- Varga József; Ary Tamás (2016): A TTIP lehetséges hatásai Magyarország gazdaságára. Közép-európai közlemények, (9) 2. szám. 7-18. old.

KLEMENSITS Péter

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: peterklemensits@yahoo.com

AZ ÚJ TENGERI SELYEMÚT DÉLKELET-ÁZSIÁBAN: A FÜLÖP-SZIGETEK PÉLDÁJA A DUTERTENOMICS CÉLJAINAK TÜKRÉBEN

THE NEW MARITIME SILK ROAD IN SOUTHEAST ASIA: THE CASE OF THE PHILIPPINES IN THE LIGHT OF THE AIMS OF DUTERTENOMICS

ABSTRACT

One of the major elements of the One Belt, One Road (OBOR) initiative launched by China in 2013 is the concept of the 21st Century Maritime Silk Road. The aim of this mega project is to revolutionize deep-sea trade from Southeast Asia through Africa to Europe, and to put the participating countries on the track of economic development with the help of the infrastructural developments along the coastline. At the same time, it is also significant in a geopolitical sense because it has become the decisive element of Chinese foreign policy, furthermore in the case of ASEAN countries, it has a greater strategic goal: reinforcing China's influence in the region enjoys priority in the field of both economy and politics.

Based on an interdisciplinary approach, the paper will provide a summary of the 21st Century Maritime Silk Road and especially the Philippines' place in the Chinese plans. It will then discuss in detail the aims of the Duterte administration, in political and economic terms alike (Dutertenomics). The results and the anticipated consequences of the new prosperous partnership between the Philippines and China – namely the agreements and the initiated projects – will also be assessed. According to the paper's conclusion, Chinese investments can make a great contribution to the development of the Philippines, but the successful realization of Duterte's plans will depend on the skills of his government in managing very serious foreign and internal political challenges in the remaining 3 years.

Kulcsszavak: Övezet és Út Kezdeményezés, 21. századi Új Tengeri Selyemút, Kína, Fülöp-szigetek, Rodrigo Duterte, Dutertenomics

Keynotes: Belt and Road Initiative, 21st Century New Maritime Silk Road, China, Philippines, Rodrigo Duterte, Dutertenomics

1. Bevezetés

Kína 2013-ban indította útjára az Egy Övezet, gy Út kezdeményezést, melynek fontos részét képezi a 21. századi Új Tengeri Selyemút. Amellett, hogy a megaprojekt a földrészek közötti tengeri kereskedelem fejlesztését tekinti legfőbb céljának, Kína számára komoly geostratégiai jelentőséggel bír. Délkelet-Ázsia különösen fontos szerepet tölt be a kínai tervekben, ennek megfelelően Peking elsősorban gazdasági eszközökkel igyekszik megerősíteni dominanciáját a térségben.

A tanulmány célja, hogy bemutassa a délkelet-ázsiai országoknak a kezdeményezésre adott válaszát a Fülöp-szigetek példáján keresztül, hiszen az ország Rodrigo Duterte elnöksége alatt az egyik legfőbb támogatója lett a megaprojektnek. Ennek megfelelően a kínai megaprojekt lényegi elemeinek összefoglalását követően ismertetjük Kína és a Fülöp-szigetek kapcsolatának alakulását Duterte hivatalba lépése után, a megvalósítani kívánt beruházásokkal egyetemben, majd pedig a lehetőségeket és a kihívásokat figyelembe véve elemezzük a várható következményeket. Duterte gazdaságpolitikája (Dutertenomics), szintén bemutatásra kerül, hiszen a stratégia alapvetően az infrastrukturális fejlesztésekre épül, ezért egybevág a kínai tervekkel, noha a geopolitikai kihívások korlátozzák annak teljeskörű megvalósítását.

A kutatás interdiszciplináris jellegének köszönhetően a tanulmány több tudomány kutatási módszereit és eredményeit hasznosítja, melyek közül kiemelendő a történelem (politikátörténet), a politikatudomány (nemzetközi kapcsolatok elmélete), a közgazdaságtan (makroökonómia), a földrajz (politikai földrajz), és a geopolitika (geostratégia, geoökonómia).

1. Az Övezet és Út Kezdeményezés és a 21. századi Új Tengeri Selyemút

2013 őszén Kína fokozódó globális szerepének újabb bizonyítékát adta, amikor elindította az Egy Övezet egy Út, más néven Az Övezet és Út Kezdeményezés nevű projektet¹, mellyel nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint a régi selyemút hagyományának felélesztését. Peking ezáltal az egykor Európát és Ázsiát összekötő karavánutak nyomdokain a közlekedési hálózatok kiépítése, modernizálása mellett kötelezte el magát, természetesen az érintett régiók gazdasági felemelése mellett.

Az Övezet és Út Kezdeményezés két megaprojektet foglal magába: az egyik a Selyemút Gazdasági Öv, a másik pedig a 21. századi Tengeri selyemút. Előbbi a szárazföldön haladva köti össze Kínát Közép-Ázsiával, a Közel-Kelettel és Európával, utóbbi pedig Dél- és Délkelet-Ázsia mellett, Afrika, Európa és Óceánia főbb tengeri kereskedelmi útvonalait egyesíti.² A két program egymástól elválaszthatatlan, így párhuzamos megvalósításuk a cél. Habár a 21. században a gyorsvasutak és autópályák jelentőségéhez nem férhet kétség, a szállítás volumenét tekintve továbbra is a tengeri közlekedés az elsődleges. A Tengeri selyemút ezért, globális értelemben még nagyobb jelentőséggel is bír, mint a kontinenseken átívelő „gazdasági öv”.³

A Tengeri selyemút tervét először 2013 október elején Hszi Csin-ping kínai elnöknek az indonéz parlamentben tartott beszédéből ismerhette meg a világ. A kínai államfő határozottan állást foglalt a modern tengeri infrastruktúra kiépítése és a szállítási útvonalak fejlesztésének szükségessége mellett, elsősorban Kína és az ASEAN államok viszonylatában. Mivel Délkelet-Ázsia már a korábbi időkben is a távolsági kereskedelem központjának számított, Kína számára a térség különösen fontos szerephez jut a projektben.

A bejelentés helyszíne és időpontja sem volt véletlen. A kínai kormány csupán néhány héttel korábban indította útjára az Egy Övezet egy Út kezdeményezést, amelynek a szárazföldi mellett a tengeri selyemút is szerves részét képezi, hiszen valójában a két program kölcsönösen kiegészíti egy-

mást. Jakarta pedig az ASEAN országok közül messze a legnagyobb lelkesedést mutatta a kínai tervek iránt, mivel Joko Widodo „Jokowi” indonéz elnök számára a szigetország tengeri infrastruktúrájának modernizálása a legfőbb politikai céljai közé tartozik.⁴

Kína Nemzeti Fejlődés és Reform Bizottsága szerint az Egy öv egy út kezdeményezés az ENSZ 5 alapelvein alapszik: a kölcsönös tisztelet; az erőszaktól való tartózkodás; a kölcsönös be nem avatkozás; egyenlőség, kölcsönös haszon; és a békés egymás mellett élés.⁵ Az új Tengeri selyemút ennek megfelelően – a szárazföldi projektekhez hasonlóan – várhatóan túlmutat „csupán” a Kína által finanszírozott infrastrukturális fejlesztéseken (pl. kikötők, hajógyárak építése). Valódi célja a regionális együttműködés, a pénzügyi integráció, a szabad kereskedelem és a tudományos kooperáció előmozdítása.

A tervezett beruházásokat az Ázsiai Infrastrukturális Fejlesztési Bank és a Tengeri selyemút Bank finanszírozza. Előbbi intézmény esetében Kína a 100 mrd dolláros alapítótőkéjének a felét állta, utóbbinál pedig egyedülként teremtette elő annak 16 milliárd dolláros alaptőkéjét. Mindemellett a kínai kormány még a Selyemút Alapba is letétbe helyezett 40 milliárd dollárt.⁶

A Tengeri Selyemút további részleteiről a 2017 júniusában kiadott Vízión a tengeri együttműködésről az Övezet és Út Kezdeményezésben című dokumentum tudósít. Ennek értelmében 3 Kék gazdasági folyosó létrehozása a cél: Kína-Indiai-óceán-Földközi-tenger folyosó; Kína-Óceánia-Déli Csendes-óceán útvonal; valamint a Sarkvidéki Selyemút az Északi-tengeren keresztül.⁷ Ezenkívül prioritást kapott a kék és zöld fejlődés, az óceánokon alapuló prosperitás, a tengeri biztonság, az innovatív növekedés és az együttműködő kormányzás.⁸

A kínai kormány szerint az új Tengeri selyemút és az egész Egy út, egy öv kezdeményezés egyedüli célja gazdasági, nevezetesen a „win-win kooperáció” a közös fejlődés és prosperitás biztosítása, továbbá a gazdasági és kulturális integráció elősegítése Kína és az érintett államok viszonylatában. Valójában ennél többről van szó, hiszen komoly diplomáciai, gazdasági és stratégiai megfontolások állnak a háttérben.

Vitathatatlan, hogy a kereskedelem fejlesztése, a költségek csökkentése, a kereskedelmi útvonalak biztonságának szavatolása Kína és partnerei számára is egyaránt fontos. Belpolitikai szempontból nézve a kínai gazdaság lassulása és tervezett átstrukturálása új piacok nyitását követeli meg, ezért a nagyobb külföldi beruházások (pl. kikötők építése) a kínai óriásvállalatok

számára nélkülözhetetlenek. Ráadásul a fejlődő országok lehetnek a kínai import legújabb felvevő piacai is.

De a Tengeri selyemút diplomáciai értelemben is nagy jelentőséggel bír, nem véletlen, hogy a kínai külpolitika meghatározó elemévé lépett elő az utóbbi időben. Délkelet-Ázsia országai a kezdetektől a legfontosabb potenciális partnernek minősülnek, hiszen a terv elsősorban az ő megbékítésüket is hivatott biztosítani az utóbbi idők agresszív kínai kül- és védelempolitikájával szemben.⁹ Noha Kína szerint az infrastrukturális beruházások nem járnak politikai kötöttségekkel, az érdekek összefonódása nyilvánvaló. Az ASEAN államok esetében pedig a nagyobb stratégiai célról sem szabad elfeledkezni: Kína és az Egyesült Államok vetélkedése miatt a régióban a kínai befolyás megerősítése gazdasági és politikai téren egyaránt prioritást élvez. Geostratégiai tekintetben pedig a Tengeri selyemút projekt célja, hogy Peking számára garantálja a legfontosabb tengeri kereskedelmi útvonalak feletti ellenőrzést és a nyersanyagok importjának zavartalanását.¹⁰

2. A Fülöp-szigetek és a BRI: Duterte Kína felé történő nyitása

Összességében elmondható, hogy a délkelet-ázsiai országok pozitívan reagáltak a kínai kezdeményezésre, a Fülöp-szigetek példája azonban egyedinek tekinthető. Míg 2016 előtt az ország távolmaradásával lehetett számolni, Duterte elnök megválasztását követően Manila az Övezet és Út egyik legelkötelezettebb hívének bizonyult.¹¹

Miután a Fülöp-szigetek 1946. júliusában elnyerte a függetlenségét az Egyesült Államoktól, továbbra is Amerika szoros szövetségese és „partnere” maradt. Az ASEAN alapító tagjaként Manila ugyan a regionális integrációs törekvéseket is támogatta, de a hidegháború végéig politikai, katonai és gazdasági kapcsolatrendszerét az USA-tól való függés határozta meg.

1992-ben azonban a kongresszus a szuverén külpolitika kialakításának jelszavával elutasította az amerikai katonai jelenlét meghosszabbítását és újabb bázis egyezmény megkötését, ez azonban a politikai és gazdasági kapcsolatokat csupán kis mértékben befolyásolta. A manilai kormány Kína felemelkedését és a dél-kínai-tengeri expanzióját egyre inkább fenyegetésként értékelte, ezért a 2000-es évek elején a terrorizmus elleni globális háborúval párhuzamosan újra a szövetségi kapcsolatok megerősítésében vált érdekelté.¹²

Az USA befolyása természetesen a Fülöp-szigetek-Kína bilaterális kapcsolatokat is jelentősen behatárolta. A diplomáciai kapcsolatok felvételét

követően (1975. június 9.) az együttműködés csupán lassan bontakozott ki, a biztonsági érdekek és a gazdasági törekvések filippínó részről gyakorta szembekerültek egymással. Az 1990-es években a dél-kínai-tengeri expanzióját ellensúlyozandó Kína meghirdette a jószomszédi politikáját, amely a Fülöp-szigetek esetében a 2000-es évek elejére hozta meg gyümölcsét. Gloria Macapagal-Arroyo elnöksége alatt (2001-2010) a gazdasági kapcsolatok fejlődésének (bilaterális kereskedelem, infrastrukturális beruházások) vagyunk tanúi, a „harmonikus partnerség” korában még a dél-kínai-tengeri feszültségek enyhülése is elkezdődött.¹³ Benigno Aquino és Xi Jinping hatalomra kerülése (2010. ill. 2012.) után azonban ismét kiéleződött a két ország viszonya köszönhetően a geopolitikai ellentéteknek.

Aquino elnöksége alatt az ország cserébe a katonai és politikai támogatásért üdvözölte az amerikai „újraegyensúlyozás” koncepció meghirdetését, így annak Washington számára egyik legfontosabb pillére lett. Aquino a dél-kínai-tengeri érdekeltségek védelmét a nemzet legfontosabb geostratégiai érdekei közé emelte, ennek érdekében Kínával is hajlandó volt kiélezni a viszonyt, amikor 2013-ban a hágai nemzetközi bíróság elé vitte az ügyet.¹⁴ Kihasználva az ország gazdasági fejlődését, a Kínával fennálló politikai és gazdasági kapcsolatok megromlását elfogadhatónak vélte, helyette inkább az ASEAN partnerekre, az USA-ra és annak szövetségeseire, Japánra valamint Dél-Koreára kívánt támaszkodni. Aquino külpolitikája a korábbiaknál is jobban elkötelezte magát az USA oldalán és a Kína bekerítését célzó törekvéseket is támogatta.

Rodrigo Duterte elnök megválasztását követően rögtön felismerte, hogy a Kínával fennálló gazdasági kapcsolatok javítása stratégiai jelentőséggel bír. Éppen ezért 2016 júniusa után elődjével Benigno Aquino-val szemben teljesen új alapokra helyezte az ország kül- és védelempolitikáját, amelynek legfőbb elemei az Egyesült Államoktól való eltávolodás és a Kína felé történő nyitás lettek. Az általa meghirdetett „független külpolitika” irányelveihez¹⁵ alkalmazkodva igyekszik egyenlő távolságot tartani a nagyhatalmakkal szemben, vagyis gazdasági értelemben természetesen az amerikai befektetésekről sem szeretne lemondani, ugyanakkor mivel ezek nem biztosítják a szükséges infrastrukturális beruházásokat, ezért új partnerek bevonására törekszik.¹⁶

Duterte külpolitikai irányváltását a kínai vezetés örömmel fogadta, megteremtve a lehetőségét a filippínó elnök pekingi látogatásának 2016. október 18-22 között. A gazdasági kapcsolatok javítása prioritást élvezett, ezt mindennél jobban bizonyítja, hogy az elnököt pekingi útjára több mint 400 filippínó üzletember kísérte el. Összesen 21 különböző megállapodást írtak

alá a felek 24 mrd dollár értékben, melyek közül 15 mrd dollár kínai befektetést jelent, ehhez kapcsolódik egy 9 mrd dolláros hitelkeret.¹⁷

Duterte már ekkor nyíltan kifejezte szándékát az Új Tengeri Selyemúthoz való csatlakozás mellett is. 2017. január 23-án Carlos Dominguez filippínó pénzügyminiszter pekingi látogatásán 3,7 mrd. dollár értékben, 30 közös projekt elindításáról született megegyezés a két ország között. 2017 májusában Duterte elnök ismét személyesen utazott Pekingbe, hogy részt vegyen az Övezet és Út fórumon, amelyen a BRI kezdeményezésben érdekelt országok képviseltették magukat. A tárgyalások során számos gazdasági és energetikai megállapodás került aláírásra, miközben a filippínó elnök a kínai befektetéseknek a szigetország fejlődésére gyakorolt pozitív hatásait bizonygatta.

2017 novemberében, Manilában Duterte elnök hivatalos látogatáson fogadta Li Keqiang kínai miniszterelnököt, ennek során a felek 14 különböző megállapodást írtak alá, melyek a kereskedelmi, pénzügyi, infrastrukturális és védelmi együttműködésre terjednek ki. A tárgyalások során Kína 7,2 mrd dollár értékben ajánlott fel kölcsönöket a filippínó infrastrukturális beruházások finanszírozására.

A filippínó gazdaság számára az elmergesedett viszony Kínával a múltban jelentős problémákat eredményezett. A befektetők távolmaradása mellett, 2016 nyarán Kína a banánimportot is betiltotta a Fülöp-szigetetről, a hágai Állandó Választottbíróóság ítéletet¹⁸ követően pedig már a turisták is elmaradtak. Kijelenthető, hogy Duterte kínai útjai a politikai célok mellett új alapokra helyezték a kínai-filippínó gazdasági kapcsolatokat is.

Duterte „független külpolitikájának” és a Kína felé való nyitásnak fontos eleme a 21. századi Új Tengeri Selyemút kezdeményezéshez való csatlakozás és a kínai infrastrukturális beruházások elsősegítése. Az elmúlt években számos megállapodás jött létre a felek között, kiemelendő 2018 áprilisa, amikor Duterte hongkongi útja alkalmával közel 9,8 mrd dollár összértékű beruházásokról született megállapodás.

2018 decemberében Xi Jinping manilai látogatása alkalmával 29 szerződést írtak alá a felek, amelyek a gazdasági, védelmi, igazságügyi és kulturális területre egyaránt kiterjednek. Emellett azonban az olaj- és gázlelőhelyek közös feltárását célzó egyetértési megállapodás is megszületett, amely jelentős lépésnek tekinthető a geopolitikai ellentétek feloldása felé.¹⁹

2019 augusztusában Duterte ötödik alkalommal látogatott Pekingbe, ahol Xi Jinpinggel folytatott tárgyalásai során központi téma volt a Dél-kínai-tengerre vonatkozó magatartáskódex mielőbbi megvalósítása és a kínai-filippínó stratégiai partnerség megerősítése.

A Duterte kormány gazdasági szakemberei teljes mértékben kitartanak az elnök új külpolitikai irányvonala mellett, miközben a kínai származású üzleti elit a jelentős profit reményében szintén támogatja a kormányt. Kína és a Fülöp-szigetek közeledését az is elősegítette, hogy Peking Duterte drogellenes hadjáratát²⁰ sem kritizálja, sőt az emberi jogok kérdésében azonos álláspontot képviselnek.

3. Duterte gazdaságpolitikája: a Dutertenomics céljai

A kínai-filippínó kapcsolatok javulása és az ország részvétele az Övezet és Út projektben nem érhető meg Duterte elnök gazdaságpolitikájának ismerete nélkül, amelyet DuterteNomics elnevezéssel illettek. Ennek legfontosabb célja, hogy az ország 2020-re a felső középszintű jövedelemmel rendelkező gazdaságok kategóriájába kerüljön. A DuterteNomics hivatalosan 2017 áprilisában került meghirdetésre és tartalmazza mindazon gazdaság és társadalompolitikai elképzeléseket, amelyeket az elnök már 2016 júniusában nyilvánosságra hozott 10 pontos program néven. A 10 pontos program többek között, kiállt a korábbi adminisztráció liberális makroökonomiai politikájának folytatása mellett, nagyszabású adóreformot ígért, a versenyképesség növelését, a vidék, az egészségügy, az oktatás fejlesztését, valamint a befektetések elősegítését. A 2017-ben elfogadott, középtávra szóló Filippínó Fejlesztési Terv 2017-2022 teljes mértékben tartalmazza a fenti célkitűzéseket. A filippínó állampolgárok véleményét is magába foglaló 25 éves hosszú távú vízió, az Ambisyon Natin 2040, szintén a gazdasági-társadalmi programok és fejlesztések összehangolását tekinti legfontosabb céljának, miközben kiemelt jelentőséget tulajdonít az oktatásnak, hiszen 2040-re a cél egy prosperáló alapvetően a középosztályból álló „okos és innovatív” társadalmi réteg létrehozása.

A DuterteNomics legfőbb eleme azonban az Építs! Építs! Építs Infrastruktúra Terv, amely a szegénység csökkentését, a gazdasági növekedés előmozdítását és a társadalom jólétét az egész országra kiterjedő infrastruktúrális beruházások révén szeretné biztosítani. A probléma nagyságát kitűnően érzékelteti, hogy a Világgazdasági Fórum 2019-es Globális Versenyképességi Indexe az infrastruktúra kategóriájában a vizsgált 138 ország közül a Fülöp-szigeteket a 96. helyre sorolta.²¹

Annak érdekében, hogy orvosolja a helyzetet, a Duterte kormány már 2017-ben is sokkal többet igyekezett az infrastruktúrára költeni, mint elődei. A tervezett projektek jelentős része a közlekedés fejlesztését szolgálják

és alapvetően állami finanszírozásból valósulnának meg. Összességében Duterte 6 éves hivatali ideje alatt 180 mrd dollárt szeretne infrastrukturális fejlesztésekre fordítani, a költségek egy részét pedig külföldi forrásokból szeretné előteremteni. 2017 őszén az elnök összesen 21 projekt elindítását hagyta jóvá 16 mrd dollár értékben. A kormány a tervek szerint 75 kiemelt beruházást szeretne megvalósítani 2022-ig ezáltal repítve az országot az „infrastruktúra aranykorába”.²²

A külföldi források nagyrészt a kínai tőkét jelentik. Peking teljes mértékben hajlandó bekapcsolódni a filippínó gazdaságfejlesztési programba, vagyis kölcsönök és segélyek formájában finanszírozni azt, hiszen a nagy haszonnal járó projektek kivitelezését alapvetően a kínai vállalatokra bízják, amelyből az állami és a magánszektor egyaránt profitálna.

Egyes elemzők úgy vélik, hogy a kínai hiteleknek köszönhetően a Fülöp-szigetek államadóssága ugrásszerűen megnövekedhet, de a kormány szerint a beruházások költségének 80%-át az adóreformot követően már belső forrásokból lehetne biztosítani, a fennmaradó 20% esetében pedig a kedvező kamatok miatt a hitelek visszafizetése nem jelent majd problémát. Ehhez járul még hozzá, hogy hosszú távon kb. 12 millió új munkahely létrejöttével lehet számolni.²³

4. A BRI keretében megvalósuló kínai projektek a Fülöp-szigeteken

Duterte elnök a kezdetektől hangsúlyozta, hogy országa nem szeretne kimaradni a 21. századi Új Tengeri Selyemút kezdeményezéséből, ezzel ellenkezőleg annak, egyik legfőbb támogatója kíván lenni. A filippínó államfő 2016 októberi pekingi látogatása során a felek több fontos projekt finanszírozásáról és kivitelezéséről is megállapodtak, az egyeztetett kínai befektetések összértéke pedig elérte a 15 mrd dollárt. A tervek szerint a Davao-i partvidék és a kikötő fejlesztésére 780 millió dollárt fordítanak, a Cebu nemzetközi terminál projektre 328 milliót, míg a manilai kikötő feltöltésére és kibővítésére 148 milliót.²⁴

Gyorsforgalmi utak, valamint vasutak megépítése szintén szerepelt a tervekben. A korábbi amerikai katonai bázisok (Clark és Subic Bay) közötti összeköttetést vasúttal kívánják megoldani, a Bonifacio város és a Ninoy Aquino nemzetközi repülőtér közötti állandó buszjáratok indításához pedig gyorsforgalmi Út építését vették tervbe.

2017 októberében a kétoldalú egyeztetéseket követően Kína bejelentette, hogy első körben 8 projekt került kiválasztásra, melyekre már a pénzügyi forrásokat is elkülönítették. Ezek a beruházások többek között a következők: a Binondo-Intramuros és az Estrella-Pantaleon hidak Manilában; a Kaliwa gát projekt; a Chico folyóhoz kapcsolódó szivattyúállomás Cagayan és Kalinga tartományokban. Emellett Davao-ban egy új gyorsforgalmi út építése, egy ipari park és két drogrehabilitációs központ létesítése került az első csoportba. A kínai kormány ezen felül 4 további projekt finanszírozására tett ígéretet: megépíti a Panay-Guimaras-Negros szigetek közötti összeköttetést biztosító hidat; létrehoz egy új mezőgazdasági központot; továbbá finanszírozza a két ország biztonsági együttműködésének körébe tartozó projekteket és végül 3 millió dolláros segílyt nyújt Marawi újjáépítéséhez.

Novemberben Li Keqiang kínai miniszterelnök manilai tárgyalásai során megállapodás született arról, hogy az első körbe tartozó beruházások közül az Export-Import Bank of China 234.92 millió dolláros hitelt kínál fel a Kaliwa gát megépítéséhez, míg a Chico folyón létesítendő szivattyúállomáshoz további 72.49 millió dollárt. Arról is döntés született, hogy Marawi újjáépítésére Kína 23 millió dolláros segílyt ad a filippínó kormánynak. Egyúttal a második körbe tartozó beruházásokról is megkezdődtek az egyeztetések.

2018 novemberében a kormány bejelentette, hogy a 35 zászlóshajó beruházás közül 12 kínai kölcsönből és segílyből valósul meg. Ekkoriban az első körbe tartozó projektek közé a Chico folyón létesítendő szivattyúállomást (2,7 mrd peso); a Kaliwa gátat (10,9 mrd peso); egy vasúti projektet (151,3 mrd peso); a Binondo-Intramuros és Estrella-Pantaleon hidakat (de utóbbiak 6 mrd peso értékű kínai segílyből épülnek) sorolták.²⁵

A második körös beruházások pedig a következők lennének: A Biztonságos Fülöp-szigetek projekt első fázisa; A Subic-Clark vasút; 5 híd építése a Pasig-Marikina folyók és a Manggahan csatorna felett; Ambal-Simuay folyó és a Rio Grande de Mindanao folyók csatornázási projektjei.²⁶ Legutóbb 2019 októberében a két fél megállapodott a Panay-Guimaras-Negros híd és a Davao-i gyorsvasút finanszírozásának részleteiről, valamint a megvalósíthatósági tanulmányok elkészítéséről.

A Duterte kormány szerint az ország részvétele a 21. századi Új Tengeri Selyemút kezdeményezésben egyértelműen javítani fogja az ország nemzetközi versenyképességét, hiszen az infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően a Kína, valamint Európa, a Közel-Kelet és Afrika közötti kereskedelem költségei csökkenni fognak. A filippínó ipar és a mező-

gazdaság számára pedig új piacok nyílnak meg, miközben több millió új munkahely létrejötte is megvalósul. A filippínó vezetés úgy számol, hogy a déli területeken megvalósuló infrastrukturális fejlesztések következtében a moro konfliktus rendezése, így a térség integrációja és felzárkóztatása is könnyebben mehet végbe.²⁷

A hangzatos tervek ellenére viszont 2020-ig nagyon kevés projekt jutott el a megvalósítás fázisáig. A bürokrácia, a katonai körök ellenállása, a kínai fél óvatossága, avagy a környezetvédelmi aggályok, esetleg az adósságcspadától való félelem a beruházások többségét lassította, némely esetben ideiglenesen, vagy végleg le is állította. 2019. végén Duterte elnök bizonyítva eltökéltségét a China Communications Construction Company Ltd (CCCC) vállalatot bízta meg a 10 milliárd dollár értékű Sangley Point nemzetközi repülőtér megépítésével, ami azonban kérdéseket vetett fel a beruházások átláthatóságával kapcsolatban.²⁸ Duterte igyekszik minden módon előmozdítani a projekteket – többek között a bürokratikus eljárások lerövidítésével – ez azonban aligha feledteti azt a tényt, hogy a Nemzeti Gazdaságfejlesztési Hatóság szerint 2022-ig – Duterte elnöki ciklusának végéig – a 75 tervezett projektből mindössze 21 befejezésével lehet számolni.²⁹ A beruházások felülvizsgálatát követően a kormány várhatóan számos nagy projekt leállítása mellett fog dönteni, helyettük pedig kisebb, akár 3 év alatt megvalósítható programok kivitelezésére fog törekedni.

5. Konklúzió

A Kína által útjára indított Övezet és Út Kezdeményezés és azon belül a 21. századi Új Tengeri Selyemút gazdasági értelemben komoly lehetőségeket hordoz a délkelet-ázsiai országok, így a Fülöp-szigetek számára is. Duterte elnök ezt a lehetőséget ismerte fel, amikor elődjével ellentétben külpolitikájának központi elemévé tette a Kína felé történő nyitást, megteremtve a lehetőségét ezáltal a megaprojekthez történő csatlakozáshoz, amelynek szükségét az elnök gazdaságpolitikai elképzelései is bizonyítják. A Dutertenomics egyik alaptézise, hogy az infrastrukturális fejlesztések javítják az ország nemzetközi versenyképességét, miközben a filippínó ipar és a mezőgazdaság számára új piacok nyílnak meg és több millió új munkahely jön létre. Noha a Duterte adminisztráció a fejlesztéseket alapvetően belső forrásból szeretné megvalósítani, egyelőre az induló projektek finanszírozása csupán a kínai segélyeknek és hiteleknek köszönhetően biztosított, ami hosszú távon akár az ország eladósodásához is vezethet.

Nagyobb probléma azonban, hogy a kínai kormány támogatása ellenére, 3 évvel Duterte hivatalba lépését követően a tervbe vett beruházásoknak csupán töredéke lépett a megvalósítás fázisába, ezért a kormányzati célkitűzések módosítása elkerülhetetlen. Még korai a Dutertenomics és a Kína felé történő nyitás politikájának kudarcáról beszélni, de az elkövetkezendő időben a jelenlegi adminisztrációnak mindent el kell követnie az eredményesség érdekében. A hosszú távú geopolitikai következményeket szem előtt tartva Peking szintén nem fogadhatja el a fiaskót, hiszen az nem csupán a BRI jövőjét, de az ázsiai és a csendes-óceáni hatalmi viszonyokat is negatívan befolyásolná a számára.

JEGYZETEK / NOTES

1. One Belt one Road (OBOR) későbbi nevén Belt and Road Initiative (BRI)
2. A megaprojekt pontos földrajzi tere (részt vevő országok köre) egyelőre még nem meghatározott, ezért a jövőben akár Latin-Amerika csatlakozására is számítani lehet.
3. Scott, Richard (2016): „China’s Maritime Silk Road project advances”. Hellenic Shipping News, 12 July, 2016 <http://www.hellenicshippingnews.com/chinas-maritime-silk-road-project-advances/> utolsó letöltés: 2019. február 13.
4. Kosandi, Meidi (2016): China’s Maritime Silk Road and Indonesia’s Maritime Nexus Policies: Toward Policy Convergence? Conference Paper, January 2016, 875. p. https://www.researchgate.net/publication/318982710_CHINA'S_MARITIME_SILK_ROAD_AND_INDONESIA'S_MARITIME_NEXUS_POLICIES_TOWARDS_POLICY_CONVERGENCE utolsó letöltés: 2019. február 13.
5. „Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road.” (2015) Issued by the National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, and Ministry of Commerce of the People’s Republic of China, with State Council authorization, March 2015, II. Principles http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201503/t20150330_669367.html utolsó letöltés: 2020. január 23.
6. Foo, Sheryl (2015): „China-ASEAN Maritime Silk Road: A Path Towards Mutual Benefits or China’s Free Ride into ASEAN?” Asia-Latam Connection, December 27, 2015 <http://www.asia-latam.org/in-the-news/2015/12/27/china-asean-maritime-silk-road-a-path-towards-mutual-benefits-or-chinas-free-ride-into-asean> utolsó letöltés: 2019. október 12.
7. A Sarkvidéki Selyemútról részletesebben lásd: Zoltai Alexandra (2020):

- Kína északi-sarkvidéki ambíciói. In: Salát Gergely-Szakáli Máté-Szász Réka (szerk) *Mesterséges Természetesség, Környezetkárosítás és természetvédelem Ázsiában*. Typotex Kiadó, Budapest, 2020. 49-66. p.
8. „Full text: Vision for Maritime Cooperation under the Belt and Road Initiative” (2017). Xinhua, 2017-06-20. http://www.xinhuanet.com/english/2017-06/20/c_136380414.htm utolsó letöltés: 2020. március 25.
 9. Kína új asszertív külpolitikájáról lásd: Klemensits Péter – Eszterhai Viktor (2017): Aszimmetrikussá váló hatalmi erőviszonyok Délkelet-Ázsiában. Játékelméleti megközelítés. In: *Külügyi Szemle*, 16. évf. 4. sz. 46-63 p.
 10. Klemensits Péter (2018): Geopolitical Consequences of the 21st Century New Maritime Silk Road for the Southeast Asian Countries. In: *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations Vol 4*, No 1. 129 p.
 11. De Castro, Renato Cruz (2019): China’s Belt and Road Initiative (BRI) and the Duterte Administration’s Appeasement Policy: Examining the Connection Between the Two National Strategies. In: *East Asia*, Vol 36. 217-219. p.
 12. De Castro, Renato Cruz (2014): Philippine Strategic Culture: Continuity in the Face of Changing Regional Dynamics. *Contemporary Security Policy*, Vol 35, 2014/2, 257. p.
 13. De Castro, Renato Cruz (2018): From Distant to Antagonistic Neighbour, Twenty-first Century Philippines–China relations. In: Thompson M. R. – Batalla, V. C. (Eds.). *Routledge Handbook of the Contemporary Philippines*. Routledge, New York, 2018. 175-177. p.
 14. A per háttéréről és következményeiről lásd: Eszterhai, Viktor – Klemensits, Péter (2016): A dél-kínai-tengeri szigetek ügyében hozott hágai ítélet geopolitikai következményei. *PAGEO Policy Brief I*. 2016. július 25. http://www.geopolitika.hu/wp-content/uploads/2016/08/Policy-Brief-01-D%C3%A9l-k%C3%ADnai-tenger_final_public-6.pdf utolsó letöltés: 2019. január 23.
 15. Ezek a következők: a szuverenitás, a szuverén egyenlőség, a be nem avatkozás és a viták békés eszközökkel való rendezésének elve.
 16. Pitlo, Lucio Blanco III (2019): What Does Duterte’s Valdai Speech Mean for Philippine Foreign Policy? *The Diplomat*, October 09, 2019 <https://thediplomat.com/2019/10/what-does-dutertes-valdai-speech-mean-for-philippine-foreign-policy/> utolsó letöltés: 2020. március 23.
 17. „Itemized list of PH projects covered by China’s \$15-B investment pledges to Duterte” IFSEC Philippines, <https://www.ifsec.events/philippines/visit/news-and-updates/itemized-list-ph-projects-covered-chinas-15-b-investment-pledges-duterte> utolsó letöltés: 2020. március 23.
 18. Lásd: Eszterhai, Viktor – Klemensits, Péter (2016): A dél-kínai-tengeri szigetek ügyében hozott hágai ítélet geopolitikai következményei. *PAGEO Policy Brief I*. 2016. július 25. <http://www.geopolitika.hu/wp-content/uplo>

- ads/2016/08/Policy-Brief-01-D%C3%A9l-k%C3%ADnai-tenger_final_public-6.pdf utolsó letöltés: 2019. január 23.
19. Amer, Ramses (2018): Xi's Visit to the Philippines: Implications for China-Philippine Relations. Institute for Security and Development Policy, December 2018 <https://isdsp.eu/publication/xis-visit-to-the-philippines/> utolsó letöltés: 2020. március 10.
 20. Az elnök drogellenes hadjáratában az áldozatok száma mára egyes becslések szerint eléri a 30000-et. Johnson, Howard – Giles, Christopher: Philippines drug war: Do we know how many have died? BBC News, 12 November 2019 <https://www.bbc.com/news/world-asia-50236481> utolsó letöltés: 2020. március 10.
 21. Schwab, Klaus (edit) (2019): The Global Competitiveness Report 2019. World Economic Forum, Cologny/ Geneva, 2019. 463. p
 22. Man, Han-Dong (2018): The Philippines is opening the golden age of infrastructure. PhilStar Global, December 5, 2018 <https://www.philstar.com/opinion/2018/12/05/1874233/philippines-opening-golden-age-infrastructure> utolsó letöltés: 2020. március 10.
 23. Cigaral, Ian Nicholas P. – Tubayan, Elijay Joseph C. (2017): Gov't denies 'Dutertenomics' comes with heavy debt burden. In: Business World Online, May 16, 2017 <http://www.bworldonline.com/content.php?section=Economy&title=gov&8217t-denies&145dutertenomics&8217-comes-with-heavy-debt-burden-&id=145251> utolsó letöltés: 2020. március 10.
 24. „Why Duterte's Deals With China May Be Security Concerns” (2016), The Diplomat, November 02, 2016 <https://thediplomat.com/2016/11/why-dutertes-deals-with-china-may-be-security-concerns/> utolsó letöltés: 2020. március 10.
 25. Padin, Mary Grace (2018): Philippines to sign 2 big-ticket infrastructure project with China. PhilStar Global, November 1, 2018 <https://www.philstar.com/business/2018/11/01/1864805/philippines-sign-2-big-ticket-infrastructure-project-china> utolsó letöltés: 2020. március 10.
 26. De Vera, Ben O. (2018): „PH, China to sign 10 infrastructure loan agreements in November — Diokno”. Inquirer.net, August 29, 2018 <https://business.inquirer.net/256322/ph-china-sign-10-infrastructure-loan-agreements-november-diokno> utolsó letöltés: 2020. március 28.
 27. Rabena, Aaron Jed (2018): „The Complex Interdependence of China's Belt and Road Initiative in the Philippines”. Wiley Online Library 31 August 2018 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/app5.257> utolsó letöltés: 2020. március 28.
 28. Heydarian, Richard Javad (2020): „Duterte gives stalled China projects big new push”. Asia Times, January 14, 2020 <https://asiatimes.com/2020/01/>

- duterte-gives-stalled-china-projects-big-new-push/ utolsó letöltés: 2020. március 28.
29. „Build, Build, Build' economic programme falling short of its targets: Inquirer” (2019), Straits Times, November 7, 2019 <https://www.straitstimes.com/asia/build-build-build-economic-program-falling-short-of-its-targets-inquirer> utolsó letöltés: 2020. március 28.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Amer, Ramses (2018): Xi's Visit to the Philippines: Implications for China-Philippine Relations. Institute for Security and Development Policy, December 2018 <https://isdpu.org/publication/xis-visit-to-the-philippines/> utolsó letöltés: 2020. március 10.
- „Build, Build, Build' economic programme falling short of its targets: Inquirer” (2019), Straits Times, November 7, 2019 <https://www.straitstimes.com/asia/build-build-build-economic-program-falling-short-of-its-targets-inquirer> utolsó letöltés: 2020. március 28.
- Cigarral, Ian Nicholas P. – Tubayan, Eljay Joseph C. (2017): Gov't denies 'Dutertenomics' comes with heavy debt burden. In: Business World Online, May 16, 2017 <http://www.bworldonline.com/content.php?section=Economy&title=gov&8217t-denies&145dutertenomics&8217-comes-with-heavy-debt-burden-&id=145251> utolsó letöltés: 2020. március 10.
- De Castro, Renato Cruz (2019): China's Belt and Road Initiative (BRI) and the Duterte Administration's Appeasement Policy: Examining the Connection Between the Two National Strategies. In: East Asia, Vol 36. 217-219. p.
- De Castro, Renato Cruz (2018): From Distant to Antagonistic Neighbour, Twenty-first Century Philippines-China relations. In: Thompson M. R. – Batalla, V. C. (Eds.). Routledge Handbook of the Contemporary Philippines. Routledge, New York, 2018. 175-177. p.
- De Castro, Renato Cruz (2014): Philippine Strategic Culture: Continuity in the Face of Changing Regional Dynamics. Contemporary Security Policy, Vol 35, 2014/2, 257. p.
- Eszterhai, Viktor – Klemensits, Péter (2016): A dél-kínai-tengeri szigetek ügyében hozott hágai ítélet geopolitikai következményei. PAGEO Policy Brief I. 2016. július 25. http://www.geopolitika.hu/wp-content/uploads/2016/08/Policy-Brief-01-D%C3%A9l-k%C3%ADnai-tenger_final_public-6.pdf utolsó letöltés: 2019. január 23.
- De Vera, Ben O. (2018): „PH, China to sign 10 infrastructure loan agreements in November — Diokno”. Inquirer.net, August 29, 2018 <https://business.inquirer.net>

net/256322/ph-china-sign-10-infrastructure-loan-agreements-november-diokno utolsó letöltés: 2020. március 28.

Foo, Sheryl (2015): „China-ASEAN Maritime Silk Road: A Path Towards Mutual Benefits or China’s Free Ride into ASEAN?” Asia-Latam Connection, December 27, 2015 <http://www.asia-latam.org/in-the-news/2015/12/27/china-asean-maritime-silk-road-a-path-towards-mutual-benefits-or-chinas-free-ride-into-asean> utolsó letöltés: 2019. október 12.

„Full text: Vision for Maritime Cooperation under the Belt and Road Initiative” (2017). Xinhua, 2017-06-20. http://www.xinhuanet.com/english/2017-06/20/c_136380414.htm utolsó letöltés: 2020. március 25.

Heydarian, Richard Javad (2020): „Duterte gives stalled China projects big new push”. Asia Times, January 14, 2020 <https://asiatimes.com/2020/01/duterte-gives-stalled-china-projects-big-new-push/> utolsó letöltés: 2020. március 28.

Itemized list of PH projects covered by China’s \$15-B investment pledges to Duterte” IFSEC Philippines, <https://www.ifsec.events/philippines/visit/news-and-updates/itemized-list-ph-projects-covered-chinas-15-b-investment-pledges-duterte> utolsó letöltés: 2020. március 23.

Johnson, Howard – Giles, Christopher: Philippines drug war: Do we know how many have died? BBC News, 12 November 2019 <https://www.bbc.com/news/world-asia-50236481> utolsó letöltés: 2020. március 10.

Klemensits Péter – Eszterhai Viktor (2017): Aszimmetrikussá váló hatalmi erőviszonyok Délkelet-Ázsiában. Játékelméleti megközelítés. In: Külügyi Szemle, 16. évf. 4. sz. 46-63 p.

Klemensits Péter (2018): Geopolitical Consequences of the 21st Century New Maritime Silk Road for the Southeast Asian Countries. In: Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations Vol 4, No 1. 129 p.

Kosandi, Meidi (2016): China’s Maritime Silk Road and Indonesia’s Maritime Nexus Policies: Toward Policy Convergence? Conference Paper, January 2016, 875. p. https://www.researchgate.net/publication/318982710_CHINA'S_MARITIME_SILK_ROAD_AND_INDONESIA'S_MARITIME_NEXUS_POLICIES_TOWARDS_POLICY_CONVERGENCE utolsó letöltés: 2019. február 13.

Man, Han-Dong (2018): The Philippines is opening the golden age of infrastructure. PhilStar Global, December 5, 2018 <https://www.philstar.com/opinion/2018/12/05/1874233/philippines-opening-golden-age-infrastructure> utolsó letöltés: 2020. március 10.

Padin, Mary Grace (2018): Philippines to sign 2 big-ticket infrastructure project with China. PhilStar Global, November 1, 2018 <https://www.philstar.com/business/2018/11/01/1864805/philippines-sign-2-big-ticket-infrastructure-project-china> utolsó letöltés: 2020. március 10.

- Pitlo, Lucio Blanco III (2019): What Does Duterte's Valdai Speech Mean for Philippine Foreign Policy? *The Diplomat*, October 09, 2019 <https://thediplomat.com/2019/10/what-does-dutertes-valdai-speech-mean-for-philippine-foreign-policy/> utolsó letöltés: 2020. március 23.
- Rabena, Aaron Jed (2018): „The Complex Interdependence of China's Belt and Road Initiative in the Philippines”. *Wiley Online Library* 31 August 2018 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/app5.257> utolsó letöltés: 2020. március 28.
- Schwab, Klaus (edit) (2019): *The Global Competitiveness Report 2019*. World Economic Forum, Cologny/ Geneva, 2019. 463. p
- Scott, Richard (2016): „China's Maritime Silk Road project advances”. *Hellenic Shipping News*, 12 July, 2016 <http://www.hellenicshippingnews.com/chinas-maritime-silk-road-project-advances/> utolsó letöltés: 2019. február 13.
- „Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road.” (2015) Issued by the National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, and Ministry of Commerce of the People's Republic of China, with State Council authorization, March 2015, II. Principles http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201503/t20150330_669367.html utolsó letöltés: 2020. január 23.
- „Why Duterte's Deals With China May Be Security Concerns” (2016), *The Diplomat*, November 02, 2016 <https://thediplomat.com/2016/11/why-dutertes-deals-with-china-may-be-security-concerns/> utolsó letöltés: 2020. március 10.
- Zoltai Alexandra (2020): Kína északi-sarkvidéki ambíciói. In: Salát Gergely-Szakáli Máté-Szász Réka (szerk) *Mesterséges Természetesség, Környezetkárosítás és természetvédelem Ázsiában*. Typotex Kiadó, Budapest, 2020. 49-66. p.

PERÉNYI Bálint

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: perenyi.balint93@gmail.com

ADALÉKOK A GEOPOLITIKA KIALAKULÁS-TÖRTÉNETÉHEZ

ADDITIVES TO THE EVOLUTION OF GEOPOLITICS

ABSTRACT

This paper aims to introduce the reader to the early years of geopolitics. In the beginning of the nineteen-twenties there was a strong desire led by German scientists to separate geopolitics from political geography, and to get it acknowledged as an independent discipline. This effort started a debate between the geographers about geopolitics, what it actually is, and how it differs from political geography. The central figure of the geopolitical movement was Karl Haushofer, one of the most (in)famous geopolitical thinker of the twentieth century, and the founder of the German geopolitical school. His and his colleagues main goal was to establish the solid scientific basis of this new academic field. In 1928 they published their work with the title *Bausteine zur Geopolitik*, which contained numerous of their studies with their thoughts about the theoretical and historical principles of geopolitics. In this short study we tried to compare them with the phylogeny of political geography read in the great synthesis of Otto Maull, with the headtitle *Politische Geographie* (Political Geography).

Similarly to Haushofer, Otto Maull was also significant geographer and political geographer of that time, and he also participated as an author in the publishing of *Bausteine zur Geopolitik*. Maull traced the roots of the modern political geography back to antiquity, and described its scientific development until the first decades of the twentieth century. Overall, the two disciplines have a great many of mutual traits regarding their historical essentials, their methodology and their subjects of research, which is not surprising considering that geopolitics started to evolve from the academic field of political geography. The main difference between them, according to Haushofer and his colleagues, is that geopolitics has a special point of view. It means that its aim is to solve the problems of space and power with scientific intensity, but these results must also be made available to the politicians and statesmen. Thus, geopolitics, according to them, must become an academic field with the purpose to aid the state.

Keywords: geopolitia, politikai földrajz, Haushofer, Maull, huszadik század, tudománytörténet

Keynotes: geopolitics, political geography, Haushofer, Maull, twentieth century, history of science

1. Bevezetés

A politikai földrajz, és a vele szoros kapcsolatban álló, illetve belőle kiinduló geopolitika diszciplínájának a tudományok területén való megjelenése a tizenkilencedik század végére, huszadik század elejére tehető. A két tudományág – melyeket mind a mai napig gyakran egymás szinonimáiként aposztrofálnak – vizsgálódásának középpontjában az állam, a földrajzi tér, a politikai hatalom és ezek sajátos kapcsolatrendszere áll.¹ Mindkét szakterületnek Németországban alakult ki a legjelentősebb tudományos bázisa az előző század elején, a német geográfusok számottevő szakirodalommal járultak hozzá a két tudományterület gazdagodásához. Az első világháborút követő években a geopolitika népszerűsége rohamos növekedésnek indult, ezzel párhuzamosan megkezdődött az önállósodására való törekvése is, aminek következményeként pezsgő vita alakult ki a szakmai közéletben a politikai földrajz és a geopolitika tartalmáról, illetve a közöttük lévő különbségek meghatározásáról.² Jelen rövid dolgozat célja annak bemutatása, hogyan viszonyult a húszas évek német tudományos közege geopo-

litikához és annak kezdeti funkcióihoz. A korszak szakemberei által a két fogalom között definiált – vagy legalábbis megállapítani próbált – különbségek ismertetésén keresztül szeretnénk betekintést nyújtani az előbb említett diskurzus egy kis részébe.

2. Karl Haushofer és Otto Maull életműve

Karl Haushofer és *Otto Maull* a korszak prominens német geográfusai, nemzetközileg elismert politikai földrajzos, geopolitikai szakemberei voltak. Életművükkel számottevően hozzájárultak a diszciplína fejlődéséhez és széleskörű elterjedéséhez, és mindketten szerzői voltak – Erich Obsttal és Hermann Lautensach-al kiegészülve – a *Bausteine zur Geopolitik* című tanulmánykötetnek, mely mérföldkönek számít a geopolitika fejlődésének és függetlenedésének útján. Tudományos munkásságuk ebből kifolyólag megkerülhetetlen a geopolitika-történet korai szakaszainak vizsgálata során. Dolgozatunkban nagyrészt az általuk megfogalmazott és felépített gondolatokra támaszkodunk és igyekszünk ezeket a bevezetésben megfogalmazott kitűzések alapján bemutatni.

Karl Haushofer az elmúlt évszázad egyik, ha nem a legismertebb német geopolitikai gondolkodója, aki kérdéses hírnevét az 1920 és 1945 között betöltött, a nemzetiszocializmushoz fűződő és a mai napig sokat vitatott, és mítoszok által felnagyított szerepének köszönheti.³ A tanítói, alkotói tevékenység iránti tehetsége 1903-ban kezdetett el kibontakozni, amikor a bajor hadsereg kötelékéből a katonai akadémiára került tanárként.⁴ 1908-ban katonai kiküldetés keretében Japánba utazott, ahonnan aztán Délkelet – Ázsiát beutazva 1910-ben tért vissza Németországba. Az ázsiai tartózkodás életének egyik legmeghatározóbb tapasztalatává vált, melynek kézzelfogható terméke az 1913-ban megjelent *Dai Nihon* (Nagy Japán) című könyve,⁵ mely elindította tudományos karrierjét, és későbbi munkásságban is meghatározó szereppel bírt, hiszen doktori disszertációja mellett számos publikációt jelentetett meg a távol-keleti régióról.⁶

Haushofert tartják számon a német geopolitikai iskola megalapítójaként. 1921-ben létrehozta a Geopolitikai Intézetet a müncheni egyetemen, 1924-ben pedig elindította a *Zeitschrift für Geopolitik* című folyóiratot, melyet neves szerzőtársaival együtt írt és szerkesztett.⁷ Ennek a szakemberekből álló körnek volt tagja *Otto Maull* is, aki a kor egyik elismert politikai földrajzosának számított. Tanulmányait többek közt Münchenben, Berlinben és Marburgban végezte, doktori disszertációjában pedig Bajorország alpesi

határainak politikai földrajzi kérdéseivel foglalkozott. Az első világháború ideje alatt katonai szolgálatát térképészként teljesítette. Egyetemi tanárként a második világháborút megelőzően Grazban, azt követően pedig Münchenben tevékenykedett. *Maull* tudományos munkássága a földrajz több területét átöleli, legnagyobb hangsúlyt a politikai földrajzra és a geomorfológiára helyezte.⁸ Egyik fő művének az 1925-ben kiadott *Politische Geographie* című monográfiája⁹ tekinthető (ugyanilyen a címmel 1956-ban is jelent meg műve, azonban a kettő nem egy és ugyanaz), melynek főként tudománytörténeti fejezete lényeges jelen dolgozat témafelvetésének szempontjából.

3. A politikai földrajz és a geopolitika fogalmi meghatározása

A politikai földrajzi gondolat az állam és tér, földrajz és történelem közötti reláció megragadásában keletkezett, és fejlődött a tizenkilencedik század végére önálló tudományággá a földrajzon belül. *Otto Maull* az előbb említett, 1925-ben megjelent *Politische Geographie* című átfogó művében foglalta össze a tudományág fejlődését, melyet az emberföldrajz egy speciális ágaként határozott meg. Lényegét tekintve a politikai földrajz feladata az ő meghatározása szerint a földrajzi faktorok államokra, valamint azok politikai életére és működésére gyakorolt hatásainak vizsgálata a földrajz-tudomány módszereinek segítségével. Kiindulópontja az ember és a természet közötti kauzális kölcsönhatás tanulmányozása, annak feltérképezése, hogy a környezet milyen tényezőkön keresztül és miképpen befolyásolja egyes embercsoportok tulajdonságait, és ezek hogyan hatnak vissza a politikai tevékenységükre, illetve politikai intézményeikre. Továbbá a politikai földrajz célja, hogy természetföldrajzi alapokra támaszkodva megállapítsa, mely földfelszíni tényezők hatnak kedvezően egy állam életére, melyek jelentenek akadályt a fejlődésében, és a földrajzi tér milyen kényszereket támaszt adott államokkal szemben. A politikai földrajz által vizsgált függőségi viszonyokat azonban nem permanensként határozza meg. Ugyanaz a környezeti komponens eltérő történelmi korokban más – más befolyással bírhat az emberre és fordítva; az emberi tevékenység következtében átalakuló környezet is megváltoztatja a természeti elemek hatásait. Ezért *Maull* szerint a politikai földrajz nem maradhat meg a földfelszín jelenségeinek és törvényszerűségeinek általános megismerésénél, hanem speciális célokat kell kitűznie egyes államok politikai földrajzi lényegének megragadásában. Nem merülhet ki egyszerűen az éppen aktuális állapot leírásában, a vál-

tozó összefüggések dinamizmusának megragadásához a történeti földrajzra kell támaszkodnia. Az államfejlődés nyomon követésével és földrajzi okainak elemzésével azonosíthatók azon geográfiai alkotóelemeknek a szerepe, melyek hozzájárultak az állam jelenlegi állapotának kialakulásához.¹⁰

Szintén az ezerkilencszázhuszas évekre datálható a geopolitika rapid fellendülése, és az önálló tudományággá válását kitűző teoretikusok erőfeszítése, hogy erős tudományos alapokat adjanak az új rendszernek. Így fontos elméleti feladattá vált a geopolitika elválasztása a politikai földrajztól. A két fogalom tartalmi megkülönböztetése már csak azért is nehéz, mert a korabeli szakirodalomban is sokáig egymás megfelelőiként használták őket, a geopolitika korai művelői pedig a politikai földrajzok közül kerültek ki a legnagyobb számban.¹¹ Maga a terminus technicus *Rudolf Kjellén* svéd államtudóstól származik, aki egy 1899-ben rendezett konferencián használta először a szókapcsolatot. Az organikus államelmélet képviselőjeként *Kjellén* a geopolitikát tudományos államtudományi rendszerébe integrálta, és az állam, mint földrajzi organizmus térbeliségének vizsgálatával foglalkozó tudományként definiálta.¹² A geopolitika képviselői közül *Richard Hennig* szerint a geopolitikát az különbözteti meg a politikai földrajztól, hogy amíg az utóbbi az államot a saját politikai határain belül csupán egy adott – jelenlegi vagy múltbeli – állapotában vizsgálja, addig az előbbi a *miért*-re keresi a választ. Ehhez pedig egyrészt a jelenségek alapvető okainak és törvényszerűségeinek a megismerése, másrészt pedig pszichológiai, politikai és néptudományi ismeretekkel kiegészítve a mélyebb megértésük szükséges.¹³

Karl Haushofer – akit az előző fejezetben a német geopolitikai iskola alapítójaként mutattunk be – *Kjellén* által inspirált gondolatrendszerét a modern politikai földrajzi alapokra építette, azonban ő is elválasztotta a két fogalmat egymástól. A geopolitika az ő szemében számos tudomány, többek közt földrajz, történelem, gazdaságtudományok, szociológia és államtudományok határán elhelyezkedő diszciplína volt, és részben, (bár nem teljesen) elutasította azt a nézetet, miszerint csupán alkalmazott politikai földrajz lenne, ahogyan azt sokan eleinte definiálták.¹⁴ A legfontosabb különbséget a geopolitika feladatában és céljában vélte felfedezni. A geopolitika legitimitását az első világháború következményeként Németországot hátrányosan érintő változásokból – tehát elsősorban nem tudományos, hanem politikai problémából – vezette le. A haushoferi geopolitika vezérgondolata egy olyan tudományos érvrendszer megalkotását foglalta magába, mely a hatalom térbeli megvalósulásainak lehetőségeit és korlátait tudományos igényességgel vizsgálja, és a politikai vezetők számára

ezt tudást elérhetővé, illetve alkalmazhatóvá is teszi. Egy ilyen rendszerre pedig az ő meglátása szerint nagy szüksége volt a korabeli Németországnak a háború után létrejött új nemzetközi rendszerben. A politikai elittel való aktív kontaktuskeresés így egy sarkalatos különbség a geopolitika és a politikai földrajz között. Rendhagyó példája ennek az attitűdnek az a *Haushofer* által megfogalmazott kritérium, mellyel arra hívta fel a figyelmet, hogy a geopolitikai dolgozatok és tanulmányok stílusának nem szabad olyan unalmasnak lenniük, mint a tisztán tudományos művek nyelvezetének, mivel így nem kötnék le a politikusok figyelmét.¹⁵

A geopolitika fő célkitűzése tehát – ami egyben a politikai földrajztól való elkülönülés igényét is magában hordozta – az volt, hogy aktív támaszként szolgáljon a politikának, vagyis, hogy a hatalom és tér közötti összefüggéseket és megvalósíthatósági lehetőségeket ne egyszerűen elemezze, hanem használhatóvá tegye. Ehhez elsőrendű eszközként a politikai földrajz módszertanát vették igénybe, de egyben el is távolodtak a *Ratzel* által meghatározott szigorú földrajztudományi keretektől, hiszen ahhoz, hogy az állam számára hasznos következtetésekkel tudjanak előállni, sokkal szélesebb perspektívából kellett – az ő meglátásuk szerint – a politikai problémákat szemlélni.

Ez a többlet *Haushofer*nek a földrajzi alapok mellett az emberrel foglalkozó tudományok egész sorának alkalmazásából állott. Ezért a geopolitika az ő szemszögéből elsősorban nem a táj, hanem a politikai folyamatok térbeli meghatározottságának dinamikus felfogását és vizsgálatát jelentette. A *dinamikus* jelzőt geopolitikai kontextusban a tudományos könyvek tartalmának *statikusságával* szemben használta, melyek olyan adatokat és statisztikákat tartalmaznak, amelyek hamar elavulttá válnak. Ezek helyett a statikus adatok helyett a geopolitika előnyét az jelenti *Haushofer* értelmezése szerint, ha aktuális információkra tud támaszkodni – ez adja a dinamikusságát. Ehhez pedig a geopolitikával foglalkozó szakembernek összeköttetésekre van szüksége az információs és hírközlő csatornákhöz (újságok, folyóiratok stb.).¹⁶

Ezek az expliciten megfogalmazott különbségek adják *Haushofer* munkásságának sajátosságát is, melyeket három jellemző vonásra lehet szétbontani. Ezek közül egyet már említettünk, még hozzá, hogy a politikai folyamatok megragadásához előszeretettel nyúlt más tudományok széles skálájához. Második ismérve, hogy geopolitikai munkáit a saját maga által jól ismert és értett területekre korlátozta, általános ismeretek bővítése helyett sokkal nagyobb hangsúlyt helyezett egyes területek mélyreható megismerésére. Ez nála főleg Japánt és Ázsia monszunvidékét jelentette, itt – ahogy már az

életével foglalkozó részben említettük – személyesen gyűjtött tapasztalatokat, és számos művet jelentetett meg a térségről, ezekben a tanulmányai-ban mindig hangsúlyos szerepet kapott az emberföldrajzi szemlélet. A harmadik fő jellegzetessége *Haushofer* geopolitikai életművének pedig, hogy munkásságának legfontosabb, érdemi része az első világháború utáni időszakra tehető, így elkerülhetetlenül a német történelmi folyamatok hatása alatt keletkezett. Emiatt a geopolitika még inkább alkalmazott tudomány-ággá vált számára, mely kétségtelenül a politikai földrajz alapjaira épített, azonban a fejezetben kifejtett jellegzetes felfogás miatt *Haushofer* szerint túllépett az alkalmazott politikai földrajz keretein.¹⁷

4. A politikai földrajz és a geopolitika fejlődéstörténete

A geopolitika szókapcsolat hallatán két név jelenik meg, és kapcsolódik elválaszthatatlanul a kifejezéshez a tudománnyal foglalkozók fejében. *Rudolf Kjellén* svéd tudós, akinek magát a szakkifejezést is köszönhetjük, valamint *Friedrich Ratzel* német geográfus, a modern politikai földrajz atyja. Annak ellenére, hogy ő maga soha életében nem használta ezt a szót, a Bausteine zur Geopolitik szerzői *Ratzelt* nevezik meg az első geopolitikusként.¹⁸ Ennek az elsőre ellentmondásosnak tűnő állításnak az alapja, hogy *Kjellén* a saját államtudományi rendszerének részévé tett geopolitika alatt a ratzeli politikai földrajzt értette, és tartalmukat tekintve teljesen megegyezett a két fogalom. *Kjellén* tételei gyorsan meghonosodtak a német földrajztudományi berkeken belül, a korabeli szakirodalomban azonban inkább a politikai földrajz fogalmának használta maradt elterjedt. Ezt a kettősséget aztán *Haushofer* szüntette meg *Kjellén* életművének folytatásával, és a geopolitika önálló tudománnyá emelésének kísérletével. A kifejezést tudatosan a politikában (elsősorban a külpolitikában) alkalmazható eszmerendszerének leírására kezdte el használni.¹⁹

Teljes értékű tudománnyá válásának útján fontos elméleti kérdése vált a diszciplína történeti gyökereinek azonosítása és summázása. Ez az igény nem csak a geopolitika, hanem a politikai földrajz részéről is megfogalmazódott, hiszen utóbbi is egy fiatal szakterületnek számított a földrajztudományon belül (*Ratzel* Politische Geographie című műve 1897-ben jelent meg).²⁰ *Otto Maull* a már korábban idézett szintézisének első fejezetében foglalta össze a modern politikai földrajz kialakulását. Rokontudományok révén fejlődéstörténetükben sem választható el tisztán egymástól a két fogalom, és a politikai földrajz – *Maull* által leírt – tudománytörténeti előzmé-

nyeit a geopolitika művelői részben a saját tudományuk előtörténetének is tekintették. Ebben a viszonylag rövid – a modern politikai földrajz megszületésétől a geopolitika kiforrott szisztémává válásáig tartó – időintervallumban két központi tudományelméleti kérdés került előtérbe. Az első, hogy a politikai földrajz az általános földrajztudomány része-e, a másik, hogy szuverén tudomány-e a geopolitika, másként fogalmazva elválasztható-e a politikai földrajztól. *Maull* felfogásában a földrajz a táj tudománya, a Föld különböző tájai jellegének és hatásainak vizsgálatával foglalkozik, a politikai földrajzot ezért egyértelműen az általános földrajz részének tekintette. *Ratzel* téziseit erős természetföldrajzi alapokra építette, az államot állította eszmerendszerének középpontjába, és egyfajta biológiai organizmusként, élő szervezetként fogta azt fel. Elemezte az állam és a földrajzi környezet kapcsolatát, kiemelt figyelmet fordított az államhatárok és az államok növekedésének vizsgálatára, a természetföldrajzi adottságokból (tenger, szárazföld, folyók, tavak, hegységek, síkságok, szigetek, félszigetek stb.) származó hatások analizálására, illetve ezek történelmileg változó szerepére. Elméleti rendszerének szükséges előfeltétele volt az a tudás – és ismeretanyag, ami a földrajz és más tudományok műveleinek köszönhetően a tizenkilencedik század végére rendelkezésére állt. Ebből kifolyólag *Maull* a politikai földrajz evolúcióját az általános földrajz, államteóriák és filozófiai irányzatok fejlődésével állította párhuzamba, és tudománytörténeti összeállításában genetikus fejlődését követte nyomon.

A modern tudomány magjait az ókori görög tudósok és gondolkodók vetették el. *Thüikididész* már foglalkozott egyes történelmi helyszínek topográfiai elemzésével, a történelmet és a politikát pedig természetes törvényszerűségek által irányított interakciónak látta, mely szerint az államok közti viszonyokat az erejük határozza meg. *Maull* olvasatában *Hippokratész* a természettudományok felől közelítve antropogeográfiai kérdésekre kereste a választ. A földrajzi hely, a víz és a levegő népességre kifejtett hatásairól fogalmazott meg hipotéziseket. A legnagyobb jelentőséget a klímának, és az évszakok változásának tulajdonította, melyek szerinte a fizikai és lelki tényezők fejlődéséért a leginkább felelősek. Az eltérő földrajzi és éghajlati jellemzőkkel párhuzamba állítva hasonlította össze az ázsiai és az európai emberek karaktervonásait. *Platón* és *Arisztotelész* főleg államtudományok terén alkottak maradandót az állam fogalmának konceptualizálásával. Az arisztotelészi államdefiníció például tartalmazza a közös származás, térbeli egység és az autarkia kritériumát. Ez a fajta politikai földrajzi gondolkodás az ókorban *Sztrabón* Geógraphiká-jában tetőzött, melyben a szerző mélyrehatóan elemezte a Római Birodalom felemelkedéséhez vezető földrajzi

tényezőket. Kedvezőnek ítélte például Itália hosszú, kevés kikötővel rendelkező tengerparti, és a hegységek által védett szárazföldi határszakaszait a védelem szempontjából. Görögországhoz és Ázsia jelentősebb részeihez való földrajzi közelséget pedig az effektív akaratérvényesítés miatt tartotta szerencsésnek. Egyben azt is felismerte, hogy a természet hatása nem kizárólagos. Egy adott területen élő emberek kultúráját, műveltségét nem pusztán geográfiai adottságok határozzák meg, hanem – és ez már modern antropogeográfiai szemlélet egyik elemének ókori megjelenése – az egyéni hajlandóság és erőfeszítés.

A koraközépkorban a földrajztudomány ontogenezise megakadt, főleg az államelmélet fejlődésében történt előrelépés, például *Machiavelli* révén, aki az állam alapjainak földrajzi kérdéseivel is foglalkozott.²¹ *Jean Bodin* szintén az éghajlat felől közelítette meg a különböző népek eltérő tulajdonságainak kérdését. Ezeket az eltéréseket nem a véletlen művének, hanem az országok különböző földrajzi adottságainak, ezek közül is főleg a klíma hatásának tartotta. Az egyes népekben kialakult fizikai és pszichés jellegzetességek sajátos viselkedési mintázatokat eredményeznek, amelyek az adott nép történelmét alakító tényezők. Elsőként próbálta szisztematikusan összefoglalni az állam és a föld közti kapcsolatot, és e tudás fontosságára felhívni az államférfiak figyelmét. *Montesquieu*-nek²² köszönhető a térbeli túlterjeszkedés gondolata, aki a Római Birodalom bukásának fő okát a területeinek túlzottan nagy méretében látta. Megállapította, hogy a természet bizonyos határokat szab az államoknak, például Ázsiában az óriási síkságok miatt jöhettek létre hatalmas birodalmak, Európa viszont a természetes széttagoltsága miatt több államra esik szét. A legnagyobb előrelépést a klímateória elmélyítése jelentette. *Montesquieu* felismerte, hogy az éghajlat nem közvetlenül, hanem köztes változókon keresztül fejt ki a hatását. Ilyenek például a klíma befolyása alatt kialakuló gazdasági – és életfeltételek, melyek szerepet játszanak a kulturális, politikai, társadalmi berendezkedés fejlődésében.

A felvilágosodás kori gondolkodók körében elterjedt nézet szerint az ember a komplex egészet alkotó természetnek egy eleme, része, ennek következtében a történelmet meghatározó tényezőket, törvényszerűségeket is a természetben keresték. *Iselin*, *Herder* és *Hegel* is foglalkoznak a földrajzi faktorok (pl. klíma, elhelyezkedés, felföldek és síkságok) néplélekre, szellemi műveltségre, ezeken keresztül pedig a történelemre gyakorolt hatásaival. *Forster*, *Pallas* és *Zimmerman* geográfiai kutatásai, a földrajzi utazók és felfedezők által gondosan összegyűjtött anyagok, és *Alexander von Humboldt* globális földtudományi szintézise főszerepet játszottak a

politikai földrajz általános földrajzi fundamentumának megteremtésében. *Carl Ritter* volt az, aki a földrajzi tér emberre és történelemre kifejtett hatásának vizsgálatát a földrajztudomány fontos részévé tette, és igyekezett a történelmi folyamatokat a földfelszíni folyamatokkal és tulajdonságokkal párhuzamba állítani. Ezt a függőségi viszonyt azonban nem egyoldalúként írta le, hanem figyelembe vette az ember környezetformáló tevékenységét, melynek következtében megváltoztatja annak hatásmechanizmusát.

A tizenkilencedik század végén aztán ez az összegyűjtött tudásanyag *Ratzel* modern politikai földrajzi rendszerében kulminált. Az első világháború és az azt követő események földrajzi szempontú megértése iránti igény hatására a geográfia szélesebben hódított teret magának, számos mű foglalkozott az új, kialakuló világrend politikai földrajzi kérdéseivel. Többek közt *Alfred Hettner* Angliáról és Oroszországról jelentetett meg monográfiákat, *Haushofer* Japánnal kapcsolatos kutatásait foglalta tanulmányokba, *Walter Vogel* – aki a történészként játszott fontos szerepet a geopolitika történetében – pedig *Das neue Europa* (Az új Európa) címen adta ki könyvét, melyben az európai államok közti megváltozott viszonyokat taglalta. De említhetnénk még *Wütschke*, *Dix* vagy *Sieger* nevét is, akik szintén a korszak elismert szaktekintélyei voltak. A politikai földrajz módszereit alkalmazva mindannyian az általuk kutatott terület mély földrajzi és történelmi vizsgálatával mutattak rá a környezeti elemek és az állam politikai összekapcsolására, és jelentősen hozzájárultak a politikai földrajz tudásanyagának – amit a geopolitika is felhasznált – bővüléséhez.²³

A politikai földrajzi érdeklődés exponenciális növekedésével párhuzamosan az ezerkilencszázhuszas években indult el a geopolitika függetlenedése, melynek a kulcskérdésévé vált, hogy mennyire tekinthető a politikai földrajztól különálló, szuverén tudománynak. A korai képviselői a *Kjellén* által kidolgozott elméletből kiindulva kezdték meg geopolitikai rendszerük felépítését, aki tézisében az államot olyan élő, térbeli organizmusként definiálta, amely a rendelkezésére álló földrajzi tér kitöltésére törekszik, ezáltal cselekvésében földrajzilag determinált. Szisztémáját az államtudományok közé sorolta, ezzel a politika hatáskörébe helyezte azt.²⁴ Ezzel együtt a politizálás sajátosságaiból fakadóan a geopolitika nemzeti jelleget kapott, ami felváltotta a tudományos semlegességet, a fogalom jelentése pedig fokozatosan a földrajzi alapokon folytatott politikára módosult. A hangsúly ebből következően azokra a komponensekre került, melyek a politika szemszögéből nézve fontosnak számítottak; így a hatalomgyakorlás földrajzi kérdései és a gyakorlati attitűd előtérbe kerültek. *Haushofer* szerint ennek a fajta geopolitikai gondolkodásmódnak tudattalan ösztönös megnyilvánulásként már

minden jelentős államalapítóban léteznie kellett, mivel a hatalomgyakorlás földrajzi feltételeinek figyelmen kívül hagyásával nem jöhetett volna létre maradandó a történelem színterén.²⁵ A geopolitika korai művelői az organikus államelmélet előzményeit többek közt *Ritter*-ben és *von Ranke*-ban vélték felfedezni, előbbi a *geográfiai individuum* fogalmának kidolgozásával járult hozzá, utóbbi az *Über die Verwandtschaft und den Unterschied der Historie und der Politik* címen tartott előadásában az állam életének folytonosságát egy emberi élet ciklikusságához hasonlította.²⁶ *Hennig* a geopolitika előtörténetével foglalkozó összefoglalójában a geopolitikának az államok növekedési kényszeréről és hatalom kiterjesztéséről alkotott felfogását egyebek mellett *Platón*, *Arisztotelész* és *Herder* gondolataira vezette vissza. A geopolitika kezdeti irányzataira jellemző volt az erős földrajzi determinizmus. Szintén *Hennig* eszmefuttatásai között bukkanhatunk például arra megállapítása, miszerint az államforma vagy az államférfiak személye, vezetők személyisége csak az államfejlődés lefolyásának intenzitását befolyásolhatják, annak iránya és célja azonban a mindenkori államot érő dinamikus erők hatására kialakult geopolitikai szükségszerűség függvénye.²⁷

A *Bausteine zur Geopolitik* szerzői tudománytörténeti dolgozatukban a geopolitika gyakorlati szemléletű értelmezésének elterjedését mutatták be, hogyan alakult át a politikai földrajz szinonimájából fokozatosan saját jelentéssel bíró fogalom. Az világháború után megváltozott nemzetközi viszonyok értelmezése és vizsgálata számottevő politikai földrajzi monográfia, tanulmány és könyv megjelenését eredményezte. Mivel maga a kifejezés ekkor még kevésbé használt és bizonytalan jelentéssel bírt, *Haushofer* és munkatársai tematikájuk, célkitűzéseik, szemléletmódjuk alapján kategorizálták geopolitikaként az általuk annak tekintett műveket.

Walther Vogel számára a két megnevezés még ugyanazzal jelentéssel bírt, azonban ő már tudatosan kezdte el használni a *geopolitikai helyzet* terminust, ami alatt egy adott államnak egy másik politikai rendszerhez vagy államközösséghez viszonyított helyzetét, és ebből a helyzetből fakadó lehetőségek összességét értette. Az osztrák geográfus, *Robert Sieger* politikai földrajzi munkásságában kiemelten foglalkozott a határszakaszok problémakörével, és a nemzetfogalom megragadásával is. *Haushofer* azon a véleményen volt, hogy *Siegert* maga a kor tette gyakorló geopolitikussá, hiszen az osztrák delegáció tagjaként részt vett a világháborút lezáró béketárgyalásokon. Ez a szerep pedig geopolitikai feladatot rótt rá; mégpedig, hogy a tudományon keresztül megoldási alternatívákat mutasson a politikai élet számára. Csakúgy, mint *Vogel* esetében, a korszak felfogásának megfelelően *Sieger* számára is a politikai földrajzot jelentette a geopolitika, a

breslaui földrajzi konferencián²⁸ azonban tudománytörténeti szempontból is jelentőségteljes kijelentésével, miszerint a prognózis megjelenésével lehet geopolitikáról beszélni, választóvonalat vont a kettő közé. *Albrecht Penck* és *Wilhelm Volz* több dolgozatban foglalkoztak német nyelvterületek határainak vizsgálatával, melyek alapján közösen határvédelmi irányelveket fogalmaztak meg a (német) politikai elit számára. A határvidékeket tanulmányozó kutatások hatására gyűrűzött aztán tovább a tudományos érdeklődés a német kultúrterületek felé. A német határokon túlra tekintő tudósok kétségtelenül hatalmas értéket képviselő politikai földrajzi munkái közül számos magán hordozta a geopolitika stílusjegyeit.²⁹ *Alfred Hettner Englands Weltherrschaft und der Krieg* (Anglia világuralma és a háború) című könyve célkitűzéseit tekintve evezett geopolitikai vizekre, egy másik művében, a *Der Friede und die deutsche Zukunft*-ban (A béke és a német jövő) pedig úgy fogalmazott, hogy az elméleti földrajztudomány feladata a Föld aktuális politikai földrajzi állapotát ábrázolni, míg az alkalmazott földrajznak azt kell megmutatni, hogy az milyen lehet. Ezáltal a geográfus a tudomány nézőpontjából kiindulva járulhat hozzá politikai jellegű problémák megoldásához.³⁰ Habár maga a kifejezés nem jelenik meg benne explicit módon, ez a gondolat szinte már megegyezik *Haushofernek* geopolitikáról alkotott véleményével. *Carl Uhlig* saját Besszarábiával foglalkozó tanulmányát geopolitikai szemléletű vizsgálatként aposztrofálta, mert nem csak terület földrajzi adottságainak és népességének politikai földrajzi szempontú leírását foglalta magába, hanem ezekből következtetéseket is igyekezett levonni a politika számára.³¹

Ebben a rövid tudománytörténeti összefoglalóban, két, a geopolitika szempontjából kedvező jelenség figyelhető meg a korabeli tudományos és politikai közéletben. Egyik a geográfia politikatudományon belüli térnyerése. Korábban a történelem és a jogtudomány jelentették az állam vezetésének alapjait, a világháború után viszont egyre nagyobb figyelmet kapott a földrajz a politika berkein belül. A másik, hogy ennek az összefonódásnak következményeként, hogyan vált el fokozatosan a geopolitika a politikai földrajztól.

5. Konklúzió

A bevezetőben a tanulmányunk céljaként a két világháború közötti német geopolitika és a politikai földrajz különbségeinek bemutatását határoztuk meg a kor szakembereinek szemüvegén keresztül. Összefoglalva a dolgo-

zatban tárgyalta, a két tudományterület közötti differencia legjobban a két tudományág képviselőinek felfogásbeli eltéréseiben állapítható meg. A húszas évek Németországában kialakuló geopolitika leginkább célkitűzéseiben jelentett újat és tért el a politikai földrajztól. Tudományos univerzalizmus helyett konkrét, nemzeti és politikai jellegű problémák vizsgálata, és alkalmazhatóságra való törekvés jellemezte a *Haushofer* és társai által képviselt irányzatot. Geopolitikai munkásságuk a német politikai kihívások és érdekérvényesítés problematikája köré épült. Katalizátorának az első világháborút lezáró békét és annak következményeit tekinthető, hiszen a világháború után rohamos gyorsasággal indult meg a geopolitika fejlődése. Ez a gyors fellendülés egy stabil, tudományos alapokkal rendelkező, de elsősorban politikai érvrendszer – ami a geopolitika kívánt lenni – iránti igény megnyilvánulásának tudható be.³² *Haushofer* az önálló geopolitika létjogosultságát és nélkülözhetetlenségét annak hiánypótló mivoltában vélte felfedezni; az első világháborút megelőző évtizedekben a német tudósok és szakemberek kizárólag elméleti kérdésekkel foglalkoztak, a politikai döntéshozók pedig figyelmen kívül hagyták a tudományok fejlődéséből és tevékenységből származó eredményeket. Ebből a mulasztásból fakadóan pedig Németország hátrányba került ellenfeleivel – angolokkal, franciákkal – szemben, akiknél nem hiányzott ez a fajta általános –, és politikai műveltség. Nem csak az átlagos német honpolgár, de az politikai vezetők és államférfiak tudása is hiányt szenvedett a földrajzi iskolázottság terén. A geopolitika ezt az űrt volt hivatott betölteni. Mind tudományos és edukációs, mind pedig gyakorlati rendeltetése a német nemzeti, kulturális és politikai életforma védelme volt.³³ A két szaktudomány módszereiben, vizsgálati tárgykörében, és tudománytörténetében is nagymértékű egyezés fedezhető fel, ami megnehezíti a két fogalomnak, és két világháború között keletkezett szakirodalomnak az egyértelmű disztinkcióját.³⁴ Ami kétségtelenül a közös metszeten kívüli halmazban volt található, az a koncepció; az a speciális perspektíva a tér és a hatalom összefüggéseiről, amit *Bausteine zur Geopolitik* oldalain olvashatunk.

JEGYZETEK / NOTES

1. Szilágyi István (2018): Geopolitika Paigeo, Budapest 13. o.
2. Nagy M. M. (2019). A klasszikus geopolitikáról. Geopolitikai Szemle, 1(1), 149-164.
3. Heske, Henning (1987): „Karl Haushofer: his role in German geopolitics and in Nazi politics.” Political Geography Quarterly 6.2 135-144. o.
4. Jacobsen, Hans-Adolf (1979): Karl Haushofer : Leben und Werk Band I. Lebensweg 1869-1946 und ausgewählte Texte zur Geopolitik (Harald Boldt Vderlag, Boppard am Rhein), 466. old.
5. Haushofer, Karl (1913): Dai Nihon: Betrachtungen über Groß-Japans Wehrkraft, Weltstellung und Zukunft. ES Mittler und Sohn,
6. Ebeling, Frank (1994): Geopolitik 1919-1945.Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft, Berlin . 43-46. o.
7. Saul Bernard Cohen (2009): Geopolitics: The Geography of International Relations. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York, 25. o.
8. Lindgren, Uta, „Maull, Otto” in: Neue Deutsche Biographie 16 (1990), S. 430 f. [Online-Version];URL:<https://www.deutsche-biographie.de/pnd11685393X.html#ndbcontent>
9. Maull, Otto (1925): Politische Geographie. Gebrüder Borntraeger
10. Maull, Otto(1925): id.m., 3-31 o.
11. Nagy M. M. (2019). A klasszikus geopolitikáról. Geopolitikai Szemle, 1(1), 149-164. illetve: Haushofer, Karl – Obst, Erich – Lautensach, Hermann – Maull, Otto (1928): Bausteine zur Geopolitik. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald. E jelentős geopolitikai tanulmánykötet szerzői a korszak nemzetközileg is mérvadó politikai földrajzosai voltak.
12. Kjellén, Rudolf (1917): Der Staat als Lebensform. S. Hirzel, 45. o.
13. Hennig, Richard (1928): Geopolitik: Die Lehre vom Staat als Lebewesen. B.G. Teeubner, Leipzig und Berlin, 1.o.
14. Haushofer, Karl (1928): Politische Erkunde und Geopolitik. In. Uő et al.: Bausteine zur Geopolitik. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald. 49-77. o.
15. Haushofer, Karl (1928): Grundlagen, Wesen und Ziele der Geopolitik. In. Uő et al.: Bausteine zur Geopolitik. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald. 38. o.
16. Haushofer, Karl (1928): Grundlagen, Wesen und Ziele der Geopolitik. In. Uő et al.: Bausteine zur Geopolitik. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald. 29-48. o.
17. Haushofer, Karl – Obst, Erich – Lautensach, Hermann – Maull, Otto (1928): Über die historische Entwicklung des Begriffs Geopolitik. In. Uők: Bausteine zur Geopolitik. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald. 3-28. o.

18. Ugyanott, 6. oldal
19. Nagy M. M.-Dövényi Z. – Békési L. (2019): A klasszikus geopolitika Magyarországon. In: A tér hatalma – a hatalom terei. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Pécs, 81. o.
20. Szilágyi István (2018): Geopolitika Paigeo, Budapest 38. o.
21. Machiavelli, Niccoló (1848): A'fejedelem; ford. Perlaky Sándor, Trattner-Károlyi Ny., Pest. idézi Maull, Otto (1925): Politische Geographie. Gebrüder Borntraeger, 3. o.
22. Montesquieu (1734): Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól és Uő (1748): A törvények szelleméről idézi Maull, Otto (1925): Politische Geographie. Gebrüder Borntraeger, 11. o.
23. Maull, Otto (1925): id.m., 3-31 o.
24. Kjellén, Rudolf (1917): Der Staat als Lebensform. S. Hirzel 5-44. o.
25. Haushofer, Karl (1928): Politische Erkunde und Geopolitik. In. Uő et al.: Bausteine zur Geopolitik. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald. 54. o.
26. Von Ranke, L. (1872): Abhandlugen und Versuche. Duncker & Humblot. Az előadás írott változata a kötete végén, a 280-293. oldalon található. Az előadás címe szabadfordításban: A történelem és a politika közti összefüggésekről és különbségeikről.
27. Hennig, Richard (1928): Geopolitik: Die Lehre vom Staat als Lebewesen. B.G. Teeubner, Leipzig und Berlin, 1-9. o.
28. Az idézett konferencia, a XXI. deutscher Geographentag 1925-ben került megrendezésre Breslauban. Összefoglalásást lásd: Gerbing, Walter (1925): Der XXI. deutsche Geographentag. Geographische Zeitschrift, 31. Jahrg., 4. H. 220-233 o.
29. Haushofer, Karl – Obst, Erich – Lautensach, Hermann – Maull, Otto (1928): Über die historische Entwicklung des Begriffs Geopolitik. In. Uők: Bausteine zur Geopolitik. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald. 3-28. o..
30. Ugyanott 12-13. o.
31. Ugyanott 13.o.
32. Nagy M. M. (2019). A klasszikus geopolitikáról. Geopolitikai Szemle, 1(1), 149-164.
33. Haushofer, Karl (1928): Grundlagen, Wesen und Ziele der Geopolitik. In. Uő et al.: Bausteine zur Geopolitik. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald. 29-48. o
34. Nagy M. M. (2019). A klasszikus geopolitikáról. Geopolitikai Szemle, 1(1), 156. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Ebeling, Frank (1994): Geopolitik 1919-1945. Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft, Berlin
- Haushofer Karl-Obst, Erich-Lautensach, Hermann-Maull, Otto (1928): Bausteine zur Geopolitik. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald.
- Gerbing, Walter (1925): Der XXI. deutsche Geographentag. Geographische Zeitschrift, 31. Jahrg., 4. H.
- Hennig, Richard (1928): Geopolitik: Die Lehre vom Staat als Lebewesen. B.G. Teeubner, Leipzig und Berlin
- Heske, Henning (1987): „Karl Haushofer: his role in German geopolitics and in Nazi politics.” Political Geography Quarterly 6.2
- Haushofer, Karl (1913): Dai Nihon: Betrachtungen über Groß-Japans Wehrkraft, Weltstellung und Zukunft. ES Mittler und Sohn
- Jacobsen, Hans-Adolf (1979): Karl Haushofer : Leben und Werk Band I. Lebensweg 1869-1946 und ausgewählte Texte zur Geopolitik (Harald Boldt Vderlag, Boppard am Rhein,)
- Kjellén, Rudolf (1917): Der Staat als Lebensform. S. Hirzel
- Lindgren, Uta, „Maull, Otto” in: Neue Deutsche Biographie 16 (1990), S. 430 f. [Online-Version]
- Maull, Otto (1925): Politische Geographie. Gebrüder Borntraeger
- Nagy Miklós Mihály (2019). A klasszikus geopolitikáról. Geopolitikai Szemle, 1(1),
- Nagy Miklós Mihály-Dövényi Zoltán – Békési László (2019): A klasszikus geopolitika Magyarországon. In: A tér hatalma – a hatalom terei. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Pécs
- Saul Bernard Cohen (2009): Geopolitics: The Geography of International Relations. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York
- Szilágyi István (2018): Geopolitika Paigeo, Budapest
- Von Ranke, L. (1872): Abhandlugen und Versuche. Duncker & Humblot.

OLTEAN Sándor

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: oltean.sandor@gmail.com

**AZ USA ÉS KÍNA KÖZÖTTI RELÁCIÓ
VIZSGÁLATA THUKÜDIDÉSZ CSAPDÁJÁN
KERESZTÜL**

**INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN
THE USA AND CHINA THROUGH THE TRAP OF
THUCYDIDES**

ABSTRACT

It is well known that there is an ongoing power shift in the World and the Pax Americana so far seems to be falling apart. The American superpower is mostly threatened by the emerging China and its mercantilist economic and trade policies. From a historical and geopolitical point of view the term 're-emergence' of China is more accurate. The United States needs to provide an appropriate strategic response or it will become less and less able to shape the international system according to its own image. It is difficult to analyze the situation because while China is rising, and it is jeopardizing the strategic priority of the United States. Participants of the international world economy and trade should be interested in avoiding the Thucydides trap and therefore, manage the peaceful emergence of China without any conflict. However, currently this puts the U.S. in an attempt to remedy it by engaging

in economic and trade battles with China. The trade war, as interpreted by the Trump administration is legitimate due to trade deficit which needs to be balanced and restored. U.S. decisions are increasingly linking national security and the fulfillment of its economic interests, which is worth considering for the rest of the world in defining national interests and major economic priorities. It could happen that the countries of the World have to prepare for a longstanding trade war, which can have a negative impact on a growing world economy. The main questions regarding the relations are: Could the Thucydides trap be avoided by the major powers? What is the nature of the rivalry between China and the US?

Kulcsszavak: USA-Kína, kereskedelem, geopolitika, geoökonómia, Thuküdidész-csapda

Keywords: US-China, trade, geopolitics, geoeconomics, Thucydides trap

1. Bevezetés

Kína és az Egyesült Államok közötti bilaterális kapcsolat a legfontosabb relációvá vált a világon. Ennek okai között szerepel, hogy – az Európai Uniót leszámítva¹ – a világ két legnagyobb gazdasági hatalmáról van szó, miközben a geostratégiai szerepük is kiemelkedő. Bár a katonai kiadásokat tekintve nincs paritásban a két ország, Kína egyre tudatosabban használja a külpolitikai eszközeit ennek kompenzálására.² Az elemzés szempontjából nehézséget jelent, hogy Ázsia felemelkedése a világgazdaság gyökeres átalakulása mellett, egyszerre jelentősen veszélyezteti az Egyesült Államok geopolitikai és geoökonómiai elsőbbségét. Megjegyzendő, hogy geopolitikai szempontból és a gazdaságtörténeti események számvetését követően sokkal helytállóbb Kína újbóli felemelkedéséről beszélni, ugyanis központi szerepe nem példa nélküli a világtörténelemben, tekintve, hogy Kína több évszázadon keresztül a világgazdasági aktivitás központjának számított.

Jelen tanulmány az Amerikai Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság közötti geopolitikai rivalizálás okainak részleges feltárására vállalkozik, amelyben központi elemként jelenik meg a kereskedelmi háború. A geopolitikai és geoökonómiai aspektusok illetve motivációk sokaságát tartalmazó konfliktus vizsgálata Graham Allison monográfiájának alapvető koncepciójából indul ki. A Harvard Egyetem professzorának témaválasztása azért is aktuális, mert a nemzetközi kapcsolatok teoretikusainak sorát

kötötte le az az egyszerű, azonban annál komplexebb válaszokat igénylő kérdés, miszerint a felemelkedő hatalom világrendbe való illesztése hogyan menedzselhető egy az emberiséget megrázó háború nélkül. Bár egy ilyen háború két atomhatalom és az ENSZ Biztonsági Tanácsának tagjai esetén nem valószínű, már a kölcsönösen biztosított megsemmisítés elve³ miatt sem. Azonban a múltból levonható történelmi tanulságok analógiául szolgálhatnak napjaink hatalmi viszonyainak megértéséhez is.⁴

A kérdéskör megválaszolásához egyszerű hipotézisek szolgálnak kiindulópontként. Többek között arra keresem a választ, hogy elkerülhető-e a Thuküdidész-csapdájába történő belesétálás, illetve, hogy milyen jellegű rivalizálás várható a két ország között a geopolitikai szempontokat figyelembevéve. Az USA és Kína közötti kapcsolat alakulása napjainkban az egyik legizgalmasabb, a tudományos és hétköznapi érdeklődést egyaránt foglalkoztató geopolitikai kérdések közé tartozik. A 21. századi amerikai geopolitikai vonalvezetés szempontjából prioritás – a Brzezinski által megálmodott – ázsiai sakktáblán történő befolyás megőrzése.⁵ Azonban azt is látni kell, hogy Kína céljai is hasonló rádiuszra terjednek ki, ugyanis 2013-ban meghirdetett, az ősi selyemutat újjáélesztő tervének egyik része a szárazföldi Eurázsia összeköttetésének megerősítését célozza, a tengeri ága pedig többek között a hagyományos európai kikötőkhöz képest nyújt alternatívát Pireusz központi szerephez juttatásával, és ezáltal Kína tengeri hatalmának növelésével.⁶ A kérdések elemzéséhez többek között George Friedman magyar származású geopolitikus által vezetett Geopolitical Futures módszertani leírását is felhasználom. Ennek értelmében a geopolitikai elemzés magában foglalja, a politikai, a gazdasági, a katonai és a földrajzi dimenziók vizsgálatát, amelyek egyben egy nemzet fundamentumainak is tekinthetők. A Geopolitical Futures elemzőinek megfogalmazása szerint „a földrajz meghatározza a közösségeinket a kis független falvaktól a hatalmas városokig.”⁷

2. Regionális stabilitás és katonai kiadások

Michael D. Swaine és munkatársai összegző tanulmányukban kifejtik, hogy a csendes-óceáni térség nyugati részében Kína egyre jelentősebb katonai hatalommá válik, amely a régiós versenytársak mellett fenyegetést jelent az Amerikai Egyesült Államokra, valamint a regionális biztonsági stabilitás szempontjából lényeges szereplőként számon tartott Japán számára is. Az elemzés következtetése kiemeli, hogy a szerzők nem számolnak olyan forgatókönyvvvel, amely szerint Kína és Japán, vagy Kína és USA között

bármilyen fegyveres konfliktus kialakulna. Azt valószínűsítik, hogy Peking arra fogja használni nagyobb katonai projekciós képességét, hogy még jelentősebb erőket mobilizáljon a Kelet-kínai-tengerre. Előrejelzésük szerint Kína katonai erejét a szárazföldi, a tengeri és a légi képességek tekintetében is jelentősen növelni tudja.⁸ A regionális stabilitást fejtegető elemzés mellett tanulságos lehet az empirikus adatokat tartalmazó, katonai kiadásokat összegző statisztikák számbavétele is. A SIPRI⁹ 2018-ra vonatkozó elemzése szerint a globális katonai kiadások 1822 milliárd dolláros értékre, és 2,6%-kal növekedtek; az 5 legjelentősebb katonai költségvetéssel pedig az USA, Kína, Szaúd-Arábia, India és Franciaország rendelkeztek. A globális kiadások mintegy felét USA és Kína együttes védelmi kiadásai tették ki, és a 2017-es értékhez viszonyított növekedés is ezen két országnak volt elkönnyvelhető. Az Egyesült Államok kimagaslik az országok közül, ugyanis az öt követő nyolc legnagyobb katonai költségvetéssel rendelkező ország adatait összesítve sem haladják meg az USA kiadásait. Kína, bár csak második a listán, ugyanakkor elmondható, hogy 24 egymást követő éve folyamatosan növeli a katonai kiadásait.¹⁰

3. A Thuküdidész csapda és a geopolitikai tényezők

A továbbiakban az elemzés a geopolitikai tényezők közül az elemzési keretnek megfelelő tényezőkre tér ki, azonban a politikai, a gazdasági, a katonai és a földrajzi dimenziók nem kerülnek éles elválasztásra a probléma interdiszciplináris jellege, valamint a meglévő átfedések miatt. A Thuküdidész csapda azt a helyzetet jelenti, amikor a felemelkedő hatalom fenyegetést jelent a vezető hatalom számára. A történelmi analógiában Spárta jelentette a felemelkedő hatalmat, amely kihívásként jelent meg Athén számára. A napjainkban érvényesülő tapasztalati adatokból levezethető helyzet szerint Kína Spárta nyomdokaiba lépett, és fenyegetést jelenthet az Amerikai Egyesült Államok számára. A domináns és felemelkedő hatalom dichotómia nem csak az úgynevezett kemény hatalmi tényezők¹¹ esetén értelmezhető, azonban a katonai képességek tekintetében az Egyesült Államok egyértelműen domináns hatalom. Ezt jelzi az is, hogy a Csendes- és az Atlanti-óceán által biztosított védelmi pajzs mellett, az USA kész bárhol és bármikor hadserege bevetésre.¹² Könnyen belátható, hogy a versengő világfelfogás napjaink helyzetére is érvényes. A monográfia alapját jelentő, a Harvardon vezetett Thuküdidész projekt keretében kiterjesztett módon, a fentebbi analógia alkalmazásával 16 történelmi példát azonosítottak az

elmúlt 500 évből, és ezekből csupán 4 olyan történelmi példa van, amikor ez a rivalizálás nem végződött háborúval. Thuküdidész szerint a nemzetek félelem, érdek vagy becsület miatt cselekszenek. Az államférfiak kötelessége ismerni a valóságot és ha lehetséges olyan politikákat kell kidolgozniuk, amellyel megőrzik a békét és biztonságot.¹³ A gondolatnak a mai rivalizálás szempontjából is lehet adaptálható haszna.

Graham Allison és szerzőtársai interjút készítettek Lee Kuan Yew-el Szingapúr első elnökével. A Kissinger által írt előszóban az interjúalany rávilágít arra, hogy az USA előtt álló legnagyobb kihívás hosszútávon annak a kérdésnek a megoldása, hogy miként épít egy lényeges és szerves kapcsolatot Ázsiával, beleértve ebbe Kínát is. Véleménye szerint Kína célja nem más mint, a világ legnagyobb hatalmává válni. Belátja, hogy Kína növekedése az importon is múlik, többek között energiát, nyersanyagokat is élelmiszert kell importáljon. Geopolitikai aggodalmai között pedig kiemelt helyen szerepel a Malaka-szorostól való függősége és el kell kerülnie a Németország és Japán által elkövetett hibákat, valamint békésen kell a felemelkedését véghezvinnie. Szerinte Kína stratégiája Dél-Kelet Ázsiában meglehetősen egyszerű: arra buzdítja a térség országait, hogy együtt növekedjenek. Úgy látja, hogy az USA-nak mintegy 30 éve szabadkereskedelmi megállapodást kellett volna kötnie a térség országaival ahhoz, hogy valós alternatívát nyújthasson a kínai elképzelésekkel szemben. Kína befolyásnövekedésének eszköze szerint egyszerűen leírható: növelnie kell a befolyását a gazdaságon keresztül. A legjelentősebb gyengeségként a gazdag tengerparti városok és a szegény belső tartományok közötti jövedelmi egyenlőtlenséget említi. Amikor Kína birodalomként létezett nem kellett a világ más részeivel kapcsolatot tartania, jelenleg azonban olaj, nikkel és más erőforrások nélkül a növekedése megállna. Hozzáteszi, hogy kínai részről nem sürgős, hogy átvegyék az USA helyét, mint az első számú hatalom, ugyanis ez jelentős kötelezettségekkel is járna. Elsősorban sokkal valószínűbb, hogy lassan és lépésről-lépésre még inkább kiterjesztik a gazdasági köteléküket a kelet-ázsiai térséggel és felajánlják számukra a mintegy 1,3 milliárdos fogyasztói piacot. Ez néhány évtized leforgása alatt azzal járhat, hogy Kína vállhat minden kelet-ázsiai ország legjelentősebb exportőrévé és importőrévé. A térség országaival kötött szabadkereskedelmi egyezmény nélkül Dél-Korea, Japán és Tajvan és az ASEAN országok integrálódni fognak a kínai gazdasággal. Az USA esetén úgy látja, hogy valóban problémák vannak mind a deficittel, mind pedig az adósság szintjével, azonban nem valószínűsíthető, hogy másodsoros hatalommá válna, sőt véleménye szerint a következő két évtizedben biztosan megmarad az egyedüli szuperhatalomnak, mert továbbra is katonailag a leg-

erősebb és gazdaságilag is dinamikus. Az USA jelenleg azért szuperhatalom, mert fejlett a tudományos és kutatási rendszere és kiemelkedő a gazdasági és katonai képessége. Megállapítja, hogy a 21. században az elsőbbségért folytatott küzdelem leginkább a csendes-óceáni térségre fog koncentrálni, mert ott lesz leginkább gazdasági növekedés. Egyértelműen kijelenti, hogy a jelenlegi helyzet nem egy új hidegháború, ugyanis Kína leginkább a nemzeti érdekét követi és látványosan nem a globális elsőbbséget célozza. Nincs ideológiai ellentét a két fél között és a kapcsolatukat egyszerre jellemzi az együttműködés és a versengés. Úgy látja, azonban, hogy USA nem állíthatja meg Kína felemelkedését.¹⁴

1. táblázat – A háború kitörésének kockázata

	Időszak	Domináns hatalom	Felemelkedő hatalom	Eredmény
1.	16. század első fele	Franciaország	Habsburg Birodalom	Háború
2.	16-17. század	Habsburg Birodalom	Ottomán Birodalom	Háború
3.	17. század	Habsburg	Svédország	Háború
4.	17. század	Hollandia	Anglia	Háború
5.	késő 17. század és korai 18. század	Franciaország	Nagy-Britannia	Háború
6.	késő 18. század és korai 19. század	Egyesült Királyság és Franciaország	Franciaország	Háború
7.	19. század közepe	Franciaország	Oroszország	Háború
8.	19. század	Oroszország, Kína	Németország	Háború
9.	késő 19. század és korai 20. század	Egyesült Királyság	Japán	Háború
10.	korai 20. század	Oroszország, Egyesült Királyság, Franciaország	Egyesült Államok	Háborúmentes
11.	korai 20. század	Szovjetunió, Egyesült Királyság, Franciaország	Németország	Háború
12.	20. század közepe	Egyesült Államok	Németország	Háború
13.	20. század közepe	Szovjetunió	Japán	Háború
14.	1970-es és 1980-as évek között	Egyesült Államok	Japán	Háborúmentes
15.	1940-es és 1980-as évek között	Egyesült Államok	Szovjetunió	Háborúmentes
16.	1990-től napjainkig	Egyesült Királyság Franciaország	Németország	Háborúmentes

Forrás: Harvard Belfer Center for Science and International Affairs alapján saját szerkesztés

Graham kiemeli, hogy a két hatalom közötti háború elkerülhető, annak nem feltétlenül kell bekövetkeznie. Számos hasonlóság figyelhető meg Hszi Csin-ping kínai elnök és Trump amerikai elnök politikai gondolkodása között. Például mindketten újra naggyá akarják tenni a nemzetüket; a büszkeséget beemelik a saját vezetői képességeik közé; valamint olyan politikai napirendet tűznek ki, amely radikális változásokkal jár. A két ország közötti konfrontációk a kereskedelmi konfliktus mellett, többek között a Dél-kínai-tengeren, a Kelet-kínai-tengeren és a kibertérben is folynak. Tanulságos, hogy a szerző összehasonlítva Kínát és az Egyesült Államokat, az 1980-as és napjaink állapota között, arra a következtetésre jut, hogy 1980-ban Kína az USA GDP-jének 7%-át tette ki, miközben 2015-ben a 61%-át, az importjának a 8%-át 1980-ban, és a 73%-át 2015-ben, az exportot tekintve 8% és 151% a két számadat, míg a valutatartalékokat tekintve 1980-ban Kína az amerikai 16%-át tette ki, 2015-re pedig már 3140%-át! 1860 és 1913 között, amikor USA átvette Nagy-Britannia vezető szerepét, évente átlagosan 4%-os GDP növekedést mutatott, ugyanez az érték Kína esetén 10%. Ez nagyjából azt jelenti, hogy a kínai gazdaság mintegy hét évente megduplázódott. Ezen adatok alapján 2014-ben nagyjából paritásban volt a két gazdaság, 2024-re vonatkozó előrejelzések szerint pedig Kína meg fogja haladni az USA gazdaságát vásárlóerő-paritáson mérve. A hajókat, az acélt, az alumíniumot, a bútorokat, a ruházatot, a mobiltelefonokat, a számítógépeket tekintve pedig a legnagyobb gyártó a világon. Ami meglepő, hogy az ország egyben a világ legnagyobb fogyasztójává is vált. Kína jelenleg is már a világ legnagyobb autó és luxustermék piaca. Annak ellenére, hogy az USA-ban születtek meg a gépjárművek, Kína a legnagyobb autógyártó és a legnagyobb autópiaccal rendelkező ország a világon. 2014-ben az IMF által közzétett statisztikák szerint az USA gazdaságának kibocsátása 17,4 trillió dollár volt, míg a kínai gazdaságé 17,6 trillió dollár.¹⁵ Kína vált a geoökonómia legnagyobb alkalmazója a világon. Külpolitikáját nagyrészt a gazdaságon keresztül gyakorolja, jelenleg mintegy 130 országnak a legfontosabb kereskedelmi partnere, beleértve a legnagyobb ázsiai gazdaságokat. Kína tehát megkérdőjelezi az amerikai dominanciát és talán igaz lesz a Napóleonnak tulajdonított mondás, amely szerint: „amikor Kína felébred a világ megremeget”. A Thuküdidész-csapda szempontjából legrelevánsabb különbség a versengő világfelfogásból ered. A kínaiak a harmóniában hisznek, de a hierarchia által, az amerikaiak olyan nemzetközi joguralmat szeretnének, mint amilyen az amerikai belső politikai rendszer.¹⁶

Glen Hubbard és Tim Kane a világgazdaság és hatalom kapcsolatáról írt könyvükben arról írnak, hogy nagyon sok mindenben különbözik Kína

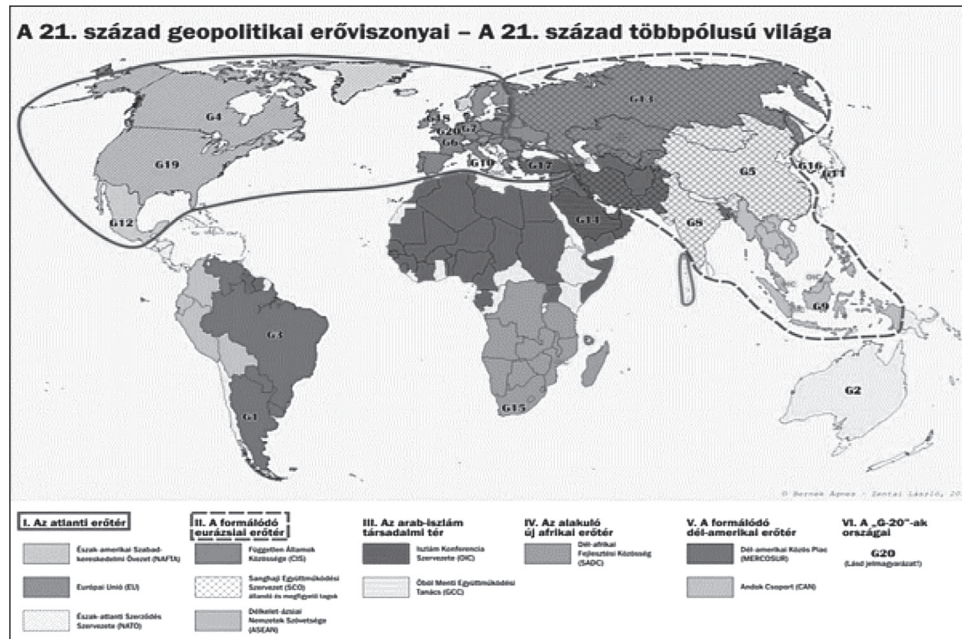
és az Amerikai Egyesült Államok. A mostani USA-t a hanyatló Rómához hasonlítják, amely az egypólusú világ letéteményese, azonban hatalma erodálódik. Elemezve a Róma és az USA közötti hasonlóságokat leírják, hogy Róma vesztét nem a birodalmi túlterjeszkedés, vagy valamiféle külső veszély okozta, hanem a belső gazdasági egyensúlytalanságok vezettek hanyatlásához. Róma akkori előnyei a kereskedelmi hálózata, a biztonságos határai, a törvények tisztelete és a közmunkák alkotta intézmények voltak. Amikor az intézményi fejlődés stagnált, a növekedés is leállt. Jelenleg az USA globális gazdasági hatalom, de elveszítheti fiskális egyensúlyát. A szerzők gazdaságtörténeti példákkal alátámasztott érvrendszerüket azzal összegezik, hogy az Egyesült Államokra nézve a valós fenyegetést saját maga jelentik. Az USA GDP arányos államadóssága meghaladja a 70%-ot; meglátásuk, valamint a gazdaságtörténeti analógiák tanulsága szerint a 90% körüli érték a gazdasági hanyatlás küszöbértéke. Biztató az USA-ra nézve azonban, hogy az egy főre eső GDP vonatkozásában még mindig vezető szerepben van. Szerintük a hanyatlás mindig feltételez egy külső ellenfelet, egy kihívó hatalmat. Érdekesség, hogy a hidegháború idején ez a kihívó hatalom a Szovjetunió volt, amely csak a fizikai erőforrásaik rohamos kimerítésével tudott gyorsabban növekedni. Ezt a szerepet később Japán vette át, napjainkban pedig az új riválist Kína jelenti. A szerzők szerint a nagyhatalmi versenyelőny megőrzése érdekében, a gazdasági-társadalmi egyensúlyt kell megőrizni.¹⁷

Az USA-Kína viszonyt tekintve Kína hosszútávon akarja megváltoztatni a status quot, miközben az Egyesült Államok foggal-körömmel védi az elsőbbségét szuperhatalomként. Hszi Csin-Ping kínai elnök azt szeretné, hogy Kína gazdag legyen, hatalommal bírjon és tiszteljék. Ehhez pedig az ázsiai dominanciát akarja visszaállítani. Vissza akarja szerezni az irányítást és a regionális fölényt. Az elnök kinyilvánított céljai közé tartozik az egy főre eső GDP 2010-ről, 2021-re történő megduplázása, amikor a Kínai Kommunista Párt fennállásának a 100. évfordulóját ünnepli. Továbbá, 2049-re szeretné elérni, hogy Kína modernizált, fejlett és gazdag országgá váljon. A kínai tervek között szerepel a belső fogyasztásra alapozott növekedés erősítése, amely érdekében átszervezik, és bezárják a nem működő állami zombi vállalatokat, erősítik a tudományos és technológiai bázist, valamint el szeretnék kerülni a fenntarthatatlan adósságszintet. Meg kell azonban említeni, hogy Kínának még sok éves, nagy ütemű növekedésre lenne szüksége ahhoz, hogy a fejlett gazdaságok életszínvonalát elérje, ugyanis az még mindig mintegy ötöde az amerikainak. Ennek ellenére látni kell, hogy Kína egyre inkább elmozdul az alaptermékek gyártásától a maga-

sabb hozzáadott értéket képviselő termékek gyártásának irányába, azaz egyre inkább vertikálisan is feljebb lép az értékláncokban. A kínai vezető aggodalma ezzel párhuzamosan, egyre inkább a „közepesen fejlett gazdaságok csapdája” nevű gazdasági jelenségre fordít figyelmet, ugyanis azt is el kellene kerülni, valamint a környezeti problémákkal is meg kell küzdeni. Sok hasonlóság is megfigyelhető a két ország között, ugyanis mindkettő kivételesnek látja magát. A kettejük „összecsapása” nagyon nagy alkalmazkodást igényel majd. A nemzetközi értékek külföldi terjesztése viszont nagyon eltérő: az amerikaiak hiszik, hogy az emberi jogok terjesztése nemzetük missziós küldetése, ezzel szemben a kínaiak nem exportálják a rendszerüket, hanem hagyják, hogy mások elérjék azt.¹⁸

Egybehangzóan több szakértő is leírja, hogy a 21. század multipoláris hatalmi rendszerében kevésbé a katonai kemény hatalom, mint inkább a globális vásárlóerő-paritáson mért GDP számít; emellett a globális piacokból, a nemzetközi kereskedelemről való részesedés és a potenciális demográfiai és gazdasági növekedés a mérvadó.

1. ábra: A 21. század geopolitikai erőviszonyai és a főbb nagytérségi piacok

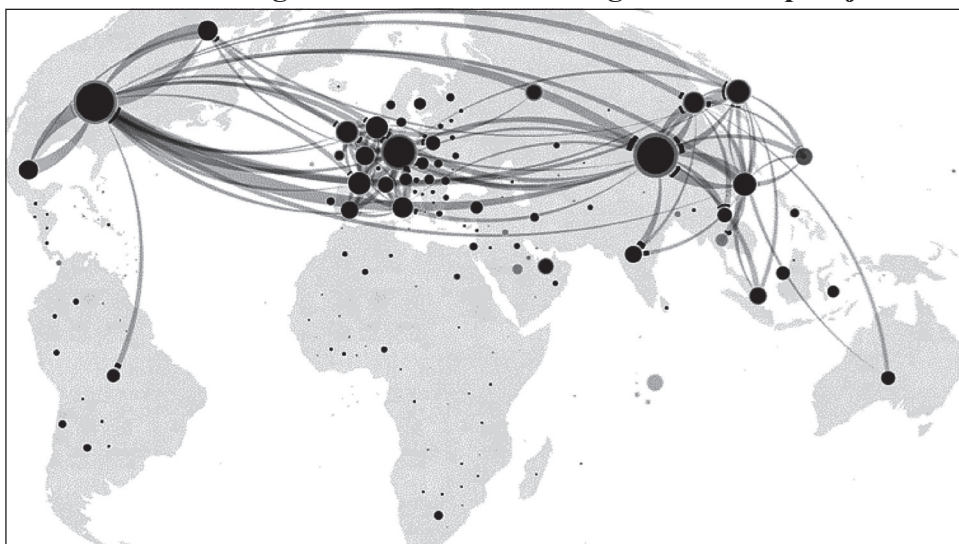

Forrás: Bernek Ágnes, Kelet-Közép-Európa a 21. század geopolitikai viszonyaiban című konferenciaelőadása

A téma szempontjából releváns, hogy Kína politikai, gazdasági gyakorlatán keresztül megfogalmazott geoökonómiának a fogalmi meghatározásaiban visszatérő a kereskedelem és a geoökonómia kapcsolatára való utalás. Khanna három olyan területet jelöl meg, amelyeken az államok közötti konfliktusok megjelennek; ezek a gazdaság, a nemzetközi intézmények és az infrastruktúra. Szerinte a nemzetközi kapcsolatok megértésének kulcsa nem más, mint a kölcsönös függés, amelyben azok a dolgok, amelyek eddig összekapcsolták a világot, egyre inkább fegyverként használhatók. Az egyes geopolitikai és geoökonómiai elemzésekben is megjelenő tényezők többek között a terület, a népesség, a gazdasági teljesítmény, a természeti kincsek és a katonai kapacitás a mérvadó. A katonai csapások helyét átveszik a gazdasági szankciók, a katonai szövetségeket pedig az egymással versenyző kereskedelmi rendszerek.^{19 20}

Összegezve a fogalmakat megállapítható, hogy a geoökonómia fogalmának részét képezi a kereskedelempolitika is. Napjainkban olyan gazdasági szereplők felemelkedésével, mint Kína vagy éppen Oroszország, megújulnak azok a viták, amelyek szerint a politikai és a gazdasági nyitottság milyen mértékig kell együtt mozogjanak és hogy a különböző belső intézményrendszerrel rendelkező országok mennyire tudnak hatékonyan együttműködni a nemzetközi kereskedelmi rendszer keretein belül.²¹

2. ábra – A régióközi kereskedelmi forgalom csomópontjai

Forrás: Világbank (2017)

Az Európai Parlament 2035 vonatkozó előrejelzései szerint a világgazdaságot a domináns hatalommal bíró Atlanti-, Indiai- és Csendes-óceánok köré csoportosuló kereskedelmi térségek fogják uralni. A 2. ábrán látható, hogy napjaink régióközi kereskedelmi forgalma is ezen térségek köré összpontosul. A 2035-ös világgazdaság digitális lesz, tudásalapú és az újonnan iparosodott országok által uralt. Hozzávetőlegesen 2035-re az éghajlatváltozás drámai hatással lesz a világgazdaságra is.²²

Egy még erősebb Kína nagy valószínűség szerint arra tesz kísérletet, hogy kiszorítsa USA-t a dél-kelet-ázsiai és csendes-óceáni térségből, ahogyan ezt a 19. században, a Monroe-elv alkalmazásával az USA is tette saját térségében.

4. Az USA és Kína közötti geoökonómiai rivalizálás

Wigell és szerzőtársai szerint az államok egyre inkább gazdasági eszközökkel gyakorolják a hatalompolitikát. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy a 2017-es amerikai Nemzetbiztonsági Stratégia²³ egyenlőséget tesz a gazdasági biztonság és a nemzetbiztonság közé. Felmerül a kérdés, hogy a kereskedelmet mennyire lehet a geostratégiai célok elérésére használni. Hozzá kell tenni, hogy a geoökonómia egyik legjelentősebb eszközét éppen a kereskedelem és a beruházások jelentik. Luttwak nagy valószínűség szerint azt nem látta előre, hogy a gazdasági eszközök nem helyettesíteni fogják a katonai eszközöket, hanem azok párhuzamosan jelentősek maradnak.^{24 25}

Brzezinski az Egyesült Államok geostratégiai feladatait elemezve, stratégiaalkotása során abból indul ki, hogy Ázsia a hatalmi centrum, miközben az eurázsiai kontinens erőviszonyait továbbra is az egyetlen szuperhatalom irányítja.^{26 27} Azért is nevezhető szuperhatalomnak, mert a Világ bármely pontján bevethető ütőképes hadsereggel rendelkezik. Ázsia a gazdasági növekedés szempontjából meghatározó térséggé vált, így amennyiben az USA meg akarja a pozícióját védeni, úgy az olyan hatalmi dimenziókat, mint a technológia, a kommunikáció, az információ, a kereskedelem és a pénzügyek kézben kell tartania. Érdemes ezeket a hatalmi dimenziókat néhány fontos, napjainkat jellemző tendenciával szembeállítani. Az Egyesült Államok az ázsiai kihívóval szemben nemzetközi kereskedelmi újraelrendezést hajtott végre, és támadja a tiltott technológiatranszferrel kapcsolatos gyakorlatát, valamint legújabbán nemzetbiztonsági aggályokra hivatkozva korlátozásokat vezet be a kínai telekommunikációs vállalatokkal szemben.

Bernek sok más szakértővel együtt úgy látja, hogy az unipoláris nemzetközi rendszert, amely napjainkat jellemzi, és amelynek az Egyesült Államok a védelmezője, a multipoláris nemzetközi rendszer fogja felváltani. Ezen belül egy megfigyelhető tendencia, hogy az erőter hozzánk képest egyre inkább keletre helyeződik át, miközben a Nyugat hegemoniája megkérdőjelezhetővé válik. Amellett, hogy egy új geopolitikai térszemléletet kell kialakítani, az eurázsiai szuperkontinens felemelkedése is lehetséges forgatókönyv. A 2013-ban meghirdetett kínai Új Selyemút terv, kínai részről jelzi a gyakorlati megvalósításnak a szándékát, amely alapvetően szárazföldi és tengeri útvonalakra osztható. A szárazföldi gazdasági övezetnek a főbb útvonalai: a Kínát Európával összekötő, és a Kínát Dél- és Délkelet-Ázsiával összekötő útvonal. A tengeri útvonalak: a Kínát a szárazföldi verzióhoz hasonlóan Európával összekötő útvonal, amely érinti a Dél-kínai-tengert és az Indiai-óceánon keresztül fut be Európába; a másik útvonal pedig Kínát a dél-csendes-óceáni térséggel köti össze. Mindezek az útvonalak, valamint maga a kezdeményezés is az eurázsiai erőter kialakításának szándékával jönnek létre.²⁸

O'Rourke megállapításai között szerepel, hogy a geopolitikai kontextus nélkülözhetetlen a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos elemzésekhez. További megállapítás, hogy a kereskedelmi útvonalak tekintetében az Amerikai Haditengerészet gyakorolja az ellenőrzést mind az Atlanti-óceánon, mind pedig a Csendes-óceánon át vezető kereskedelmi útvonalak tekintetében. Figyelemre méltó továbbá az hogy a termelési kapacitások jelentős része mind Kínában, mind pedig az USA-ban a partvidékeken található.²⁹

A Stratfor geopolitikai intézet 2019 második félévére vonatkozó előrejelzésében olyan kulcsfontosságú stratégia alkotást igénylő eseményeket jelöl meg, mint az amerikai-kínai kereskedelmi háború folytatódása, és a világgazdaság pilléreinek megremegése. Az akkori előrejelzés szerint a két nagyhatalom közötti kereskedelempolitikai viaskodás el fog húzódní. Fontos látni, hogy kevesebb, mint két évvel az amerikai elnökválasztás előtt Trump elnök számos kampányígérete nem teljesült, többek között a nemzetközi kereskedelem terén van számos elvarratlan szál.^{30 31} A kialakuló kereskedelmi háború és protekcionizmus a Trump-adminisztráció értelmezése szerint, többek között a jelentős kereskedelmi deficit miatt jogos, és azt mindenképpen helyre kell állítani, azaz ki kell újra egyensúlyozni a Kínával szembeni kereskedelmi mérleget. A kínai merkantilista gazdaság és kereskedelempolitika, valamint növekvő gazdasági hatalma fenyegetést jelent az USA számára. A nyugati értelmezés szerint a kínai gazdasági növekedését nagyban segítette annak tisztességtelen kereskedelmi gyakorlata.

2. táblázat: Az USA és Kína közötti kereskedelmi forgalom alakulása mrd dollárban (1985-2018)

Év	Export	Import	Kereskedelmi hiány
1985	3.855	3.861	- 6.0
1990	4.806	15.237	-10.431
1995	11.753	45.543	-3.789
2000	16.185	100.018	-83.833
2005	41.192	243.543	-202.278
2010	91.911	364.952	-273.041
2015	115.673	483.201	-367.328
2017	129.893	505.470	-375.576
2018	120.341	539.973	-419.162

Forrás: Az Amerikai Egyesült Államok Népszámlálási Hivatalának adatai alapján saját szerkesztés³²

A jelenlegi kereskedelmi viaskodás sokkal inkább tekinthető egyfajta technológiai és geopolitikai rivalizálásnak és a kereskedelmi konfliktus kibertérben vívott harc is egyben. A világgazdasági átrendeződés és Kína hatalmi felemelkedése a nagyhatalmi rivalizálás egy új korszakát hozta el, amely rendszerszintűnek tekinthető. Egyre gyakoribb a geopolitikai szembenállás során a gazdasági eszközök alkalmazása a stratégiai célok elérése érdekében.^{33 34} A Kína és USA közötti előzetes (I. fázisú) kereskedelmi megállapodás ellenére valószínűsíthető a kereskedelempolitika területén meglévő feszültség folytatódása.

Kim szerint a kereskedelem nem zero összegű játszma, ugyanis a komparatív előnyök kihasználásával a szabadkereskedelem minden résztvevőnek előnyös lehet. Ez esetben hogyan lehetséges, hogy a két legnagyobb gazdasági hatalma olyan kereskedelmi háborúba bonyolódik, amely a saját gazdasági növekedésüket is fékezheti, a világgazdaságot nem is említve. Kína veszélyezteti az USA kelet-ázsiai hegemoniáját és meglátása szerint a kereskedelmi háború elhúzódására lehet számítani. A konfliktus jellege változhat, de a rivalizálás nagy valószínűség szerint marad.³⁵

5. Következtetések

A Thuküdidész csapda elkerülhető, amennyiben az USA elfogadja Kína felemelkedését és stratégiaileg is tudomásul veszi azt. Elmondható továbbá,

hogy nyerne is azzal, ha Kína békés, stabil és prosperáló felemelkedését támogatná. Az Egyesült Államok számára egyszerre tekinthető lehetőségnek és jelentős kihívásnak ez az új realitás. A kiterjedt kölcsönös gazdasági egymásra utaltság miatt az USA-nak diplomáciai, gazdasági és társadalmi-kulturális területen kellene keresni az együttműködés lehetőségét. Kína felemelkedése alapjaiban írta át mind a világ gazdaságát mind pedig a geopolitika működési szabályait. Az együttműködésükre lenne szükség egy egyre inkább multipolárisrá váló nemzetközi rendben. Pozitív hatása is lehet a két ország közötti jelentős gazdasági interdependenciának, ugyanis azok az együttműködés alapjául is szolgálhatnak és gyengítheti a meglévő feszültségeket is. A legerősebb gazdasági kapocs a két ország között éppen a kereskedelmi. Problémát jelent mindazonáltal, hogy Kína növekedési stratégiája közvetlen fenyegetést jelent az Egyesült Államok számára. Optimisták szerint a gazdasági egymásra utaltság megakadályozza a konfliktust. A véleményem a szakirodalommal egybehangzóan az, hogy az egyre több nagyhatalmi viszonyra jellemző párhuzamosan jelenlévő együttműködés, illetve a rivalizálás fogja jellemezni a két ország viszonyát az elkövetkezendő évtizedekben.

JEGYZETEK / NOTES

1. Szuverén államokra korlátozva az összehasonlítás kereteit
2. Ilyen többek között a BRI (Belt and Road Initiative), valamint a Made in China 2025 ipari stratégia
3. MAD avagy Mutually Assured Destruction, amelynek lényege, hogy egy atomháború esetén nem lehet győztes fél, így annak megindításának sincs értelme
4. Részletesebben: Graham Allison (2017): *Destined for War – Can America and China Escape Thucydide’s Trap*. Houghton Mifflin Harcourt.
5. Bernek Ágnes (2018): *Geopolitika és/vagy geoökonómia – A 21. század világ-gazdasági és világpolitikai folyamatainak összefüggései*. (Geopolitics and/or Geo-economics – The Correlations between Global Economic and Political Developments).
6. Khanna, Parag (2016): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. HVG Könyvek, Budapest
7. *Geopolitical Futures* (2019): *Understanding Our Geopolitical Model*. Special Report. Lásd részletesebben: <https://geopoliticalfutures.com>

8. Wigell, Mikael & Scholvin, Sören & Aaltola, Mika (2019): Geo-Economics and Power Politics in the 21st Century. The Revival of Economic Statecraft.
9. Stockholm International Peace Research Institute - Stockholmi Nemzetközi Béke kutató Intézet (SIPRI).
10. SIPRI (2019): World military expenditure grows to \$1.8 trillion in 2018 <https://www.sipri.org/media/press-release/2019/world-military-expenditure-grows-18-trillion-2018> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 16.)
11. Robert Nye-féle Hard power. Részletesebben: Szörényi, András (2009): Smart power, avagy az év „felfedezése”. Külügyi Szemle, 2009/3. pp.147-158.
12. Kiemelkedő erőprojekciós képességgel rendelkezik
13. Graham Allison (2017): Destined for War – Can America and China Escape Thucydide’s Trap. Houghton Mifflin Harcourt.
14. Graham Allison & Robert D. Blackwill & Ali Wyne (2013): Lee Kuan Yew: the grand master’s insights on China, The United States and the world. Interview and selections by Graham Allison and Robert D. Blackwill. Belfer Center Studies in Interantional Security.
15. IMF (2014): Recent Developments, Prospects and Policy Priorites.
16. Graham Allison (2017)
17. Glen Hubbard és Tim Kane (2016): Egyensúlyban. A nagyhatalmak gazdasága az ókori Rómától a modern Amerikáig. Antall József Tudásközpont.
18. Graham Allison (2017)
19. Csizmadia Norbert (2016): Geopillanat - A 21. század megismerésének térképe. L’Harmattan.
20. Khanna (2016)
21. Wigell, Scholvin, Aaltola (2019)
22. European Parliament (2018): Global Trends to 2035. Economy and Society.
23. White House 2017, National Security Strategy of the United States. Elérhető: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905-2.pdf>
24. Wigell, Scholvin, Aaltola (2019)
25. Blackwill, Robert & Harris, Jennifer (2016): War by Other Means: Geoeconomics and St tecraft. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
26. Brzezinski, Zbigniew (2012): Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power. New York: Basic Books
27. Szilágyi István (2018): Geopolitika. Pallas Athene Kiadó, Budapest.
28. Bernek (2018)
29. O’Rourke, Kevin (2007): Power and Plenty: Trade, War, and the World

- Economy in the Second Millennium. The Princeton Economic History of the Western World.
30. Stratfor (2019): 2019 Second-Quarter Forecast. Stratfor Global Intelligence.
 31. PIIIE: <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/unappreciated-hazards-us-china-phase-one-deal> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 16.)
 32. Részletesebben: <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c5700.html>
 33. Luttwak, Edward (1990): From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. The National Interest, V. 17, Summer.
 34. Boros, Szilárd és Kolozsi, Pál Péter (2019) Egy 21. századi geopolitikai összeütközés természetrajza Kína és az USA példáján keresztül : A technológia, az adat és a pénz jelentőségének felértékelődése a nagyhatalmi konfliktusokban. Polgári Szemle: 15 (4-6). pp. 258-280.
 35. Kim, Min-hyung. (2019). A real driver of US–China trade conflict: The Sino–US competition for global hegemony and its implications for the future. International Trade, Politics and Development. 3. 30-40. 10.1108/ITPD-02-2019-003

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Berneke Ágnes (2010): Geopolitika és/vagy geoökonómia – a 21. század világgazdasági és világpolitikai folyamatainak összefüggései. Geopolitika a XXI. században, 1. évf. 1. szám, pp. 29-62.
- Berneke Ágnes (2018): Geopolitika és/vagy geoökonómia – A 21. század világgazdasági és világpolitikai folyamatainak összefüggései. (Geopolitics and/or Geo-economics – The Correlations between Global Economic and Political Developments).
- Blackwill, Robert & Harris, Jennifer (2016): War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
- Brzezinski, Zbigniew (2012): Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power. New York: Basic Books
- Boros, Szilárd és Kolozsi, Pál Péter (2019) Egy 21. századi geopolitikai összeütközés természetrajza Kína és az USA példáján keresztül : A technológia, az adat és a pénz jelentőségének felértékelődése a nagyhatalmi konfliktusokban. Polgári Szemle: 15 (4-6). pp. 258-280.
- Csizmadia Norbert (2016): Geopillanat – A 21. század megismerésének térképe. L'Harmattan.

- European Parliament (2018): Global Trends to 2035. Economy and Society.
- George Friedman (2018): The Geopolitical Logic of the US-China Trade War. <https://geopoliticalfutures.com/the-geopolitical-logic-of-the-us-china-trade-war/> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 10.)
- Geopolitical Futures (2019): Understanding Our Geopolitical Model. Special Report
- Glen Hubbard és Tim Kane (2016): Egyensúlyban. A nagyhatalmak gazdasága az ókori Rómától a modern Amerikáig. Antall József Tudásközpont.
- Graham Allison & Robert D. Blackwill & Ali Wyne (2013): Lee Kuan Yew: the grand master's insights on China, The United States and the world. Interview and selections by Graham Allison and Robert D. Blackwill. Belfer Center Studies in Interantional Security.
- Graham Allison (2017): Destined for War – Can America and China Escape Thucydide's Trap. Houghton Mifflin Harcourt.
- IMF (2014): Recent Developments, Prospects and Policy Priorities.
- Luttwak, Edward (1990): From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. The National Interest, V. 17, Summer.
- O'Rourke, Kevin (2007): Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium. The Princeton Economic History of the Western World.
- Kim, Min-hyung. (2019). A real driver of US–China trade conflict: The Sino–US competition for global hegemony and its implications for the future. International Trade, Politics and Development. 3. 30-40. 10.1108/ITPD-02-2019-003.
- Khanna, Parag (2016): Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése. HVG Könyvek, Budapest
- Michael D. Swaine, Mike M. Mochikuki, Michel L. Brown, Paul S. Giarra Douglas H. Paal, Rachel Esplin Odell, Raymond Lu, Oliver Palmer & Xu Ren (2013): China's Military & The U.S.-Japan Alliance in 2030. A Strategic Net Assessment. Executive Summary. Carnegie Endowment For International Peace.
- PIIE: <https://www.piie.com/blogs/realtime-economic-issues-watch/disentangling-huawei-us-has-proven-harder-anticipated> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. 04. 13.)
- PIIE: <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/unappreciated-hazards-us-china-phase-one-deal> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. 04. 16.)
- SIPRI (2019): World military expenditure grows to \$1.8 trillion in 2018 <https://www.sipri.org/media/press-release/2019/world-military-expenditure-grows-18-trillion-2018> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 16.)
- Stratfor (2019): 2019 Second-Quarter Forecast. Stratfor Global Intelligence. <https://worldview.stratfor.com/article/2019-annual-forecast-geopolitics-intelligence-global-risk> (Utolsó letöltés ideje: 2020. április 15.)

Szilágyi István (2018): Geopolitika. Pallas Athene Kiadó, Budapest.

Szörényi, András (2009): Smart power, avagy az év „felfedezése”. Külügyi Szemle, 2009/3. pp.147-158.

Wigell, Mikael & Scholvin, Sören & Aaltola, Mika (2019): Geo-Economics and Power Politics in the 21st Century. The Revival of Economic Statecraft.

HORVÁTH Levente

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

**KÍNA GEOPOLITIKAI SZEREPE
A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI RÉGIÓBAN**

**GEOPOLITICAL ROLE OF CHINA
IN THE CENTRAL EASTERN EUROPEAN REGION**

ABSTRACT

In 2018, China celebrated the 40th anniversary of the “Reform and Opening” policy. 40 years ago, China began to build the new international relationships and also supported Chinese companies to internationalize, Chinese students to go abroad to study.

In 2019, China celebrated the 70th anniversary of the founding of the People’s Republic of China and also celebrated the 70th anniversary of the diplomatic relations establishment with several Central and Eastern European countries. Since 1949, China had friendly relations with the countries of the CEE region, but the formal multilateral relations, the 16+1 cooperation were only established in 2012, while other multilateral cooperation was established in the 1990s and early 2000s.

Western Europe view China's regional expansion in Central and Eastern Europe with concern, refer to the 16+1 cooperation as a Trojan horse, fear of dividing Europe or even buying political influence.

In my study, I compare China-CEE cooperation with other multilateral relations in terms of Chinese FDI and Chinese foreign policy in order

to consider 16+1 cooperation in the multilateral relations system of China. Furthermore, I compare the amount of Chinese FDI to European countries in order to quantify the Chinese push in the CEE region. With these comparisons, I am looking for the answer to what is really a concern about China's presence in the region and how important the China-CEE cooperation for China.

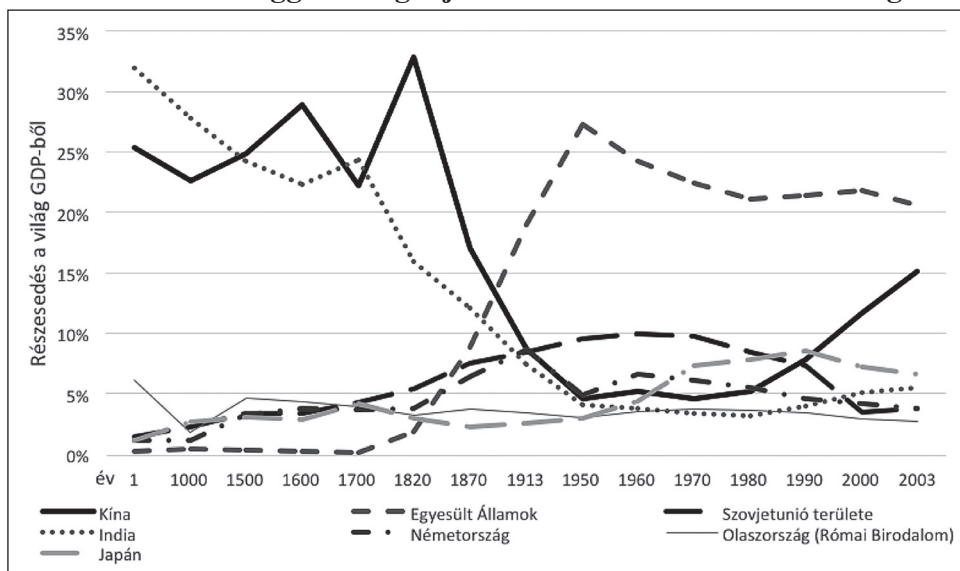
Kulcsszavak: Kína, Kelet-Közép-Európa, 16+1, geopolitika

Keynotes: China, CEE countries, 16+1 cooperation, geopolitics

1. Bevezetés

A 21. századra az USA által uralt egypólusú világrend átalakulóban van egy multipoláris világrenddé, amelyben Kínának egyre nagyobb szerepe van. Az 5000 éves kultúrával és folyamatos történelemmel rendelkező Kína a jelenleg is regnáló Kínai Kommunista Párt vezetésével 1921-ben és 1949-ben is 100 éves stratégiai tervekben tűzte ki célul, hogy Kínát visszahozza a történelem során korábban a világgazdaságban betöltött helyére, azaz a gazdaság és az életszínvonal növelésével ismét vezető gazdasági nagyhatalommá tegye (1. ábra).

1. ábra: A Világgazdaság fejlődése időszámításunktól 2003-ig

Forrás: Angus Maddison „Historical Statistics of the World Economy” adatbázisa szerint saját szerkesztés

Kína a 21. századra a második legnagyobb gazdasági szereplővé vált a világban, amelyet főként az 1978-as „*Reform és nyitás*” politikával ért el. A Teng Hsziao-ping nevéhez kötött politika a világra való nyitással és számos multilaterális kapcsolat létrehozásával volt elérhető, amelynek következtében egyes régiókban geopolitikai hatalomra is szert tett.

Kína számos multilaterális kapcsolata mellett 2012-ben kezdte meg a kelet-közép-európai régióval a szorosabb együttműködés kiépítését, amely Nyugaton sokak nem tetszését nyerte el és „*Trójai faló*” címmel illették a kínai befektetéseket a KKE régióban.

Kína számos multilaterális kapcsolata mellett 2012-ben kezdte meg a kelet-közép-európai régióval a szorosabb együttműködés kiépítését, amely Nyugaton sokak nem tetszését nyerte el és „*Trójai faló*” címmel illették a kínai befektetéseket a KKE régióban.

Kína 2013-ban indította el a világot lefedő „*Egy övezet, egy út*” (One Belt, One Road – OBOR) kezdeményezést, amely a kínai szemlélet szerint egy közös, békés, win-win együttműködésen alapszik. A kínai történelmi gondolkodásmódban nincs jelen gyarmatosítási motiváció, hanem egy Kína-központú világrend – ahogy ezt az ország kínai nevéből is láthatjuk: Zhongguo 中国 – Középső ország/birodalom –, amelyben Kína együttműködik a környező országokkal, de nem befolyásolja azok belpolitikáját.

Azonban a nyugati világ más szemlélettel tekint Kína felemelkedésén, egyfajta gyarmatosító hadműveletként éli meg az OBOR kezdeményezést és Kína más multilaterális kapcsolatainak kiépítésére is fenyegetésként tekint.

Tanulmányomban áttekintem, hogy Kína mely régiókkal épített ki multilaterális együttműködést, azok keretében mekkora befektetésekkel van jelen, összehasonlítva a Kína-KKE együttműködéssel megvizsgálom, hogy Kína szempontjából mekkora erőfeszítéseket tesznek a KKE régióban való geopolitikai térnyerésre. Tényleg aggódnunk kell a KKE régióban való kínai nyomulás miatt?

2. Kína multilaterális kapcsolatai

1978-as „*Reform és Nyitás*” politikája hozott nagy változást Kína minden területén, megnyitották a piacokat és megindult a külföldi országokkal a kereskedelmi és gazdasági együttműködés. Az elmúlt 40 évben Kína bekapcsolódott a globalizáló világ gazdaságba nem csak a kereskedelem, de a befektetések területén is.

Kínában a 80-as években hatalmas változások mentek végbe, azonban az évtized végén a Tiananmen-téri esemény a nemzetközi platformon negatív színben tüntette fel Kínát és diplomáciai elszigeteltséget okozott számára. Ennek enyhítésére és az „*ellenség-kép*” megszüntetése érdekében Kína számos gazdasági együttműködésen alapuló multilaterális kapcsolatot hozott létre:

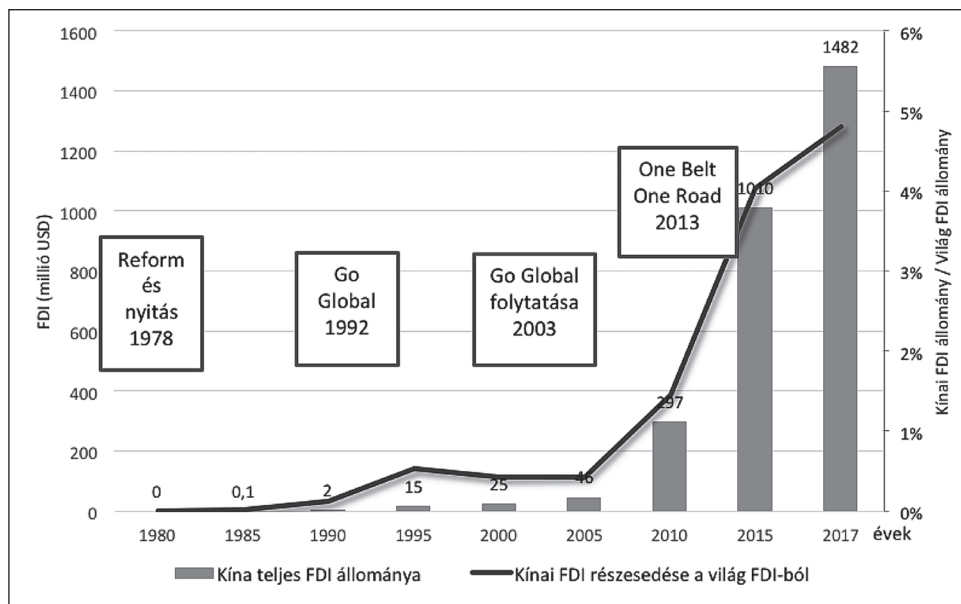
1991-ben csatlakozott az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködéshez¹ (APEC), majd elkezdődött a Kína-Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége² (ASEAN) párbeszéd is. 1992-ben létrejött a Nagy-Mekong régiós együttműködés³, 1996-ban pedig a „*Sanghaji ötök*” – a későbbi *Sanghaji Együttműködési Szervezet*⁴. 1996-tól Kína részt vett a megalakuló „*Ázsia-Európa találkozó*”⁵ (ASEM) tárgyalásain, és megkezdődött a Közép-Ázsia régiós gazdasági együttműködés⁶. Kína 2000-ben létrehozta a Kína-Afrika Fórumot⁷, azóta Afrikában már a legnagyobb befektető országnak számít Kína. 2001-ben csatlakozott a WTO nemzetközi szervezetéhez, 2002-től pedig Kína aktívan jelen van az Ázsiai Együttműködés Párbeszéd kezdeményezésben⁸. 2004-ben már a régiós és a régi kapcsolatokon túlnyúlóan az Arab országokkal is párbeszédet indított multilaterális együttműködés keretében⁹. 2010-ben elindult a Kína-Öböl Menti Együttműködési Tanács Stratégiai Párbeszéde¹⁰.

A 2008-as gazdasági világválságot követően Kína egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a kelet-közép-európai országokra is, akikkel 2012-ben kezdtek meg a 16+1 elnevezésű együttműködést¹¹. 2013-ban már az „*Egy övezet, egy út*” kezdeményezést kezdték felépíteni a számos multilaterális kapcsolatot bevonásával, majd 2014-ben már Eurázsia kívüli területen is kapcsolatokat kezdtek kiépíteni, mint például a Kína-Dél-Amerikai és Karibi térség fóruma¹² megalapításával.

A gazdasági multilaterális kapcsolatok keretében Kína évről évre egyre több működőtőke-állományt (FDI) helyezett ki külföldre (2. ábra). Megvizsgálva a kínai FDI eloszlását a világban, megfigyelhető, hogy Kína mely régiókat tartja igazán fontosnak gazdasági és politikai szempontból.

A 2. ábrán jól megfigyelhető, hogy a kínai kormány által meghirdetett külgazdaságpolitikai kezdeményezések miként támogatták a kínai vállalatok külföldi befektetéseit, hogy ezzel is erősítsék a multilaterális kapcsolatokat és az 1978-ban Deng Xiaoping által meghirdetett „*Reform és Nyitás*” politikát.

2. ábra: Kína külföldre irányuló működőtőke-állományának változása 1980-2017 évek között

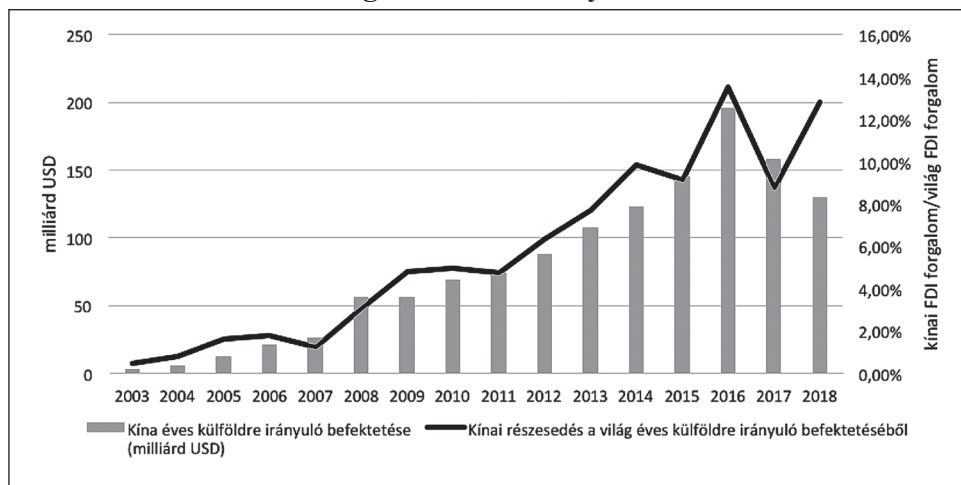

Forrás: saját készítés az ENSZ által 1990-2017 között kiadott World Investment Report statisztikai alapján

1992-ben Jiang Zeming kínai államfő a 14. Pártkongresszuson kihirdette a „Go Global” külgazdasági stratégiát, amelynek keretében az állam a támogatásáról biztosította a kínai vállalatokat a nemzetközi együttműködésekben, ezzel újabb lendületet adva a kínai cégeknek a terjeszkedésre. 2003-ban Wen Jiabao miniszterelnök és Wu Yi miniszterelnök-helyettes több platformon is a „Go Global” stratégia továbbfejlesztéséről, magasabb szintre emeléséről beszéltek és támogatták a kínai cégek külföldi együttműködéseiknek kiépítését.

Ezen állami támogatások, multilaterális kapcsolatok és FDI befektetések következményeként Xi Jiping államfő 2013-ban meghirdette az „Egy övezet, egy út” kezdeményezést, e mellett létrehozták a Selyemút Alapot, az Ázsia Infrastrukturális Befektetési Bankot, állami pénzügyi intézményeket, hogy támogassák a kínai állami vállalatok és magáncégek nemzetköziesítését, továbbá, hogy stabilizálja a gazdasági növekedést és a belföldi többletkapacitásokkal küzdő kínai ipar problémáit enyhítse.

3. ábra: Kína külföldi tőkebefektetésének forgalma a világ FDI forgalomhoz viszonyítva

Forrás: saját készítés az ENSZ által 2003-2019 között kiadott World Investment Report statisztikái alapján

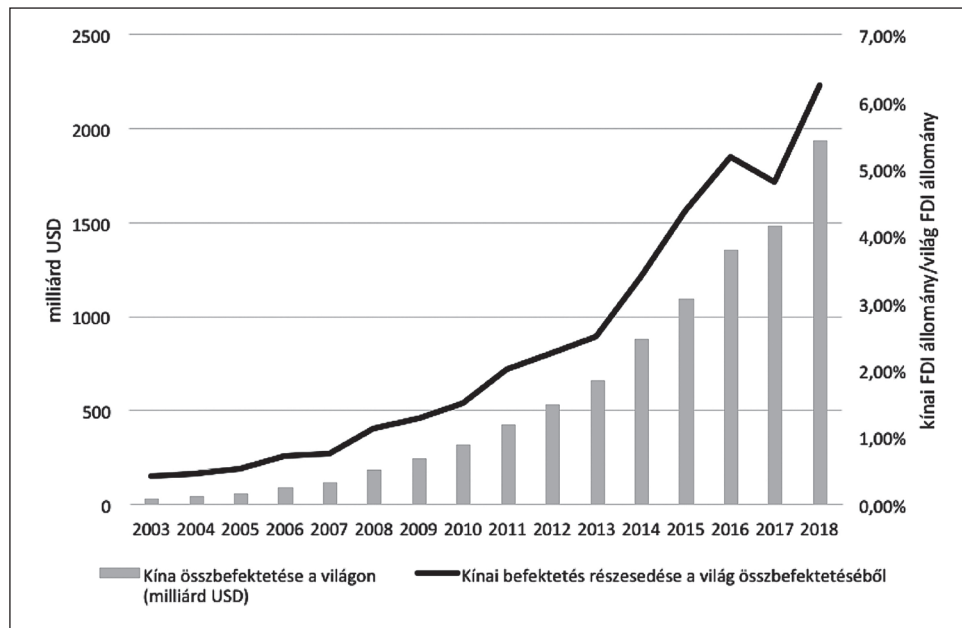
Igazán látványosan Kína az elmúlt 15 évben növelte a külföldi közvetlen-tőke-befektetésének forgalmát, a 2008-as világgazdasági válságot követően Kína tartani tudta fejlődését és gazdasági terveit, míg a nyugati országok külföldre irányuló befektetések csökkentek. A 2012-es évtől éves szinten 10%-20%-kal több befektetést hajtottak végre az országon kívüli területeken, amely világviszonylatban is kiemelkedőnek számít (3. ábra). Ennek adott újabb lökést az „Egy övezet ~ egy út” kezdeményezés, amelynek keretében Kína külföldre irányuló működőtőke-befektetése ismét dinamikus emelkedésnek indult, 2013-tól már Kína adja a világ éves összbefektetés forgalmának több, mint az egytizedét. 2017-ben kisebb arányban növekedett a működőtőke-befektetés forgalma, amely az újonnan hozott, a befektetői piacon szigorúbban vizsgáló kormányzati szabályok miatt alakult ki¹³.

Mindeközben Kína a világ összesített működőtőke-befektetés állományában is egyre komolyabb részt szerzett magának. Míg 2003-ban még csak 0.41%-os részesedése volt a világ összes külföldre irányuló közvetlen-tőke-befektetéséből, 2016-ra már az 5%-t is meghaladta (lásd 4. ábra).

Kína jól láthatóan az 1978-as „Reform és nyitás” politikát támogatva felállított egy nemzetköziesítési tervet, amelynek köszönhetően Kína mára számos régióban multilaterális kapcsolatrendszer hozott létre, továbbá egyre nagyobb működőtőke állománnyal lett jelen a világban. Ezeket össze-

foglalóan, 35 évvel a nyitást követően alakult meg az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés.

4. ábra: Kína külföldi tőkebefektetésének állománya

Forrás: saját készítés az ENSZ által 2003-2019 között kiadott World Investment Report statisztikái alapján

3. Kína-KKE együttműködés jelentősége a kínai multilaterális kapcsolatokban

A fentiekben már láthattuk, hogy Kína az 1990-es években kezdte felépíteni a multilaterális kapcsolatait Ázsiával és Afrikával, de Nyugat-Európával is már a 2004-es évekre kialakította az együttműködést, azonban a Kína-KKE multilaterális kapcsolatok csak jóval később, a 2010-es években indult el.

2011 júniusában Wen Jiabao kínai miniszterelnök magyarországi látogatása során részt vett az első Kína-Közép és Kelet-Európa országainak gazdasági és kereskedelmi fórumán, amelynek folytatásaként jött létre a „Kína-KKE 16+1 együttműködés” 16 kelet-közép-európai ország¹⁴ részvételével. 2012-ben Varsóban tartották meg az első miniszterelnöki csúc-

találkozót, azóta évente összeülnek a KKE régió országainak vezetői, hogy a gazdasági együttműködésekről tárgyaljanak.

Ezzel Kína 2012-ben egy újabb multilaterális kapcsolatot indított el, hogy a KKE régió országaival is szoros kapcsolatot tudjon kialakítani egyszerre és gyorsan. Kína újabb kapcsolatrendszerét a nyugati média és a nyugati kutatók is „*trójai faló*”-ként emlegetik, és aggodalmaikat fejezik ki a túl erős kínai jelenlétnek (Turcsányi 2014)¹⁵ a KKE régióban.

De vajon valóban túl erős lett a kínai jelenlét a régióban? Érdemes összehasonlítani a Kína főbb multilaterális kapcsolataival a Kína-KKE együttműködést, hogy érzékeljük, Kína részéről mennyi pénzt és energiát fektet bele. Majd áttekinteni, hogy Kína a KKE régióban és egyéb nyugat-európai államokban miként van jelen az FDI szempontjából.

3.1. Kína-KKE együttműködés összehasonlítása más kínai multilaterális kapcsolatokkal

Kína számos régióval alakított ki multilaterális kapcsolatot minden földrészén, így a Kína-KKE együttműködést a dél-ázsiai Kína-ASEAN párbeszéd országaival, a közép-ázsiai Sanghaji Együttműködés Szervezetével, a közel-keleti Kína-Arab országok együttműködési fórumával és a Kína-Afrika és a Kína-Dél-Amerikai és Karibi térség fórumával hasonlítottam össze. A régiók területét és népességét tekintve a KKE régió jócskán elmarad, ezért a kínai FDI éves jelentése alapján megvizsgáltam az 1 főre jutó GDP-t és a kínai FDI területi szinten való eloszlását (1. táblázat).

Az összehasonlítás során megfigyelhető, hogy az 1 főre jutó kínai FDI szerint a KKE régióba érkezik a legkevesebb kínai tőke. A legkiemelkedőbb eredményt a dél-amerikai együttműködés mutatja, amely népességét tekintve csak 6-szor nagyobb a KKE régiónál, de 32,37-szer több kínai FDI jut 1 főre. Az ugyancsak 6-szor nagyobb lakosságú ASEAN országokra pedig 8-szor több kínai FDI jut személyenként.

A területi szinten való összehasonlítás esetén a KKE régió már jobb képet mutat, terület és FDI viszonyítása szerint megelőzi a nem nagy népsűrűséggel rendelkező Sanghaji Együttműködési Szervezetet és az afrikai országokat, továbbá az arab országokat, de nagyban lemarad az ASEAN országoktól és a latin- és közép-amerikai országoktól.

Ezen adatokat és az FDI mértékét tekintve azt láthatjuk, hogy a KKE régió, habár az „*Egy út, egy övezet*” szempontjából stratégiai fontosságú Európa és Ázsia összeköttetésében, de befektetési és gazdasági szempontból nem a legkiemelkedőbb együttműködés közé tartozik.

1. táblázat: A Kína-KKE együttműködés összehasonlítása más multilaterális kapcsolatokkal

Együttműködés	Kezdet	Országok száma	Népesség (millió fő)	Terület (millió m ²)	Kínai FDI	FDI/fő viszonyítva a Kína-KKE-hez	FDI/terület viszonyítva a Kína-KKE-hez
Kína-ASEAN Párbeszéd	1991	10	654	4,49	102.854	8,15	13,14
Kína-Afrika Fórum	2000	53	1300	29,7	46.103	1,84	0,89
Sanghaji Együttműködés Szervezete	2001	8	1758,3	24,8	37.483	1,1	0,87
Kína-Arab országok együttműködési fóruma	2004	22	326,9	13,3	18.313	2,9	0,79
Kína-KKE együttműködés	2012	16	117,5	1,3	2.267	1	1
Kína-Dél-Amerikai és Karibi térség fóruma	2014	33	651	20,7	406.771	32,37	11,27

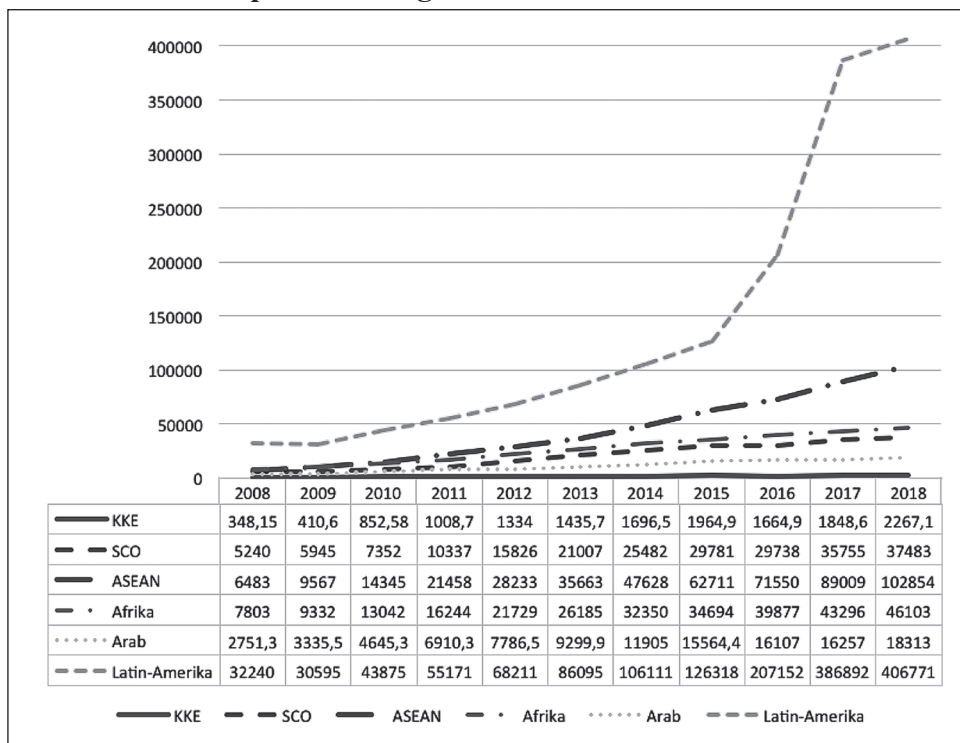
Forrás: saját készítés

Az elmúlt 10 év kínai FDI értékét tekintve a különböző régiók közül a dél- és közép-amerikai, továbbá az ASEAN országcsoportokban figyelhető meg nagy növekedés. Az ASEAN térségben 15-szörösére növekedett a kínai FDI, Latin-Amerikában pedig a 12-szeresére. A többi multilaterális kapcsolat keretében is nagyobb növekedés látható a 10 év alatt, miközben ezen régiók már 2008-ban is a KKE régióban jelen levő kínai FDI 10-szeresével rendelkeztek. Érdeemes megjegyezni azt is, hogy a KKE régióban 2018-ban jegyzett kínai FDI állománya nem éri el a többi multilaterális kapcsolat 2008-as adatait!

A kínai külföldre irányuló működő tőke állomány statisztikák szerint Kína jobban priorizálja a latin-amerikai és az ázsiai régiókat, mint a kelet-közép-európai régiót.

Xi Jinping államfő külföldi hivatalos látogatásait tekintve is azt láthatjuk, hogy míg a Sanghaji Együttműködési Szervezet fórumán minden évben részt vesz, továbbá az APEC, afrikai és latin-amerikai országokat szinte minden évben meglátogatja, addig – habár Európát majdnem minden évben felkeresi – kelet-közép-európai országokba (Csehország, Lengyelország és Szerbia) eddig csak 2016-ban járt.

5. ábra: Kínai FDI állomány változása a különböző multilaterális kapcsolatok régióiban 2008-2018 között

Forrás: saját készítés a „2018 Statistical Bulletin of China’s Outwards Foreign Direct Investment” (2018年度中国对外直接投资统计公报) alapján

3.2. Kínai FDI az európai régióban

Kína gazdasági érdeke – ahogy ezt a kínai kormány már több platformon is kijelentette –, hogy egy erős, egységes Európai Unió legyen, azonban az EU a kínai befektetésekre a kelet-közép-európai térségben geopolitikai tényerésként tekint, és aggodalmát fejezte ki, hogy Kína megpróbálja az Európai Uniót felosztani.

Xi Jinping államfő 7 éves regnálása során kétszer utazott a KKE régióba egy azon évben, 2016-ban. A Financial Times az esemény kapcsán azt írta, hogy a kínai a tipikus „oszd meg és uralkodj” stratégiát indították el Európában a nyugat és a kelet közötti feszültséget kihasználva¹⁶.

A Budapesten 2017. novemberében megszervezett Kína-Közép-Kelet-Európai országok Miniszterelnöki Csúcstalálkozót követően a Financial

Times-ban „*Brussels rattled as China reaches out to eastern Europe*” címmel írták meg a Nyugat aggodalmait, hogy míg Magyarországon „*keleti nyitás elemeként*”, Lengyelországban „*jó lehetőségként*”, Szerbiában pedig „*megbízható barátságként*” titulálják a kínai együttműködéseket, addig az EU diplomatai veszélyként tekintenek a 16+1-es együttműködésre¹⁷. A budapesti találkozóról a német Süddeutsche Zeitung lap is negatív hangnemben írt tájékoztatót „*Sok befolyás kevés pénzért*”¹⁸ és „*Kína maga alá rendeli Kelet-Európát*”¹⁹ címmel.

Számos nyugati sajtó az Európai Unió trójai falovaként emlegetik a Kína-KKE 16+1 együttműködést²⁰, de egyes hírportálok már bármilyen kínai befektetésről a nagy világban trójai falóként írnak²¹.

Aggodalmaikat Kelet-Közép-Európa viszonylatában azzal támasztják alá, hogy az EU-ban számos alkalommal kiállnak Kína mellett a KKE régióba tartozó országok – főként a KKE tag Magyarország és a KKE megfigyelő Görögország²²: 2016-ban Görögország blokkolta az EU szavazást a Dél-Kínai-tenger kapcsán, majd 2017-ben a görög kormány vétója miatt az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa előtt az EU nem tudta megtenni a Kínai Népköztársaságot elítélő nyilatkozatát²³.

Emellett kiemelik a nyugati tanulmányok, hogy Magyarország „*keleti nyitása*” mellett a többi KKE ország is különböző politikai programok keretében Kína felé nyitnak: Lengyelországban elindult a „*Go China Strategy*”, csehek a „*China Investment Forum*” platformot kezdeményezték, Szlovákiában pedig elkészítették a „*(2017-2020) Strategy for Development of Economic Relations with China*”²⁴.

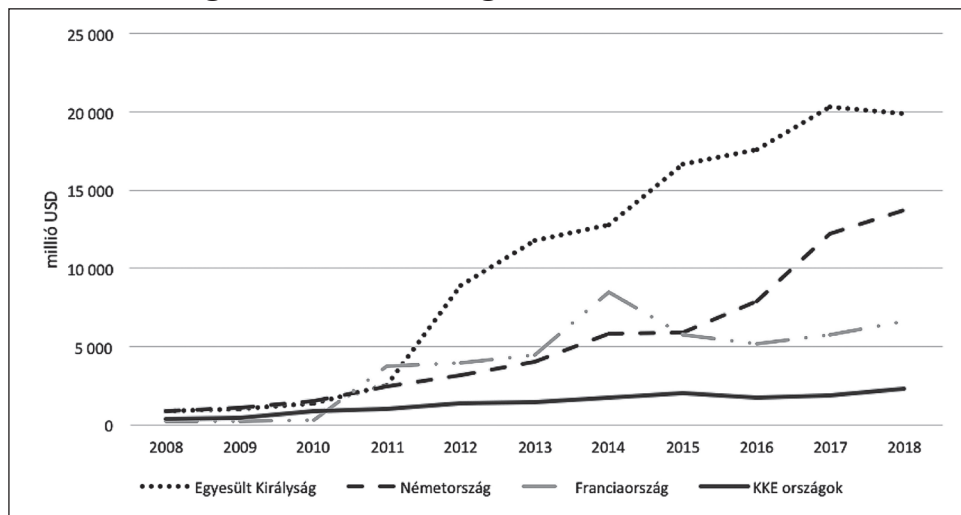
Felmerül a kérdés, hogy hogyan áll a kínai „*terjeszkedés*” Nyugat-Európában?

Az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája által 2019-ben kiadott World Investment Report adatai alapján Kína 2018-ra 1 938 870 millió USD külföldre kihelyezett működőtekeével rendelkezett²⁵, amelyből a kínai statisztikai adatok szerint mindössze 112 797 USD, a teljes FDI 6%-a érkezik Európába, amely Nyugat- és Kelet-Európa között aránytalanul oszlik meg. Az Európába irányuló kínai tőke nagy része még mindig a fejlett nyugat-európai gazdaságokhoz irányul, ahol mintegy 360 vállalatot szereztek meg²⁶. A legnagyobb befektetések Nagy-Britanniába, Olaszországba, Németországba és Franciaországba áramolnak. A KKE-régió viszonylag kevés ilyen jellegű befektetést kapott.

2008-ban a 16 KKE országban jelen levő teljes kínai FDI állományt összehasonlítva 1-1 nyugat-európai országban befektetett kínai FDI állománnyal még aggodalomra adhatott volna okot, azonban az elmúlt 10 évben

a kínai FDI állomány a nyugat-európai országokban igencsak magasra szökött, míg a KKE régióban csak lassú növekedést produkált, ahogy azt a 6. ábra is mutatja.

6. ábra: A kínai FDI állomány növekedése nyugat-európai országokban és a KKE régióban 2008 és 2018 között

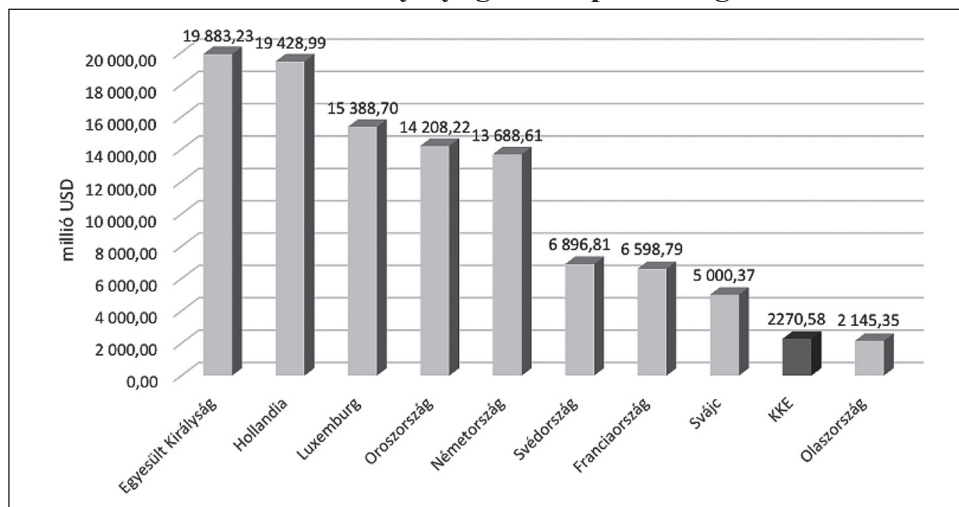
Forrás: Saját készítés a „2018 Statistical Bulletin of China’s Outwards Foreign Direct Investment” (2018年度中国对外直接投资统计公报) alapján

2018-ra a 16 országot csoportosító KKE régió a 9. helyen végzett Európában a kínai FDI állomány alapján (7. ábra). Az Európába érkező összes kínai működőtőke befektetés 2%-át teszi ki KKE régiós kínai FDI, míg az FDI 17%-a az Egyesült Királyságba, a 12%-a Németországba, 6%-a Franciaországba érkezik.

Továbbá az is említésre méltó, hogy Franciaországban 3-szor, Németországban 2-szer és Angliában is külön járt már Xi Jinping kínai államfő, emellett pedig számos nemzetközi platformon is találkozott a nyugat-európai országok vezetőivel.

A KKE országok vezetőit 2015-ben Pekingben fogadta Xi Jinping államfő, a KKE régióban tartott csúcstalálkozókon Li Keqiang miniszterelnök képviseli Kínát.

7. ábra: Kínai FDI állomány nyugat-európai országokban 2018-ban

Forrás: Saját készítés a „2018 Statistical Bulletin of China’s Outwards Foreign Direct Investment” (2018年度中国对外直接投资统计公报) alapján

A kínai FDI nem csak Nyugat- és Kelet-Európa közötti eloszlása aránytalan, a KKE régióban is igen nagy különbséget találunk egyes országok között. 2018-ban a teljes KKE régióból 3 ország (Lengyelország, Magyarország és Románia) kapta a kínai források 50%-át²⁷. Magyarország kapja a második legtöbb működőtőkét Kínából Lengyelország után.

Emellett Kína-KKE relációban a kereskedelmi forgalom serkentéséről is folyamatos tárgyalások zajlanak. Az első Kína-KKE csúcstalálkozón kitűzött célt, miszerint 2015-re elérik a 100 milliárd USD-t, nem sikerült teljesíteni.

4. Összefoglaló

Kína 2008 után kezdett el ismerkedni a kelet-közép-európai régióval, majd 2012-től kezdődött meg a konkrét multilaterális együttműködés Kína-KKE 16+1 címszó alatt. A 16 kelet-közép európai ország igen vegyes mind gazdasági szempontból, mind kulturális szempontból. Az országok között nem feltétlenül van meg a harmónia, amelyre a Kína-KKE együttműködés nem mindig pozitívan hat, hiszen a 16 ország nem egymással összefogva próbál nagyszabású gazdasági és kereskedelmi célokat elérni Kínával, hanem egy-

mással versenyezve próbálnak meg minél jobb bilaterális együttműködést megkezdni Kínával.

Mindeközben a nyugat-európai országok próbálják megvédeni saját országaik és az EU gazdaságát sok kínai felvásárlás ellen és egy felügyeleti szabályozást kezdeményeztek, hogy egy harmadik országból érkező befektető stratégiai területeken való felvásárlását megvetozható legyen az állam által²⁸. Habár e közben a nyugati nagyhatalmak sorra látogatnak el Kínába és tárgyalnak az együttműködési lehetőségekről: Németország kancellára, Angela Merkel 2019 szeptemberében tett látogatást Kínában, ahol 11 szerződés kötött meg kínai és német cégek között²⁹, Franciaország Köztársasági Elnöke, Emmanuel Macron pedig 2019 novemberében látogatott Kínába, ahol 15 milliárd USD értékben írtak alá kereskedelmi és befektetési együttműködésekéről szóló szerződéseket³⁰.

Az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés meghirdetését követően Kína nem titkolta, hogy a 16+1 együttműködést az OBOR-hoz kapcsolódóan képzelel el³¹, a KKE régión keresztül számos logisztikai útvonalat terveztek meg, amelynek fejlesztése azonban nem a kínaiak elképzelései szerint haladnak, az EU szabályozások miatt sok akadályba és nehézségbe ütköznek a projektek. Ezzel a szárazföldi selyemút terjeszkedése a kelet-közép-európai régióban akadozik, azonban a tengeri selyemút már-már zöld lámpát kapott azzal, hogy a nyugat-európai országokban vásárolnak fel kikötőket és fektetnek be hatalmas pénzeket a kínai hajózási vállaltok: a COSCO, a China Merchants Port és a Qingdao Port International Belgiumban, Franciaországban, Spanyolországban, Hollandiában, Olaszországban, Máltán és Görögországban is több kikötőben nem kevés részesedést szereztek. A görög Pireus kikötőt már 100%-ban tulajdonolja a COSCO állami vállalat, a kínai befektetések Görögországban 2019. áprilisától már a KKE régiót erősítik, ugyanis a 2019-es Kínai-KKE miniszterelnöki csúcstalálkozó keretében elfogadták Görögország csatlakozását, így a 16+1-es együttműködés 17+1-re bővült³². Ezzel a KKE régióban jelen levő kínai FDI mértéke 240 millió USD-ral növekedhet, de ez a növekedés sem teszi indokolttá a Nyugat rettegését.

Mind a gazdasági, befektetési és kereskedelmi adatokból, mind pedig a Kínai Népköztársaság Államfőjének hivatalos külföldi útjainak útvonala – amely Kína fő diplomáciai irányvonala – alapján azt láthatjuk, hogy Kínának fontos a KKE régióval való együttműködés, de a többi multilaterális kapcsolathoz viszonyítva, a Kína-KKE együttműködés fontossága eltörpül a többi multilaterális együttműködést mellett. 2020 áprilisában tervezik megtartani a Kína-KKE miniszterelnöki csúcstalálkozót Pekingben, ahol

– 2015-höz hasonlóan – Xi Jinping államfő is fogadni fogja a 17 ország miniszterelnökeit. Lehetséges, hogy a továbbiakban Xi Jinping államfő is részt fog venni az évente megtartott csúcstalálkozón, hogy ezzel emelje a Kína-KKE együttműködés fontosságát, amelyre nagy szükség lehet, hiszen az egyik legfontosabb partner, Csehország kemény mondatokat fogalmazott meg Kínával kapcsolatban 2020 januárjában: „*Úgy gondolom, hogy a kínai fél nem teljesítette, amit megígért. Befektetésekről beszéltek.*”³³”.

Mindezek ellenére a Nyugat továbbra is aggódik, hogy politikai befolyást szerez Kína a KKE befektetésekkel³⁴, továbbá félnek, hogy Kína megosztottságot akar elérni Európában a Kína-KKE együttműködéssel. Kína minden platformon elmondja, hogy Kína gazdasági és politikai érdekében is egy erős, egységes Európa áll³⁵. A túlzott aggodalmuk is felesleges jelen pillanatban, mert Kína megjelenése a régióban valóban érdek-ellentétet okoz a nyugat-európai országokkal, főképp Németországgal, azonban a földrajzi távolságnak és a Szovjetunió megszűnését követően kialakult új gazdasági helyzetnek köszönhetően Németország előnyben van Kínához képest, a német gazdaság számos területen össze van fonódva a KKE régiós országok gazdaságával. Továbbá a nyugat-európai országok részéről visszas, hogy míg aggódnak a KKE régiós befektetések miatt, addig Németország és Franciaország vezetői 1-1 találkozó alatt nagyobb összegű kereskedelmi és befektetési ügyletekről döntenek, mint amennyi az egész KKE régióban van.

Aggódni inkább azért lehetne, hogy a nagy nyugati vállalatok felvásárlásra kerülnek a kínai cégek által, továbbá, hogy a know-how-t Kína egyszerűen megveszi, az európai kikötőket felvásárolja stb. A KKE régióban való kínai megjelenés egy régiós geopolitikai ellentét lehet, de a nyugati országokban való kínai nyomulás viszont a világ geopolitikai állását mozdíthatja el.

JEGYZETEK / NOTES

1. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Kína és az APEC kapcsolata (中华人民共和国官网: 中国与亚太经合组织的关系) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/lhg_682278/zghgzz_682282/, Lu Jianren (1997): APEC és Kína. Peking, Economy and Management Publishing House. 284. o. (陆建人 (1997): 亚太经合组织与中国. 北京, 经济管理出版社. 284页.)
2. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Kína és az ASEAN kapcsolata (10+1) (中华人民共和国官网: 中国—东盟关系 (10+1)) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/lhg_682518/zghgzz_682522/, Yu Jianchong, Fan Zuojun (2018): ASEAN Community and China-ASEAN Relations. Beijing, Renmin Publishing House. 396 p. (于建忠, 范祚军 (2018): 东盟共同体与中国-东盟关系研究. 北京, 人民出版社. 396页)
3. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Kína és Nagy-Mekong régiós együttműködés kezdeményezés kapcsolata (中华人民共和国官网: 中国同大湄公河次区域经济合作的关系) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/lhg_682686/zghgzz_682690/, Chai Yu, Lu Jianren, Yang Xianming (2007): A Study on Economic Cooperation in Greater Mekong Subregion. Social Science Academic Press (China). 354 p. (柴瑜, 陆建人, 杨先明 (2007): 大湄公河次区域经济合作研究. 社会科学文献出版社. 354页)
4. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Kína és a Sanghaji Együttműködési Szervezet kapcsolata (中华人民共和国官网: 中国同上海合作组织的关系) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/lhg_683094/zghgzz_683098/t1257584.shtml, Li Baozhen (2011): Shanghai Cooperation Organization and China's peaceful development. Beijing, Xinhua Publishing House. 216 p. (李葆珍 (2011): 上海合作组织与中国的和平发展. 新华出版社. 216页)
5. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Kína részvétele az „Ázsia-Európa találkozó” kezdeményezésben (中华人民共和国官网: 中国参与亚欧会议的情况) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/lhg_682206/zghgzz_682234/, Pan Guang, She Jianhua (2004): From the Silk Road to the Asia-Europe Meeting. Beijing, CPC Central Committee Party School Press. 326 p. (潘光, 佘建华 (2004): 从丝绸之路到亚欧会议: 亚欧关系两千年. 北京, 中共中央党校出版社. 326页)
6. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Kína és a Közép-Ázsia régiós gazdasági együttműködés kapcsolata (中华人民共和国官网: 中国同中亚区域经济合作关系) <https://www.fmprc.gov.cn/web/>

- gjh dq_676201/gjhdqzz_681964/zyqyjzhz_688958/zghgzz_688962/, Qin Fangming (2010): China and the Central Asia Regional Economic Cooperation. Beijing, Science Press. 183 p. (秦放鸣 (2010): 中国与中亚国家区域经 济合作研究. 北京, 科学出版社. 183页)
7. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Kína- Afrika Együttműködési Fórum (中华人民共和国官网: 中非合作论 坛) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/zfhzlt_682902/jbqk_682904/, Zhang Chongxiang (2012): Studies of the China-Africa Cooperation Forum. Beijing, World Affairs Press. 362 p. (张 忠祥 (2012): 中非合作论坛研究. 北京, 世界知识出版社. 362页)
 8. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Asia Cooperation Dialogue (中华人民共和国官网: 亚洲合作对话简况) https://www.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/zt_674979/ywzt_675099/zt2004_675921/yzhzhacddscwzhy_675947/t132846.shtml
 9. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Kína-Arab országok együttműködési fóruma (中华人民共和国官网: 中国-阿拉伯国家合作论坛) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/zalt_682806/jbqk_682808/
 10. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Kína és az Öböl Menti Együttműködési Tanács kapcsolata (中华人民共和国官网: 中国同海湾阿拉伯国家合作委员会关系) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/lhg_682782/zghgzz_682786/
 11. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Kína- Közép-Kelet-Európai országok együttműködése (中华人民共和国官网: 中国-中东欧国家合作) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/zgzdogjhz/1206x0_679932/
 12. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja: Kína- Dél-Amerikai és Karibi térség fóruma (中华人民共和国官网: 中国-拉 共同体论坛) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/zglgtlt_685877/gk_685879/
 13. Kínai Népköztársaság Kereskedelmi Minisztériuma és a Kínai Statisztikai Hivatala által kiadott „2017. évi Kínai FDI statisztikai kiadvány” (2017年度 中国对外直接投资统计公报)
 14. A 16 KKE országból 11 EU-tagállam (Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Románia, Bulgária), 4 tagjelölt (Szerbia, Montenegró, Albánia, Észak-Macedónia), Bosznia-Hercegovina pedig potenciális tagjelölt ország.
 15. Turcsányi Richard (2014): Central and Eastern Europe’s courtship with China: Trojan horse within the EU? European Institute for Asian Studies – <https://>

- www.eias.org/wp-content/uploads/2016/02/EU-Asia-at-a-glance-Richard-Turcsanyi-China-CEE.pdf
16. Financial Times – Lucy Hornby, Henry Foy (2016): Xi visit raises eastern Europe investment hopes <https://www.ft.com/content/db718250-32e8-11e6-bda0-04585c31b153> – utolsó letöltés: 2020. 02. 06.
 17. Financial Times – James Kynge, Michael Peel (2017): Brussels rattled as China reaches out to eastern Europe <https://www.ft.com/content/16abbf-2a-cf9b-11e7-9dbb-291a884dd8c6> – utolsó letöltés: 2020. 02. 06
 18. Suddeutsche Zeitung – Florian Hassel (2017): Viel Einfluss für wenig Geld <https://www.sueddeutsche.de/politik/osteuropa-viel-einfluss-fuer-wenig-geld-1.3767778> – utolsó letöltés: 2020. 02.06.
 19. Suddeutsche Zeitung – Daniel Brössler (2017): China macht sich Osteuropa gefügig <https://www.sueddeutsche.de/politik/china-osteuropa-gipfel-china-macht-sich-osteuropa-gefuegig-1.3767521> – utolsó letöltés: 2020. 02. 06.
 20. Turcsányi Richard (2014): Central and Eastern Europe’s courtship with China: Trojan horse within the EU? European Institution for Asia Studies. Ryan Heath és Andrew Gray: Politico: <https://www.politico.eu/article/johannes-hahn-beware-chinese-trojan-horses-in-the-balkans-eu-warns-enlargement-politico-podcast/> – utolsó letöltés: 2020.02.06.
 21. Hudson Institution – John Lee (2018): China’s Trojan Ports – <https://www.hudson.org/research/14717-china-s-trojan-ports> – utolsó letöltés 2020.02.06.
 22. Angela Stanzal (2016): China’s investment in influence: the future of 16+1 cooperation. European Council on Foreign Relations – https://www.ecfr.eu/page/-/China_Analysis_Sixteen_Plus_One.pdf – utolsó letöltés: 2020.02.06.
 23. Reuters – Robin Emmot, Angeliki Koutantou (2017): Greece blockes EU statement on China human rights at U.N. – <https://www.reuters.com/article/us-eu-un-rights/greece-blocks-eu-statement-on-china-human-rights-at-u-n-id-USKBN1990FP> – utolsó letöltés: 2020. 02. 06.
 24. Eamonn Butler (2018): 16+1: The EU’s Concerns of a Chinese „Trojan Horse”. Council for European Studies – <https://www.europenowjournal.org/2018/06/04/161-the-eus-concerns-of-a-chinese-trojan-horse/> – utolsó letöltés: 2020. február 8.
 25. A 2018 Statistical Bulletin of China’s Outward Foreign Direct Investment adatai alapján 1 982 265 millió USD volt a teljes kínai FDI külföldön
 26. Portfolio.hu (2018): Tényleg kilóra megveszik Európát a kínaiak – <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20180423/tenyleg-kilora-megveszik-europat-a-kinaiak-283210> – utolsó letöltés: 2020. február 8.
 27. 2008-ban a Lengyelország, Magyarország és Románia a kínai forrás 80-át kapta!

28. Council of the European Union (2018): Screening of investments: Council agrees its negotiating stance – <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/06/13/screening-of-investments-council-agrees-its-negotiating-stance/> – utolsó letöltés: 2020. 02. 08.
29. The Federal Government (2019): Chancellor advocates multilateralism – <https://www.bundesregierung.de/breg-en/news/merkel-besucht-china-1668820> – utolsó letöltés: 2020. 02. 08.
30. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja (2019): Xi Jinping Macron francia elnökkel tárgyalt (习近平同法国总统马克龙会谈) <https://www.fmprc.gov.cn/web/zyxw/t1713718.shtml> – utolsó letöltés 2020.02.09., Reuters (2019): China and France sign deals worth \$15 billion during Macron's visit – <https://www.reuters.com/article/us-china-france-macron/china-and-france-sign-deals-worth-15-billion-during-macrons-visit-idUSKBN1XG0NM> – utolsó letöltés: 2020. 02. 09.
31. Kínai Népköztársaság Kereskedelmi Minisztériumának hivatalos honlapja (2018): Az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés és a Kína-KKE együttműködés (“一带一路”倡议与中国-中东欧国家合作) – <http://cafec.mofcom.gov.cn/article/tongjiipeixun/201801/20180102692874.shtml> – utolsó letöltés: 2020. 02. 08.
32. Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja (2019): Kína-KKE együttműködés (中华人民共和国官网: 中国-中东欧国家合作) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/zgzdogjhz/1206x0_679932/, Chen Xin (2018): 16+1 Cooperation and China-EU relationship. Budapest, China-CEE Institute. 217 p.
33. Expats cz (2020): China has not fulfilled its promise of investment in the Czech Republic, says President Miloš Zeman – <https://news.expats.cz/weekly-czech-news/china-has-not-fulfilled-its-promise-of-investment-in-the-czech-republic-says-president-milos-zeman/> – utolsó letöltés: 2020. 02. 09.
34. Economist (2018): China has designs on Europe – <https://www.economist.com/leaders/2018/10/04/china-has-designs-on-europe-here-is-how-europe-should-respond> – utolsó letöltés: 2020. 02. 09.
35. Kínai Népköztársaság Kormányának hivatalos honlapja (2016): Li Keqiang: A kínai fél egy stabil és egységes EU-t és egy stabilan fejlődő Angliát akar látni. (中华人民共和国中央人民政府官网: 李克强: 中方希望看到团结稳定的欧盟和稳定繁荣的英国) – http://www.gov.cn/premier/2016-06/27/content_5085928.htm – utolsó letöltés: 2020. 02. 09.

IRODALOMJEGYZÉK / REFERENCES

- Chai Yu, Lu Jianren, Yang Xianming (2007): A Study on Economic Cooperation in Greater Mekong Subregion. Social Science Academic Press (China). 354 p. (柴瑜, 陆建人, 杨先明 (2007): 大湄公河次区域经济合作研究. 社会科学文献出版社. 354页)
- Chen Xin (2018): 16+1 Cooperation and China-EU relationship. Budapest, China-CEE Institute. 217 p.
- European Parliament - Gisela GRIEGER (2017): China, the 16+1 format and the EU. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625173/EPRS_BRI\(2018\)625173_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625173/EPRS_BRI(2018)625173_EN.pdf)
- Gorecky Péter (2017): Kína kapcsolata Közép- és Kelet-Európával: a „16+1” együttműködés eddigi mérlege. KKI tanulmányok – https://kki.hu/assets/upload/09_KKI-tanulmany_CCE-CHN_Goreczky_20171026.pdf
- Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának hivatalos honlapja – <https://www.fmprc.gov.cn/web/>
- Kínai Népköztársaság Kereskedelmi Minisztériumának hivatalos honlapja – <http://www.mofcom.gov.cn/>
- Kínai Népköztársaság Kereskedelmi Minisztériuma (2019): 2018 Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment (2018年度 中国对外直接投资统计报告)
- Li Baozhen (2011): Shanghai Cooperation Organization and China's peaceful development. Beijing, Xinhua Publishing House. 216 p. (李葆珍 (2011): 上海合作组织与中国的和平发展. 新华出版社. 216页)
- Lu Jianren (1997): APEC és Kína. Peking, Economy and Management Publishing House. 284. o. (陆建人 (1997): 亚太经合组织与中国. 北京, 经济管理出版社. 284页.)
- Pan Guang, She Jianhua (2004): From the Silk Road to the Asia-Europe Meeting. Beijing, CPC Central Committee Party School Press. 326 p. (潘光, 余建华 (2004): 从丝绸之路到亚欧会议: 亚欧关系两千年. 北京, 中共中央党校出版社. 326页)
- Qin Fangming (2010): China and the Central Asia Regional Economic Cooperation. Beijing, Science Press. 183 p. (秦放鸣 (2010): 中国与中亚国家区域经济合作研究. 北京, 科学出版社. 183页)
- Szunomár Ágnes (): Chinese FDI in Central and Eastern Europe. An overview of Factors Motivating Chinese MNEs in the CEE Region – http://www.globeco.ro/wp-content/uploads/vol/split/vol_6_no_2/geo_2018_vol6_no2_art_001.pdf
- Turcsányi Richard (2014): Central and Eastern Europe's courtship with China: Trojan horse within the EU? European Institute for Asian Studies - <https://www.eurasianstudies.org/>

eias.org/wp-content/uploads/2016/02/EU-Asia-at-a-glance-Richard-Turcsanyi-China-CEE.pdf

Yu Jianchong, Fan Zuojun (2018): ASEAN Community and China-ASEAN Relations. Beijing, Renmin Publishing House. 396 p. (于建忠, 范祚军 (2018): 东盟共同体与中国-东盟关系研究. 北京, 人民出版社. 396页)

Zhang Chongxiang (2012): Studies of the China-Africa Cooperation Forum. Beijing, World Affairs Press. 362 p. (张忠祥 (2012): 中非合作论坛研究. 北京, 世界知识出版社. 362页)

LÉDIG Zoltán

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: zoltan.ledig@gmail.com

ÁLLAMI TÁMOGATÁSOK A GEOPOLITIKAI CÉLOK SZOLGÁLATÁBAN

STATE AID FOR GEOPOLITICAL OBJECTIVES

ABSTRACT

The role of the state aid rules each age and era went beyond the local, country level, topical, internal politics motivated considerations. Especially in such countries, beyond objectives of such middle and great powers where the subsidy policy served geopolitical purposes. The multilateral trade system, institutionally World Trade Organisation, created a very specific and less effective set of rules on subsidies. Rules contained in separate agreements on the one hand, they do not lay down strict rules and, on the other hand, the dispute settlement system available to enforce the rules may (only) require harmonization of the disputed rules of a given WTO member pursuant to its WTO-undertaking, even after several years of legal proceedings.

Thus, the current multilateral trade rules provide a wide maneuver for Members with high economic power that can also use their state aid regime to

- acquire globally existing industries and even control supply monopolistically

- or gain advantage in the global market for new, emerging industries and new technologies that companies in other countries with similar economic power do not reach the same level of competition at all
- last but not least, to acquire existing companies with technology and markets from state resources

Given that the decision-making process of the multilateral trading system, with a few exceptions, requires unanimity, thus creating new rules that are less distortive of international trade than at present, there is little room for maneuver in the current institutional structure.

Kulcsszavak: állami támogatások, Kereskedelmi Világszervezet (WTO), kiegyenlítő intézkedések, geopolitika, geoökonómia

Keynotes: state aid, World Trade Organisation (WTO), countervailing measures, geopolitics, geoeconomics

1. Bevezetés

A modern kor gazdaságpolitikájának egyik sarokpontjává vált, hogy az országok állami forrásból (public resources) előnyt biztosító támogatást nyújtsanak nemzetgazdaságuknak. Az állami támogatások (State Aid) keretek közé szorításának igénye már a GATT-ban¹ is megjelent, ugyan az egyes körtárgyalások igyekeztek (negotiating round) a GATT XVI. cikkének módosításaival fokozatosan bővíteni a tárgyi hatályt, lényegi változást a WTO, a maga létrejöttével² alakította ki a tagság új szabályrendszerét. Noha a GATT idevágó cikkei – VI. ; XVI. – továbbra is alkalmazandók voltak és sporadikusan más megállapodások is tartalmaztak releváns szabályokat – Agreement on Agriculture ; Agreement on Trade Related Investment Measures ; General Agreement on Trade in Services –, de a szabályok gerince, a fegyelme a Támogatásokról és Kiegyenlítő Intézkedésekről szóló – Subsidies and Countervailing Measures – SCM Agreement – megállapodásban helyezkedik el. Meg kell jegyezni azt, hogy az állami támogatások, a vonatkozó WTO-szabályok, egyes WTO-tagok szabályozása, ide értve az OECD szabályozást is, olyan mély és szofisztikált szabályokat határoznak meg, melyek értékelése messze túlmutat a jelen publikáció terjedelmi korlátain, ezért kifejezetten az állami támogatások legaktuálisabb gazdaság- és geopolitikai vonatkozásaira koncentrálok.

2. Állami támogatások

Tűnhet úgy, hogy a WTO a támogatásokat keretek közé szorító szabályrendszere, annak átfogó tárgyi és földrajzi hatálya – 163 tagja van a WTO-nak, a globális kereskedelem legnagyobb részét lefedi – miatt hatékony korlátot szab a nemzetközi kereskedelmet torzító állami támogatásoknak, sajnos ez nem így van. Ennek legfőbb oka, hogy maguk a WTO-tagországok sem akarták megkötni saját kezüket. Ugyan 1947 óta több lépcsőben az egyes körtárgyalásokat követően fejlődött a szabályrendszer, nem utolsósorban a szabályok kikényszerítését lehetővé tevő vitarendezési rendszer is a WTO létrejöttével – WTO Dispute Settlement Mechanism –, de a szabályok olyan tág mozgásteret határoztak, hogy az állami támogatásokat aktívan alkalmazó tagországok – lényegében minden meghatározó világgazdasági szereplő – nem csupán gazdaságpolitikai céljaik megvalósítására, hanem országok világgazdasági, hatalmi súlyának erősítésére is alkalmazhatták.

Még a publikáció elején hangsúlyozni kell, hogy az állami támogatásokat széleskörű eszközként használó országok a közvélekedéssel ellentétben nem csak a hangsúlyosabb állami szerepvállalást alkalmazó országok (India, Kína, Oroszország) használják, hanem a legfejlettebb országok (USA, Japán), kereskedelmi blokkok (EU) is.

Mivel az egyes országok, kereskedelmi blokkok gazdaságpolitikája egyben az adott ország, kereskedelmi blokk nemzetközi versenyképességét is hivatott javítani – ennek hiányában hosszútávon az ország sokat veszíthet –, ehhez pedig a rendelkezésre álló fiskális és monetáris politikai eszközök kiterjednek az állami támogatásokra is. A XVII. században az országok által megtermelt GDP alig több mint 2% került állami redisztribúcióra, addig a II. világháborút követő fő áramlat diktálta gazdasági modellben átlagosan 40%-ra emelkedett, ez óhatatlanul növelte a legkülönbébb állami támogatások eszköztárának növelése mellett, annak volumenét is. Itt meg kell jegyezni azt, hogy a redisztribúciós részarány mindig trendszerűen növekedett, ha egyszer mértékében emelkedett, többé nem csökkent vissza korábbi szintre. Egyes vélemények szerint a 2008-as pénzügyi és a mostani, a COVID-19 koronavírus okozta gazdasági krízist eredményező, fokozott állami szerepvállalás újabb, mérsékelt, ámde visszafordíthatatlan emelkedést okoz a részarányban, ahogyan az államok szerepének növekedésében is.

Egyrészt kialakult egy verseny, egyben amint defenzív oldal, hiszen amennyiben valaki nem nyújt megfelelő volumenű és minőségű állami támogatást saját nemzetgazdaságának, akkor nemzetgazdasága hosszabb

távon akár behozhatatlan hátrány szenvedhet. Másrészt hangsúlyosabbá vált az állami támogatások offenzív oldala is, miszerint az állami támogatások széles tárháza hozzájárulhat alkalmazójának hatalmi törekvéseihez, legyen az geopolitikai (geoökonómiai) vagy éppen biztonságpolitikai.

Az elmúlt húsz évben, különösen a 2001-es kínai WTO csatlakozást követően az Atlanti-óceán két partjáról egy súlyponteltolódás kezdődött a világgazdaságban, tekintettel arra, hogy egy új gazdasági centrum jött, illetve jön létre fokozatosan Ázsiában. Ennek középpontja Kína, aki eszközrendszerével megkezdte saját gazdasági és politikai értelemben vett perifériájának kialakítását.

A Trump-adminisztráció részben belpolitikai, részben geopolitikai, nem utolsósorban pedig biztonságpolitikai megfontolásoktól vezérelve új alapokra kívánta helyezni kereskedelempolitikai elképzeléseit, nem nélkülözve a protekcionista vagy merkantilista elemeket sem. Az USA azt a doktrínát képviseli, hogy a mai háborúkat gazdasági (geoökonómiai) eszközökkel vívják. Az USA elsődleges problémának Kínát látja, ez már az Obama-adminisztráció idején is így volt. Míg korábban olyan kifinomult, WTO-konform eszközökkel igyekezett Kínát izolálni, mint a TPP (Csendes-óceáni Partnerség, mint regionális szabadkereskedelmi megállapodás), addig a Trump-adminisztráció merkantilista eszközöket alkalmazó gazdaságpolitika mellett döntött. A célokban nincs különbség a két amerikai adminisztráció között, az eszközök azonban mások. Ez egyben determinálja azt is, hogy a cél az USA részéről nem fog változni, még egy adminisztráció váltás esetén sem, időnként alábbhagyó, de tartós kereskedelmi feszültségekre kell felkészülni.

Az USA már 2013-ban felvette a kapcsolatot az Európai Unióval, ide értve annak vezető tagállamait, hogy együtt lépjenek föl Kína ellen, mivel nemsokára lesz alkalom arra, hogy Kínát megállítsa a Nyugat. Az Európai Unió részéről ezt követően születtek bizonyos kereskedelempolitikai kezdeményezések³, melyek rövid úton kivezetésre kerültek.

Az Amerikai Egyesült Államok, az Európai Unió és Kína között egy hármass viszonyrendszer áll fenn, melyek külön-külön nem értelmezhetők, azokat összefüggéseiben kell vizsgálni, bármely két fél közötti konfliktus hatással van a harmadikra. A hármass viszonyrendszer között helyezkedik el a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat meghatározó szabályrendszer, melyet intézményileg a WTO képvisel.

A Bretton Woods-i világrend kereskedelmi pillére kérdőjeleződött meg azzal, hogy a gazdasági értelemben vett nyugati dominancia sérült. A WTO jelenlegi válságának gyökere ugyanazon alapszik, amin az USA(EU)-Kína

kétoldalú kereskedelmi háború, hosszútávon csak párhuzamosan lehetséges ezeket megoldani, rövid- és középtávon folyamatosan feszültségek várhatóak. A WTO jelenlegi struktúrája már nem szolgálja olyan mértékben a Nyugat, elsősorban az USA érdekeit, mint korábban, ezért alapvető reformokra van szükség. Az USA céljai alapján a reformnak olyan területekre kell irányulniuk, melyek nem állnak Kína érdekében. Emellett Kína a jelenlegi WTO struktúra és szabályozás fenntartásában érdekelt. Kína továbbra is fejlődő országnak tartja magát, s mint ilyen nem hajlandó gazdasági erejéhez mérten lemondani korábban elért kedvezményeiről.

Az USA elvárja az állami támogatások szabályok közé szorítását, az egyenlő versenyfeltételek biztosítását és megfelelő kínai piacnyitást. Minden más kereskedelmi szabályozási probléma, legyen az akár a WTO fellegbbiteli testület válsága, csak a makroszintű problémák deriváltjai. Az EU a szabályokon alapuló nemzetközi kereskedelmet támogatja, így érdekelt a WTO fenntartásában annak modernizációja mellett, ennek érdekében kölcsönösen előnyös javaslatok kidolgozását kezdte meg. Ebben a háromszögben, amíg az USA akkor érdekelt a WTO (lényegében a nemzetközi kereskedelmi szabályrendszer) fenntartásában, ha az teljesen megreformálásra kerül, addig az EU úgy támogatja az WTO modernizációját, ha az nem sikerülne teljes mértékben, a WTO akkor is maradjon fenn. Kína számára a WTO *status quo* az előnyös.

Míg évtizedek óta az USA jelölte ki a méretgazdasági szintet, az utóbbi években már Kína határozza azt meg. A kínai vállalatok – állami befolyással az irányításra és állami támogatásokkal – minden eddigit meghaladó méretben, óriásvállalataik útján jelentek meg a külpiacokon. Erre válaszul az európai cégek, féltve versenyképességüket cégegyesülésbe kezdtek (pl.: Siemens-Alstom vs. a kínai CRRC vasútipari vállalat).

A WTO jelenlegi válsága ugyanazon alapszik, amin az USA(EU)-Kína kétoldalú kereskedelmi háború, hosszútávon csak párhuzamosan lehetséges ezeket megoldani, rövid- és középtávon tartós feszültség várható. A WTO jelenlegi struktúrája már nem szolgálja olyan mértékben a Nyugat, elsősorban az USA érdekeit, mint korábban, ezért alapvető reformokra lesz szükség. Amennyiben nem kerül sor a Szervezet reformjára, illetve a folyamatban nem történik érdemi előrelépés, addig az USA a WTO jelenlegi 1.) szabályozásának és 2.) szervezeti működésének fenntartásában nem lesz érdekelt. Ez még egy amerikai adminisztrációváltás sem tud jelentősen megváltozni, jó esetben is csak a hangvétel vagy az eszközök változhatnak.

A WTO jelenlegi szabályozása meglehetősen időtállóan bizonyult, hiszen a '90-es évek gazdasági folyamataira, az USA és a Nyugat dominan-

ciáját fenntartandó globalizációhoz biztosította a nemzetközi kereskedelmi (köz)jogot. Azonban ahhoz viszonyítva, hogy mennyire összetett nemzetközi kereskedelmet kellett és kell szabályozni, viszonylag kis terjedelmű joganyagról beszélünk miközben a nemzetközi kereskedelem és a globális gazdaság óriási fejlődésen ment keresztül. Mindemellett a WTO joganyag – a korlátozott jelentőséggel bíró Kereskedelemkönnyítési Megállapodást leszámítva – nem változott a Szervezet 1995-ös létrejötte óta. Ez óhatatlanul azt okozta, hogy számtalan a WTO-tagországok által meghozott intézkedésre vagy az intézkedésből következő szabályozásra vagy élethelyzetre a WTO joganyag explicite nem tartalmazott hivatkozást, lényegében nem volt szabályozva, értelmezésre volt szükség. Ez hézagokat jelentett a WTO joganyagban – minden jog, így a WTO-jog is, egyben hézagok rendszere is –, mely hézagokat többek között WTO Fellebbviteli Testülete (WTO AB) döntéseivel igyekezett betömni. Tette ezt úgy, hogy a WTO létrejöttekor a WTO vitarendezési rendszerének alkalmazására, abban az AB szerepét csak kivételes esetekre egyezett bele az USA. Ezen felül mint minden önálló testület, mely függetlenségét garantálják az őt létrehozó szabályok, természetüknél fogva törekszenek az önállóságra. Különösen igaz ez egy olyan bírói fórumra, ahol a szabályozás mennyisége korlátozott, különösen ha a nemzetközi gazdasági kapcsolatok (köz)joga által szabályozni kívánt reál-gazdasági környezet komplexitásához viszonyítjuk. Tekintettel erre a jelenségre, a WTO AB ún. túlkapásai eleve determináltak voltak.

Számos vitarendezési ügyben, mely az USA hosszútávú, stratégiai érdekei szempontjából kiemelt fontosságúak voltak az AB olyan döntéseket hozott, melyek szembementek az USA érdekeivel. Az USA álláspontja eleve az volt, hogy az AB nem is hozhatott volna döntést, de hogy még a várakozásaival ellentétes döntéseket is hozott, az USA számára abszolút elfogadhatatlanná vált.

Az USA igényei messze túlmutatnak a kereskedelmi deficit csökkenésén, sőt, miután napvilágra került információk szerint Kína felajánlotta, hogy 6 év alatt 1000 milliárd dollárral fogja növelni az amerikai áruk vásárlását, az USA teljesíthetetlen igénnyel állt elő, miszerint Kína két év alatt tegye ezt meg. Még ha túlzók is az információk, akkor is jól mutatja, hogy az USA számára nem az árukereskedelem és a kereskedelmi deficit csökkentése a prioritás – ilyen mennyiségű árut az USA gazdasága nem is lenne képes előállítani –, hanem egyértelműen a hosszútávú, kínai dominancia esetleges kialakulásának megakadályozása.

Az USA 2018. februárjában 30%-os büntetővámot vezetett be egyes kínai napelemekre, illetve kvótákat⁴ bizonyos mosógépekre, majd márciusban

az acélimportra 25%-os, míg az alumínium termékekre 10%-os pótvámot vetett ki az import okozta nemzetbiztonsági fenyegetésre hivatkozva. Kína válaszul áprilisban az amerikai termékekre 128 vámsoron vetett ki 15%-s, illetve 25%-os, 3 milliárd dollár értékű amerikai exportot sújtó, büntetővámot. Az USA második lépésben először júliusban 34 milliárd dollár értékű 25%-os büntetővámot vezetett be jellemzően fejlett technológiát tartalmazó termékek exportjára, amelyet augusztusban további 16 milliárd dollár értékű exportot sújtó büntetővámmal bővített ki. Az intézkedésekre Kína azonnal retaliált, hasonló értékű, elsősorban az amerikai mezőgazdasági importot sújtó büntetővámok bevezetésével. Az amerikai elnök 2018. szeptemberben a meglévő 50 milliárd dollár értékű kínai árura kivetett 25%-os vámon felül, 10%-os büntetővámot jelentett be további 200 milliárd dollár értékű termékekre, továbbá azzal fenyegetett, hogy amennyiben Peking nem tesz engedményeket, úgy azok mértéke 25%-ra emelkedhet. Kína válaszlépésként 60 milliárd dollár értékű amerikai árura jelentett be vámot.

Az ezt követő intenzív kétoldalú tárgyalások eredményeképpen Trump elnök 2019. február 24-én bejelentette, hogy az USA meghatározatlan ideig felfüggeszti a 200 milliárd USD értékű kínai importra alkalmazott 10%-os pótvám március 1-re tervezett 25%-ra való emelését. Bár az egyeztetések ezt követően még intenzívebben folytak és a tárgyalásokról szóló információk szerint belátható közelségbe került azok lezárása, 2019 május 5-én Trump elnök bejelentette, hogy 2019. május 10-től közel 200 milliárd USD értékű kínai exportra kivetett eddigi 10%-os pótvámot 25%-ra emeli. Kína válaszul egyértelműsítette, hogy a vámok kivetésével egyoldalúan felfüggeszti a tárgyalásokat. A kiszivárgott információk szerint Kína vissza akar lépni azokból az engedményekből is, amiket idáig tett, ez pedig az USA-nak vált elfogadhatatlanná. Kína az EU-nak is hasonló elköteleződésekett tett a 2019. április 9-ei EU-Kína csúcson, ezért várhatóan a Közös Nyilatkozatban foglaltak egy részét sem fogja tudni teljesíteni az EU felé.

Az árukereskedelemben folyó megtorló lépésekben Kína abszolút hátrányban van, mivel az USA Kínába irányuló exportja kevesebb, mint negyede Kína USA-ba irányuló exportjának, így Kína egy bizonyos kereskedelmi volumen fölött nem fog tudni azonos vagy legalább hasonló mértékű büntetővámot kivetni. Jól mutatja az aszimmetriát, hogy az áruexportnak sokkal jobban kitett kínai gazdaságra milyen hatással lesz, hogy míg az USA jelenleg cca. 250 milliárd dollár értékű Kínából érkező áruimportra vetett ki büntetővámot, addig Kína csak 63 milliárd dollárnyi Kínába irányuló amerikai exportra tudott büntetővámot kivetni. Amennyiben eszkalálna a konfliktus és az USA a teljes kínai importot lefedné, ezt követően

Kína könnyen olyan helyzetbe sodródhat, hogy az ott letelepedett amerikai vállalatokat vagy az amerikai szolgáltatásexportot kényszerül célba venni. Ez a konfliktus abszolút új szintjét jelentené, mivel az árukereskedelmi körből kilépnének, teljes eszkalációt és totális kereskedelmi háborút jelentene.

3. USA-Japán

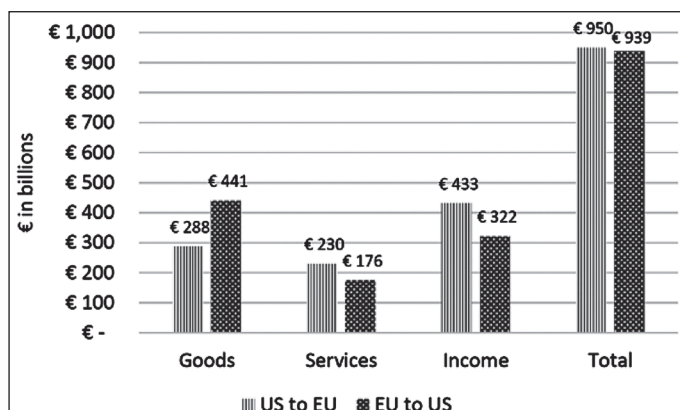
Trump és Abe elnökök 2019. szeptember 25-én bejelentették, hogy megegyeztek egy ipari és mezőgazdasági termékek liberalizációjára irányuló kereskedelmi megállapodás létrehozásáról. A megállapodás értelmében 7 milliárd dollár értékű, a Japánba irányuló amerikai mezőgazdasági termékek több mint 90%-át kitevő export – köztük marha- és sertéshús, gabona, sajt, kukorica, bor – juthat vámmentesen vagy alacsonyabb vámok mellett a japán piacra. A „kölcsönösség” jegyében, az USA nagyjából 40 millió dollárnak megfelelő japán mezőgazdasági termékekre – virágokra és növényekre, a zöld teára és szójaszósza – kivetett vámot fog szintént vagy eltörölni, vagy csökkenteni. Emellett egy különálló digitális megállapodást is kötöttek, viszont a gépjárműipari termékekre az USA nem vállalt vámlébonást. A japán piacnyitás az EU-val és Kínával folyó vámháborúnak köszönhetően közel 10-20 milliárd veszteséget elszenvedő, Trump elnök egyik legjelentősebb politikai bázisának tekinthető amerikai mezőgazdasági termelők számára fontos fellélegzést, Trump elnök számára pedig fontos politikai sikert jelent. Szakértők szerint ugyanakkor a megállapodás nem mutat újat az USA számára ahhoz a Csendes-óceáni Partnerségi Megállapodáshoz (TPP) képest, melyet Obama elnök aláírt, majd Trump elnök beiktatását követően azonnal felmondott. Másrészt mivel a megállapodás a kétoldalú kereskedelemnek csak egy korlátozott részét – és nem a WTO szabálykönyve által előírt lényegében teljes kereskedelmet („*substantially all trade*”) – fedí le, annak WTO konformitása megkérdőjelezhető. Trump utóbbi aggályt azzal igyekezett elűzni, hogy a jelenlegi megállapodás egy későbbiekben kitárgyalandó, átfogó megállapodás első elemét képezi.

4. EU-Kína kapcsolatrendszer

Az USA-Kína kereskedelmi tárgyalások fejleményei miatt várhatóan Kína visszább lép az EU felé tett ígéretekből is. Kereskedelempolitikai szempontból az EU három területen tartja szükségesnek a korábbi Kína-stratégia módosítását:

- WTO-modernizáció támogatása
- a folyamatban lévő kétoldalú kereskedelmi megállapodások tárgyalásának folytatása
- egyoldalú intézkedések alkalmazásának megerősítése, ide értve az antidömping és szubvencióellenes intézkedéseket, az ún. kereskedelmi védelmi eszközöket

Visszas az USA érvelése a kereskedelmi deficitről az EU vonatkozásában, hiszen ha az árukereskedelmen túl számba vesszük a szolgáltatáskereskedelmet és a profitrepatriálást is, akkor már kismértékű, 11 milliárd eurós amerikai szufficit tapasztalható a kétoldalú kereskedelemben:

Ez is jól mutatja, az USA célja, hogy megőrizze vezető szerepét a globális gazdaságban. Jelenlegi kereskedelmi tárgyalásaik arra koncentrálnak, hogy az USA további koncessziókat kapjon az egyes partnereitől, ide értve az EU-t is, továbbá gátat vessen a kínai törekvéseknek.

Az állami támogatások keretek közé szorítására mind multilaterális szinten van és lesz törekvés, mind egyoldalú intézkedések, új, egyoldalú alaprendeletek elfogadása várható az WTO-tagországok részéről. Mivel az USA-EU-Japán trilaterális együttműködésnek korlátai vannak a multilaterális kereskedelmi rendszerben, elsősorban amiatt, mivel a WTO-ban egyhangú döntéshozatalra van szükség. Várhatóan a közeljövőben az Európai Unió az új Európai Bizottság felállásával el kezdi kialakítani új, a WTO-szabályokkal összhangban lévő olyan belső szabályozását, mely lehetővé teszi az Európai Unió számára azt, hogy fellépjen az állami támogatásokat aktívan, geopolitikai megfontolásokat is figyelembe vevő, használó országokkal szemben.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 GATT, General Agreement on Tariffs and Trade – 1947.
- 2 1995. január 1.
- 3 Akkor az Európai Bizottság dömpingellenes intézkedést vezetett be az Unióba irányuló kínai export 7%-át érintő napelemekre, melynek kivezetéséért a kínai 4G telekommunikációs piacon 30%-os piaci részesedést kért a három nagy európai cégnek (Siemens – Alcatel – Ericsson). A dömpingellenes intézkedés kivezetésének napján a kínai sajtóban megjelent, hogy a három európai cég 30,1%-os piaci részesedést kapott Kínában.
- 4 A kvóta meghatározott mennyiségig engedi a legnagyobb kedvezmény elve (MFN) szerinti vám melletti behozatalt, majd annak kihasználását követően emelkedik a vámtétel.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Kommerskollegium (2019): The trade effects of EU regional trade agreements – evidence and strategic choices. Stockholm, Kommerskollegium.
- Jan Tinbergen (1962): Shaping the world economy, suggestions for an international economic policy, New York, The Twentieth Century Fund
- Navarro, P. (2011). Death by China : Confronting the Dragon – A Global Call to Action. Pearson Prentice Hall.
- Wallerstein, I. (1974). The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century. Academic Press.
- European Commission (2015). Trade for all, towards a more responsible trade and investment policy. Available at: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/october/tradoc_153846.pdf
- Nyerges, J. (1989). Zöldposztós csatater (Green room battlefield). Kopint-Datorg, Budapest.
- Nyerges, J. (1981). Vámpolitika (Customs Policy). Kopint-Datorg, Budapest.
- Sawyer, W.C. (2017). U.S. International Trade Policy: An Introduction. Westbridge House.
- Lamy, P. (2013). Geneva consensus: making trade work for all. Cambridge University Press.
- Kommerskollegium (2019): The trade effects of EU regional trade agreements – evidence and strategic choices. Stockholm, Kommerskollegium.

- Jan Tinbergen (1962): *Shaping the world economy, suggestions for an international economic policy*, New York, The Twentieth Century Fund
- Nemes Nagy, J. (2009). *Terek, helyek, régiók (Areas, Places, Regions)*. Akadémiai Kiadó.
- Martonyi, J. (2018). *Nyitás és identitás (Opening and Identity)*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.
- Müller, W., Khan, N., Scharf, T. (2009): *EC and WTO Anti-dumping law*. Oxford University Press.
- Horváth, É. (2005). *A kereskedelmi választottbíráskodás (Trade arbitration)*. Szent István Társulat, Budapest.
- Bánrévy, G. (2007). *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (Law of international economic relations)*. Szent István Társulat, Budapest.
- Kerr, W.A., Gaisford, J.D. (2004). *Handbook on International Trade Policy*. Westbridge House.
- J. E. Ahearn, R. J. Fisher, J. W., Goldfarb, C. B., Hanrahan, C. E., Eubanks, W. E. and Rubin, (2008): *EU – US Trade and Investment Relations. Key Issues*. CRS Report for Congress, Washington.
- Corden, W.M. (1997). *Trade Policy and Economic Welfare*. Clarendon Press.
- Hamilton, Daniel and Blackman, Steven (2015): *The Geostrategic Implications of the TTIP*.
- Francois, J.F., Reinert, K.A. (1998). *Applied Methods for Trade Policy Analysis: A Handbook*. Cambridge University Press.
- Blahó, A. (2008). *Világ gazdaságtan*. Akadémia Kiadó Zrt., Budapest.
- Szentes, T. (2008). *Elméleti és módszertani alapok*. Aula Kiadó, Budapest.

KURTUCZ Csaba

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: _kurtuczcs@gmail.com

A 2008-AS VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG KIALAKULÁSÁNAK OKAI

CAUSES OF THE GREAT RECESSION

ABSTRACT

The 2008 Great Recession started from the subprime mortgage crisis in the United States. The dynamic growth in the value of real estate and overly liberal lending made it possible to obtain loans with over 100% of loan to value. The U.S. economic strategy after the „dot-com” crisis, contributed greatly to the formation of the real estate bubble. At that time, the Fed kept monetary conditions too loose, thus encouraging consumption in the U.S. market, as well as weakening the dollar by increasing the amount of the dollar and making products to be exported cheaper. In addition, the securitization of mortgage loans and the network of complex financial products further helped to shape the crisis. Complex financial products like CDO-s (collateralized debt obligation) and CDS-s (credit default swap) were broadly used among investment banks. A collateralized debt obligation (CDO) is a complex structured finance product that is backed by a pool of loans and other assets and sold to institutional investors. A credit default swap (CDS) is a financial derivative or contract that allows an investor to „swap” or offset his or her

credit risk with that of another investor. Due to rising inflation, the Federal Reserve began to raise interest rates, which triggered the collapse of ARM loans. This process quickly spilled over to the financial market and then to the entire economy, and because of the central role of the United States to the entire world. The over-liberalized U.S. banking system, market and government failures directly contributed to the crisis, through the rise of subprime mortgages, securitization and deregulation.

Kulcsszavak: világválság, jelzáloghitel, buborék, változó kamatozású jelzáloghitel, kamatláb, infláció, értékpapírosítás, jelzálog fedezetű értékpapír

Keywords: global crisis, mortgage loan, bubble, adjustable-rate mortgage, interest rate, inflation, securitization, mortgage – backed security

1. Bevezetés

A 2008-as világgazdasági válság kialakulásának okai jelenleg rendkívül aktuálisak, hiszen a 29-33-as nagy gazdasági válság óta ez volt a legsúlyosabb világgazdasági visszaesés. Több mint tíz év telt el a válság kezdete óta, a mélyponton túljutottunk, a nemzetgazdaságokban beindult a növekedés, viszont látható, hogy a válsagnak olyan hosszan elhúzódó következményei vannak, mint például a fejlett országok túlzott adósságállománya, ami hosszabb távon átrajzolja a világgazdasági erőviszonyokat.

Munkám célja bemutatni a 2008-as világgazdasági válság okait és az azok mögött álló gazdasági folyamatokat és összefüggéseket. Az okok feltárása segítséget nyújthat a szabályozói oldalnak a jövőbeni válságok időbeni észlelése és preventív kezelése kapcsán, hiszen azon országok, amelyek hamarabb azonosítják a válságokat, jobban felkészülhetnek azokra, kevésbé sérülhetnek és akár nyertesei is lehetnek más országok viszonyában.

2. Az amerikai jelzálogpiac és az értékpapírosítás

A 2008-as világgazdasági válság az amerikai jelzálogpiacról indult, az ott kialakult másodlagos jelzálogpiaci válságból, azaz a subprime mortgage crisis-ből, ami a jelzálogpiac hitelezési rendszerének a túlzottan rugalmas, profitorientált, spekulációkkal átitatott struktúrájából nőtte ki magát.

De mi is az a másodlagos jelzáloghitel? Egy olyan jelzáloghitel fajta, amelynek hitelösszege túllépi a fedezetül szolgáló eszköz piaci értéké-

nek 80%-át, az adósságszolgálata, törlesztőrészlete meghaladja a hitelt igénylő keresetének 50%-át, vagy a hitelfelvevő a korábbi hitelei kapcsán már nem tudja teljesíteni a fizetési kötelezettségeit. Tehát ezeknek az adósoknak alacsonyabb a hitelminősítésük és az adósság visszafizetése valamilyen szempont miatt kockázatosabb, ezért ezek a hitelek általában drágábbak is. Az amerikai piac másik jellegzetessége, hogy a jelzáloghitelek 80%-a ARM (adjustable-rate mortgage) hitel, azaz változó kamatozású hitel volt, ami annyit jelent, hogy egy olyan benchmarkot követnek, ami lehet az alapkamat, vagy egy piaci kamat. Ezek a hitelek rendszeres időközönként átárazódnak, így a piaci kamatok emelkedése megnöveli az adós törlesztési terheit.

További problémát jelentett, hogy a jelzáloghitel eszközöket tovább értékpapírosították – többek között az értékpapírosítás „okolható” azért, hogy a teljes amerikai jelzálogpiachoz viszonyítva egy ilyen kicsi piac válsága végül egy globális pénzügyi krízisbe és recesszióba torkollott. A tradicionális bankolás arról szól, hogy a bank betéteket gyűjt, hiteleket nyújt. A hitelek bekerülnek a mérlegébe, és lejáratig ott maradnak. Ha az adós nem fizeti vissza a hitelt, akkor a bank veszteséget szenved el. A hitelnyújtó és a hitelfelvevő tehát kapcsolatban marad. Az értékpapírosítás egy teljesen új modellt hozott. A hitelnyújtó bankok a hitelekből értékpapírokat kreáltak, amelyeket aztán továbbértékesítettek befektetőknek. A hitel tehát kikerült a bank mérlegéből, ezzel tőke szabadult fel, amiből újabb hiteleket tudott nyújtani, miközben a hitel kockázatát sem a bank futotta, hanem azok a befektetők, akik megvásárolták ezeket az értékpapírokat. Az értékpapírosítás mögötti érv szerint ezzel egyrészt növelhető a hitelezési aktivitás, ami kedvező a gazdaságnak, másrészt pedig „szétszórható” a kockázat. A modell egészen az ingatlanpiac összeomlásáig tökéletesen működött, a válság kitörésekor azonban bebizonyosodott, hogy krízishelyzetben a kockázat szétaprózása nem előny, hanem kifejezetten hátrány: miután az értékpapírosított követelések rengeteg befektetőnek lettek szétszórva, senki nem tudta, hogy kinél milyen kockázatos papírok vannak. Ez vezetett a piacokon kialakult totális bizalmi válsághoz.

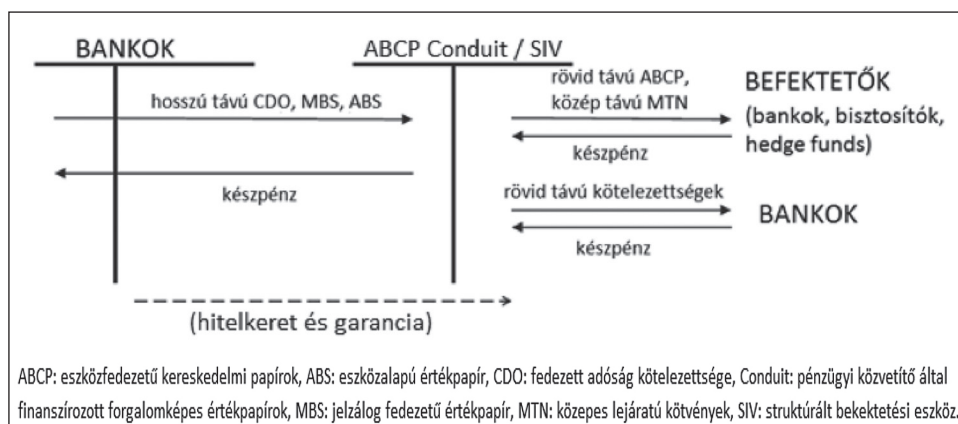
Az értékpapírosítás folyamata a gyakorlatban gyakran speciális társaságok létrehozásán keresztül működött: a bankok létrehoztak olyan alapokat, céltársaságokat, SPV-eket (special purpose vehicle), amelyek értékpapírokat bocsátottak ki a befektetőknek és a fedezet, biztosíték, az eszközből származó pénzáram és az eszköz értéke volt. Az SPV-eket a cégek a kockázat izolálására használják. A hitel felvevő az értékpapírosítónak fizeti a törlesztőrészletet, ami tartalmazza a tőketörlesztést és a kamatfizetést.

Az értékpapírosító, céltársaság, vagy SPV tőketörlesztési és kamatfizetési kötelezettséggel tartozik a befektetőnek. Igazából a befektetők pénzéből finanszírozzák meg az ingatlant, de maga az ingatlan a céltársaság, az SPV tulajdonát képezi.¹

A befektetőknek ez kedvező volt, mert strukturált portfóliókba fektethettek, míg a bankok, hitelintézetek szavatoló tőkéjének (ami a csőd esetén az a fennálló vagyon, amiből a hitelezőket és a betéteseket kártalanítják) egy része felszabadul. Befektetők lehetnek pénzügyi, vagy biztosító társaságok, nyugdíjalapok, gazdasági társaságok és magánszemélyek.

1. ábra: Hosszú lejáratú eszközök, rövid lejáratú likvid eszközökké való konvertálása

Figure 1. Conversion of long – term assets into short – term liquid assets

Forrás: MNB Occasional Papers 76., Contagion and the beginning of the crisis – pre-Lehman period. In: <https://www.mnb.hu/letoltes/op-76.pdf>
Letöltve: 2020.01.15.

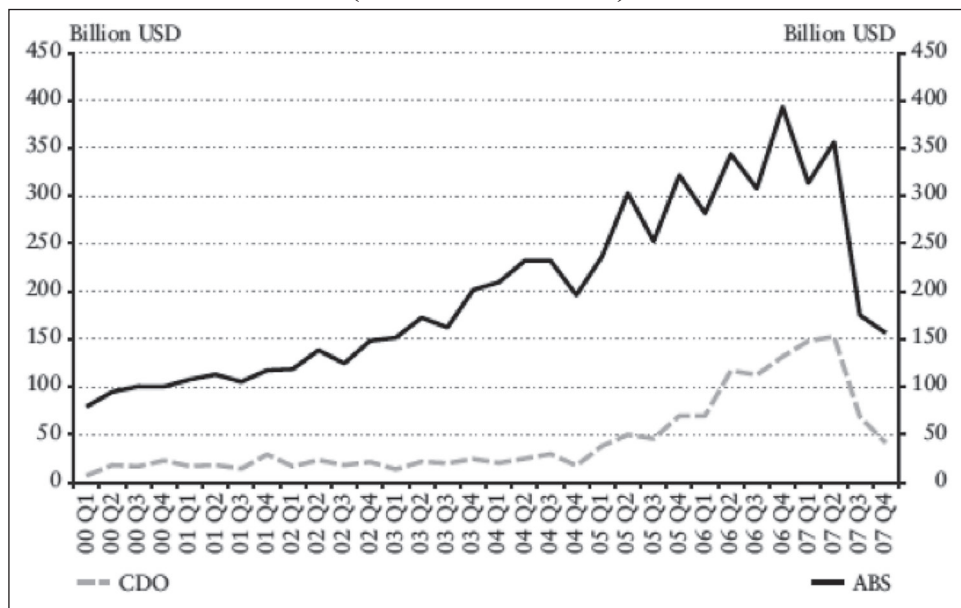
Az első ábrán látunk egy példát az értékpapírosítás folyamatára, ahol a hosszú lejáratú jelzálog fedezetű eszközöket rövid lejáratú likvid eszközökké konvertálják. A három szereplő: a bank, aki a hosszú lejáratú eszközfedezetű értékpapírokat és a jelzálog fedezetű értékpapírokat kínálja eladásra az SPV-nek, az SPV, aki rövid lejáratú eszközökké újracsomagolja a hosszú lejáratú eszközöket ABCP Conduit-on és SIV-n keresztül és a végső befektetők. A befektetők általában bankok, biztosítók és hedge fundok, akik pénzért rövid távú eszközfedezetű kereskedelmi papírokat, középtávú köt-

vényeket vásároltak a csábító hozamok fejében, miközben nem is sejtették, hogy mekkora kockázatot futnak a többszörösen átcsomagolt értékpapírok miatt. Az értékpapírosítás egy olyan pénzügyi innováció, ami nagyon kedvelt volt a pénzügyi szférában, ezért alkalmazása gyorsan elterjedt, elterjedtségét és kedveltségét pedig jól mutatja, hogy például a Morgan Stanley magyar kirendeltsége Magyarországon repülőgépeket értékpapírosít.

3. Komplex pénzügyi termékek

A válság kialakulását a pénzügyi termékek bonyolult hálózata is elősegítette. Az innovációk olyan komplex és összetett termékeket hoztak létre, amelyek megértése még a szakemberek számára is nehézkes volt, miközben azt a látszatot keltették, hogy alacsony kockázat mellett lehet a kockázatmentes kamatot jócskán felülmúló hozamokat realizálni. Ilyen új pénzügyi termékek voltak a CDO-k és a CDS-ek. De mi is az a CDO (collateralized debt obligation), CDS (credit default swap) és mi okozta a gondot? A befektetők a CDO menedzser által létrehozott portfólióba investálnak, amelyek olyan pénzügyi termékeket tartalmaznak, mint például az állampapírok, a részvények vagy a hitelek – a mi példánkban pedig értékpapírosított jelzáloghiteleket. A portfólió tőkeszerkezete piramis alakú és a kockázat alapján fizeti a kamatot. Legtetején a legkisebb kockázatú (AAA) és legkisebb kamatot fizető (pl. 3%), a legalján a legnagyobb kockázatú (BB) és legnagyobb kamatot fizető (pl. 10%) befektetési lehetőségek vannak a portfólión belül. A jelzáloghitelek által fizetett kamatokból származó profit kifizetése a kockázatkerülő befektetéseknél (AAA) kezdődnek így haladva lefelé a piramison a kockázatosabb befektetések felé. Eközben más alapkezelők is befektetnek és portfólióik kockázatos (BB) jelzálog fedezetű értékpapír portfóliókat tartalmaznak, amiket ők már a portfólióban alacsonyabb kockázatú (AAA) befektetésként tüntetnek fel. Mi történik, ha a jelzáloghitelek 30%-a nem fizet? A CDO menedzser által kezelt portfólió kockázatosabb (BB) befektetései nem lesznek kifizetve, ami maga után vonja, hogy az alapkezelő portfóliójában is hiány keletkezik. Ha további jelzáloghitelek nem fizetnek, akkor a jól felépített rendszer összeomlik. Az amerikai Citigroup például jelentős mennyiségben tartott CDO-kat. A világ CDO kibocsátása 2004 negyedik negyedévéől 2007 első negyedévéig közel meghatszorozta magát, amit a második ábrán láthatunk. Míg az eszközalapú értékpapírok ugyanezen időtartam alatt 62,5%-ot nöttek.²

2. ábra: A negyedéves CDO és ABS kibocsátás a világon, milliárd dollár (2000 első negyedévéől 2007 negyedik negyedévéig)
Figure 2. Quarterly CDO and ABS issuance in the world, billion USD (2000 Q1 – 2007 Q4)

Forrás: MNB Occasional Papers 76., Contagion and the beginning of the crisis – pre-Lehman period.

In: <https://www.mnb.hu/letoltes/op-76.pdf> Letöltve: 2020.01.15.

A CDS-ek olyan termékek (nevezhetjük őket biztosításnak is), ahol az alaptermék lehet vállalati kötvény, állampapír, és ha ezek a papírok fizetésképtelenné válnának, akkor a biztosítás vevőjét a CDS szerződés alapján kártalanítja a biztosítás eladója. Ezért a biztosítás vevőjének a biztosítás eladója felé egy rendszeres díjat kell fizetnie. Nem történik más, mint hogy átadja a kockázatot prémium fejében, de a biztosítás vásárlója kérhet fedezetet – emiatt különbözik a biztosítástól a CDS – ha pedig az alaptermék kockázata nő, a szerződés szerint nagyobb fedezet szükséges a biztosítás eladójától. Ha a biztosítás eladója nagyon sok CDS szerződést kötött, akkor az ő megítélése ilyen esetben leminősítéssel jár a nagyobb kockázat miatt. Az AIG (American Insurance Group) milliós nagyságrendű CDS szerződésekkel rendelkezett, a többszöri leminősítésére éppen emiatt került sor. Mivel a biztosítás vevője is lehet eladó, vagy a biztosítás vevőjének nem kell, hogy az alaptermék a birtokában legyen, így ő arra fogad, hogy az

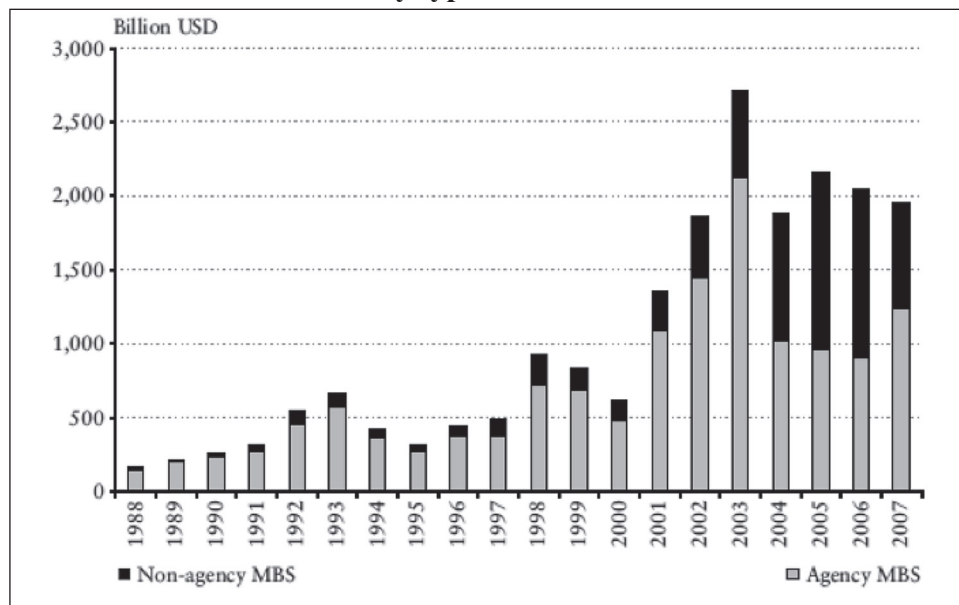
alaptermék fizetéseképtelenné válik és mivel ezeket OTC piacon forgatják, a pontos számukat nem ismerjük, így szabályozhatóságuk komoly problémát jelent. A jelzáloghitelezésbe való befektetések és a hitelezési biztosítások átláthatatlan hálózata szötte át a pénz- és tőkepiacot, ezért az érintettek pontos számát nem lehet tudni, csak ha az alaptermék által gerjesztett problémák továbbgyűrűznek, és az érintettek jelentkeznek.³

4. A spekulációs tőke növekedése

A Bush kormány alatt jellemző volt a lakástulajdon arányának növelése. 1994-től 2004-ig az amerikai háztulajdonosok rátája 64%-ról 69,2%-ra nőtt, ez minden idők legmagasabb értéke, ami mutatja az ingatlanok iránti keresletnövekedés dinamikus trendjét.

3. ábra: Jelzálog fedezetű értékpapírok (MBS) kibocsátása az Egyesült Államokban, a kibocsátók típusa alapján, éves szinten, milliárd dollár (fekete: nem ügynöki, szürke: ügynöki)

Figure 3. Annual issuance of MBSs in the United States by type of issuer

Forrás: MNB Occasional Papers 76., Contagion and the beginning of the crisis – pre-Lehman period.

In: <https://www.mnb.hu/letoltes/op-76.pdf> Letöltve: 2020.01.15.

A 2002-től 2007-ig eltelt 6 év alatt a jelzálog fedezetű értékpapírok kibocsátása három évben megközelítette, kettőben pedig átlépte a 2 trillió dollárt. Sőt, egyszer még a 2,5 trillió dollárt is meghaladta, amit a harmadik ábrán láthatunk.

Az értékpapír kibocsátás szempontjából rekord évnek 2006 számított, amikor a kibocsátások meghaladták a 4,6 trillió dollárt. Ebből 2,1 trillió dollárt csak a lakáscélú jelzáloghitel alapú értékpapírok tettek ki, ami a hitelezési rendszer túlzottan rugalmas, profitorientált mibenlétét mutatja. A jelzáloghitelek 20%-a volt osztályozható másodlagosnak, azaz sokkal kockázatosabbnak, és a hitelek fele került ki olyan intézményektől, ügynököktől, amelyeknek tevékenysége lazán szabályozott, nem szabályozott, vagy nem igényel igazolást a hitelt felvevő jövedelméről.⁴

Az Egyesült Államokban jellemző, hogy egy ingatlanra több hitel is bejegyezhető, ezért sokan éltek ezzel a lehetőséggel és a jelzálogból származó pénzt a tőkepiacon fektették be a nagy haszon reményében. A piacon megnőtt a jelzáloghitelekből származó tőke és azoknak az alapoknak a jelentősége, amelyek hitelekből finanszíroztak. A rendkívül liberális hitelezési szabályok lehetővé tették, hogy akár az ingatlan értékének 130-140%-ára is lehetett hitelt igénybe venni. Az ingatlanpiac felfutásakor az ingatlanok értéke éveken keresztül rendkívül dinamikusán emelkedett – ez magyarázza a 100% feletti loan-to value (hitel/érték) rátákat. A példa kedvéért, a Loop negyedben, ami Chicago belvárosi része és a város központja, az ingatlanok értéke még a válság idején is 20%-os értéknövekedést mutatott, míg a város többi részén 20%-os értékcsökkenés volt jellemző. Stabíl gazdasági helyzetben a 25-50%-os értéknövekedés is elfogadható volt, amire a bankok szívesen adtak hitelt a már említett értékben, mivel az ingatlanok értékének növekedése megfelelő fedezetként szolgált. Ha a hitel felvevő nem tudta visszafizetni a hitelt, a bankok az eredetinel magasabb áron értékesítették az ingatlant.⁵

A lakáscélú jelzáloghitelek hatalmas volumene miatt az ingatlanpiaci változásokra nagyon érzékenyen reagáltak a másodlagos jelzáloghitel piacok. Az ingatlan árak évekig folyamatosan nőttek, a piac pedig abban a hitben élt, hogy ez örökre így marad, ezért az ingatlanpiaci növekedések ösztönözték azt az öngerjesztő rendszert, amely elősegítette a jelzáloghitelek egyre nagyobb volumenű elterjedését. A modell azonban csak addig volt működőképes, ameddig az ingatlanok értéke évről évre emelkedett. Ezzel párhuzamosan megindult egy bankok közötti verseny, ami azt eredményezte, hogy a nagyobb profit végett egyre több hitelt nyújtottak kockázatosabb ügyfeleknek és egyre kockázatosabb ügyleteket finanszíroztak, hiszen csak

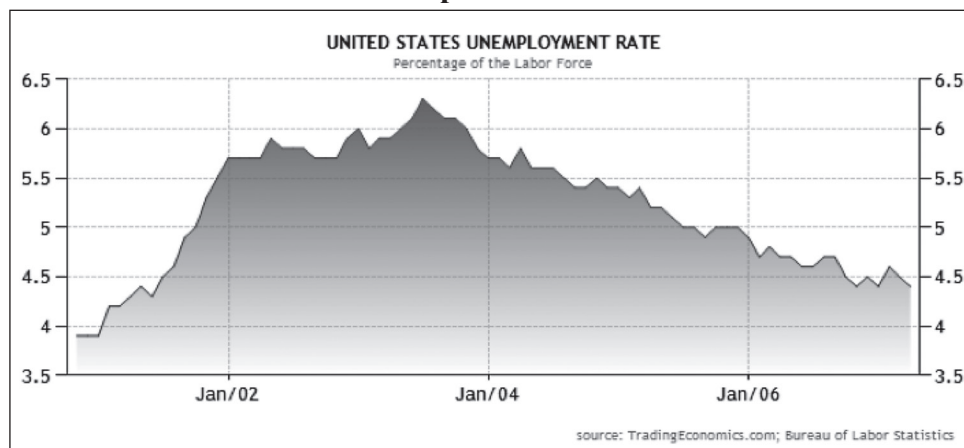
így lehetett az előző évi profitot felülmúlni. Ennek eredményeként 2002 és 2006 között több mint 10,5 trillió dollár lakáscélú jelzáloghitel alapú értékpapírt bocsátottak ki.⁶

4. Monetáris kondíciók

A válság kialakulásához és a „buborékfújáshoz” hozzájárult a hosszú időn át alacsonyan tartott alapkamat. Fontos bemutatni a válság kapcsán a munkanélküliség és az alapkamat alakulását 2001-2006 között.

4. ábra: Az Egyesült Államok munkanélkülisége 2000 októberétől 2007 áprilisáig

Figure 4. United States unemployment rate from October 2000 till April 2007

Forrás: Tradingeconomics.com/unemployment.

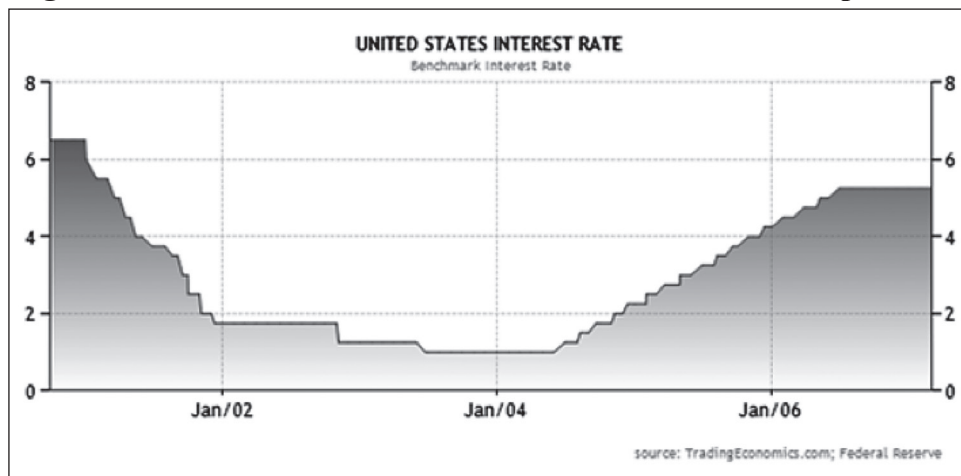
In: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/unemployment-rate>
 Letöltve: 2020.01.15.

2000-ben a 4% körüli munkanélküliség 2002-re 5,5% fölé emelkedett a „dot-com lufi” hatására. Ezért szükség volt a gazdaság élénkítésére és a munkahelyteremtésre. A negyedik ábrán láthatjuk, hogy hogyan érte el a munkanélküliség a 2002-es szintet.⁷

2001 eleje és 2003 közepe között az Egyesült Államok jegybankja, a FED az alapkamatot 6,5%-ról 1%-ra mérsékelte, így csökkentette a hitelek költségét, ezáltal ösztönözte a gazdaság növekedését, a fogyasztást és a beruházásokat, azaz a pénz iránti keresletet, ami viszont inflációt generált.⁸

5. ábra: Egyesült Államok alapkamata 2000 októberétől 2007 áprilisáig

Figure 5. United States interest rate from October 2000 till April 2007

Forrás: Tradingeconomics.com/interestrate.

In: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/interest-rate>

Letöltve: 2020.01.15.

Az ötödik és a hatodik ábrát összehasonlítva láthatjuk, hogy 2003 második negyedében negatív reálkamat alakult ki, ami az 1%-os alapkamatból és a 3%-os inflációból tevődött össze. 2004-ben tartós emelkedésnek indult az infláció, az alapkamat pedig 1%-os szinten állt, ami tarthatatlanná vált, így a jegybank kamatemelésbe kezdett. A jegybank többször emelt kamatot egészen az 5,25%-os szintig, amit 2006 augusztusától egy évig tartott – ezt a folyamatot az ötödik ábra jól mutatja.

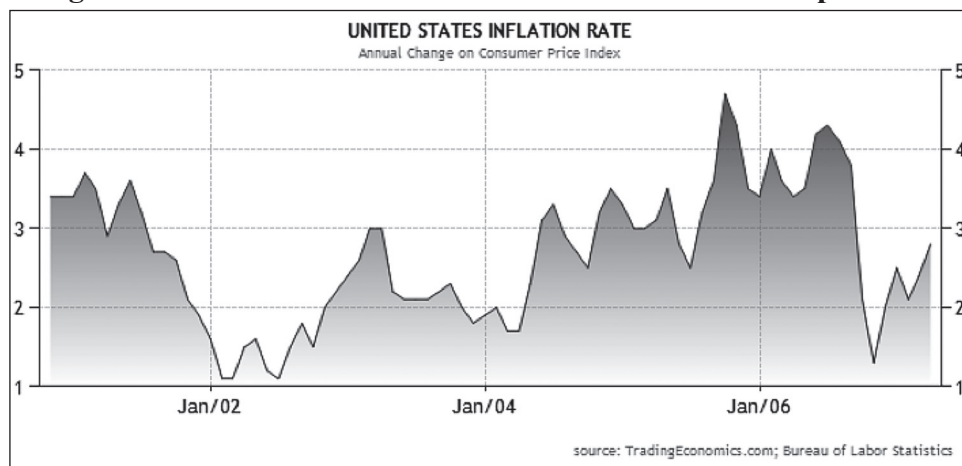
A magas alapkamat a hitelezés költségét növeli, a gazdaságot lassítja, a fogyasztást, a beruházásokat és a pénz iránti keresletet csökkenti, az inflációt visszafogja. Mivel az FOMC (Federal Open Market Committee) megemelte az alapkamatot, ezért a bankok forrásköltsége is megnőtt, így a hitelintézetek is kénytelenek voltak a hitelkamataikat megemelni a profitabilitás és a kamatmarzs fenntartása végett. Mivel a jelzáloghitelek nagy része változó kamatozású ARM hitel volt, így ezen hitelek törlesztőrészei is növekedtek a kamatemelések miatt.

A jelzáloghitelek túlzott elterjedése és a piaci kamatok emelkedése az a két tényező, ami oda vezetett, hogy a megnövekedett mennyiségű jelzáloghiteles nem tudta fizetni a magasabb kamatok melletti kötelezettségeit.

A jelzáloghitelek és az ingatlanárak között nagyon érzékeny viszony alakult ki és a rendszer csak addig volt fenntartható, amíg az ingatlanárak megfelelő mértékben növekedtek.

A magasabb kamatok miatt nem mindenki tudta fizetni a jelzáloghitel törlesztését, így az ingatlanpiacon nőni kezdett a kínálat, aminek árcsökkentő hatása volt. Ezáltal a bankok a fedezet árának csökkenése miatt növelték a törlesztőrészeket a megnövekedett kockázatra hivatkozva, ami így újabb fizetéseképtelen hitelek eredményezett. Ez a bedőlt hitelek számának növekedését és az ingatlanárak csökkenését indította el és mivel minél több jelzáloghiteles nem tudott fizetni, annál jobban nőtt az ingatlanpiaci kínálat és annál jobban csökkentek az árak. Ez a negatív spirál az, ami a másodlagos jelzálogpiaci válság kezdetét jelentette.

6. ábra: Egyesült Államok inflációja 2000 októberétől 2007 áprilisáig
Figure 6. United States inflation from October 2000 till April 2007

Forrás: Tradingeconomics.com/inflation.

In: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/inflation-cpi>

Letöltve: 2020.01.15.

Összességében elmondható, hogy az ingatlan-lufi kialakulásához nagyban hozzájárult, hogy a FED a kívánatosnál tovább tartotta lazán a monetáris kondíciókat, így az alacsony kamatok fűtötték a hitelezést és az ingatlanpiacot.

5. Ingatlanpiaci, jelzálogpiaci, gazdasági, majd világgazdasági válság

A buborék kipukkadt és a bedőlt hitelek száma nőtt. Mivel az ingatlan kínálat növekedése lefelé hajtotta az árverezendő ingatlanok árait, ezért csak áron alul tudták értékesíteni az ingatlanokat, amik így nem nyújtottak 100 százalékos fedezetet.

2007 elején először az ingatlanirodák kezdtek csődbe menni, majd később a bankok, amelyek jelzáloghitelezéssel foglalkoztak. A bankközi piacok befagytak és a bankok csak rendkívül magas kockázati felárral voltak hajlandóak egymásnak hitelt nyújtani. A bankcsődökről érkező folyamatos hírek hatására a bankok bizalma egyre jobban megrendült, nem szívesen adtak kölcsönt már magánszemélyeknek sem.

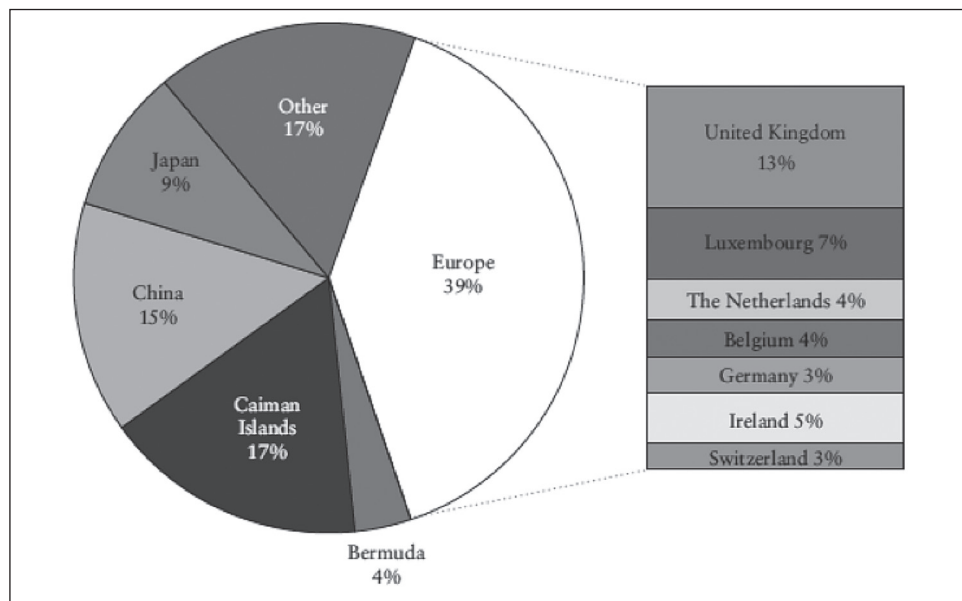
A 2007-es évben 3 bank jelentett csődöt az Egyesült Államokban, 2008-ban már 25, 2009-ben pedig 140. Az amerikai állami betétbiztosítási alap (FDIC) beszámolója alapján a csődhullám 2010-ben tetőzött, amikor a bezárt bankok száma 157-re emelkedett.

A gazdaság növekedését a termelés és a fogyasztás növekedése biztosította. Amerikában a fogyasztás egyre nagyobb mértékben hitelből történt: nem csupán ingatlanokat, hanem tartós fogyasztási cikkeket (autót, elektronikai cikkeket), sőt, gyakorlatilag szinte mindent lehetett hitelre kapni.

A bankcsődök hatására viszont egyre nehezebb lett hitelhez jutni, ami a fogyasztásra is negatív hatással volt. Ha például kevesebb autót vesznek az emberek (mert nem kapnak hitelt), akkor kevesebbet kell gyártani, vagyis, ha a fogyasztás csökkenése magával hozza a termelés csökkenését is, az elbocsátásokhoz, magasabb munkanélküliséghez, és a gazdaság visszaeséséhez vezet. Ez pedig egy fogyasztás-termelés-foglalkoztatottság negatív spirált indít, ami a gazdaság recessziójához vezet. A pénzpiac válsága gyorsan áttért az árupiacra és onnan pedig az egész amerikai gazdaságra. A fogyasztás csökkent, a munkanélküliség nőtt, az árak csökkentek és megjelent a defláció.

Az amerikai eszközfedezetű értékpapírok a nemzetközi piacokon is keresett befektetési formák voltak. A hetedik ábrán láthatjuk a külföldiek kezében lévő amerikai hosszú lejáratú eszközalapú értékpapírjainak országok szerinti megoszlását 2007. június 30.-án. Az ábrából kiderül, hogy a Kajmán-szigetek 17%-kal az első, ami szintén csak a bankrendszer átláthatatlanságának a bizonyítéka, mivel a Kajmán-szigetek a világ egyik legjelentősebb offshore helyszíne és ezáltal az ötödik legnagyobb bankrendszerrel rendelkezik a világon. Ezt követi Kína 15%-kal, és az Egyesült Királyság 13%-kal.⁹

7. ábra: Külföldiek kezében lévő amerikai hosszú lejáratú eszközalapú értékpapírok országok szerinti megoszlása 2007. június 30.-án
Figure 7. Country breakdown of foreign holdings of US long-term asset-backed securities on 30 June 2007

Forrás: MNB Occasional Papers 76., Contagion and the beginning of the crisis – pre-Lehman period.

In: <https://www.mnb.hu/letoltes/op-76.pdf> Letöltve: 2020.01.15.

Mivel a pénzpiac a világgazdasági folyamatok leginkább globalizált piacai közé tartozik és a központi szerepet éppen az Egyesült Államok tölti be, ezért a válság gyorsan terjedt a nemzetközi piacokon is.

Az amerikai tőzsdék óriási esésbe kezdtek: a Dow Jones iparági átlag indexe 15 hónap alatt 14 000-ről közel 7 400 pontot esett, ami 53%-os csökkenést jelent. Az amerikai tőzsdék hatalmas esései a nemzetközi piacokat is magukkal rántották, a londoni FTSE 48%-kal, a német DAX 54%-kal csökkent. Az ázsiai piacokon a tokiói Nikkei 58%-kal, a Shanghai Composit pedig 70%-kal csökkent. Magyarországon a BUX index 68,5%-ot esett, az OTP Bank részvényei pedig közel 80%-ot veszítettek értékükből.¹⁰

Mivel a pánik a globális piacokon gyorsan terjedt, a nemzetközi kereskedelem nagymértékben visszaesett: az Egyesült Államok exportja 24%-kal, importja 35%-kal, az Európai Unió exportja pedig 23%-kal, míg importja 29%-kal csökkent. A Kínai Népköztársaság exportja 53%-kal, importja

55%-kal csökkent. A világban közel 30%-kal csökkent a pénzkínálat. A válság hatására az Egyesült Államok GDP-je éves szinten 4,1%-ot, negyedéves szinten 6,8%-ot csökkent, a munkanélküliség pedig közel 10%-ra emelkedett. A jelzálogpiaci válságból először pénzügyi, majd gazdasági válság alakult ki, amely továbbgyűrűzött a világ többi országára, majd pedig világgazdasági válsággá nőtte ki magát.¹¹

6. Kit terhel a felelősség?

A felelősség megállapítása egy érdekes elméleti eszme-futtatás egy olyan komplex helyzetben, mint amilyen egy válság. A felelősök közé sorolhatók a profitorientált bankok és azok az ügynökök, akik expanzív hitelezés mellett szórták a toxikus papírokat, viszont a bankoknak érzékelniük kellett volna, hogy egyre átláthatatlanabb helyzet alakult ki az újracsomagolt érték-papírosított jelzálog, vagy eszközfedezetű értékpapír piacon. A profitéhség és az újabb csúcsokra való szárnyalás iránti vágy azonban elhomályosította ítélőképességüket. Emellett megemlíthetjük még a szabályozói oldalt is, hiszen a bankok ellenőrzése közjót szolgál, és az átláthatatlanság olyan kockázatokat tartalmazhat, amiről nem is tudunk. Ez alapján ide sorolható az amerikai jegybank is, mivel engedte szabályozói oldalról ezeknek az átláthatatlan struktúráknak a kialakulását. A hitelezés felfutásában a lazán tartott monetáris kondíciók is jelentős szerepet játszottak, hiszen a „dot-com” válság után az amerikai jegybank alacsony kamatokkal ösztönözte a gazdaságot és olcsó pénzzel látta el a piacokat. Majd, amikor az infláció felfutása megindult, gyorsan visszavonulót fűjt és emelni kezdte a kamatokat, nem törődve azzal az addigra kialakult piaci anomáliával, ami az ingatlanpiac, a jelzálogpiac és az értékpapírosítás között alakult ki. Ezen túlmenően a háztartások is hibáztathatóak, akik éltek a piaci lehetőségekkel, nem gondolva egy kamatemelésre – persze az más kérdés, hogy biztos-e az, hogy a háztartásoknak pontosan kellene-e tudniuk beárazni a kockázatot, amit futnak, vagy inkább ez a bankok és a szabályozók feladata lenne.

Végkövetkeztetésként egyetértek Magas István meglátásával abban, hogy a válság a „piaci és kormányzati kudarcok együttese, és nem a kapitalizmus és a korporatizmus végének jeleivel állunk szemben, hanem jól azonosítható emberi hibák sorozatával”.¹² Továbbá, hogy a túlzottan liberalizált amerikai bankrendszer közvetlenül hozzájárult a válság kialakulásához, a másodlagos jelzáloghitelek felfutásán, az értékpapírosításon és az ezekkel kapcsolatos dereguláción keresztül.

JEGYZETEK / NOTES

1. Gary Gorton – Nicholas Souleles (2007): Working Paper 11190. Special purpose vehicles and securitization. online elérhetőség: <https://www.nber.org/papers/w11190.pdf> – utolsó letöltés: 2020.01.15. 1-15. old.
2. Király Júlia – Nagy Márton – Szabó E. Viktor (2008): MNB Occasional Papers 76. Contagion and the beginning of the crisis – pre-Lehman period. online elérhetőség: <https://www.mnb.hu/letoltes/op-76.pdf> – utolsó letöltés: 2020.01.15. 5-39. old.
3. Altunbas Yener – Gambacorta Leonardo – Marqués David (2007): Bank of Italy Working Paper. No. 653. Securitisation and the bank lending channel. online elérhetőség: https://www.researchgate.net/publication/227437998_Securitization_and_the_Bank_Lending_Channel – utolsó letöltés: 2020.01.15. 4-5. old.
4. Király – Nagy – Szabó (2008) 20-22. old.
5. Seechicagorealestate: Chicago real estate prices. online elérhetőség: [http://www.seechicagorealestate.com/idx/map/?map\[latitude\]=41\]=87.76529658496094&map\[zoom\]=10](http://www.seechicagorealestate.com/idx/map/?map[latitude]=41]=87.76529658496094&map[zoom]=10) – utolsó letöltés: 2013.04.10.
6. Király Júlia (2016): Az amerikai másodrendű jelzálogpiaci és a magyar devizahitel-válság összehasonlító elemzése. online elérhetőség: http://econ.core.hu/file/download/Simonovits70/19_Kiraly.pdf – utolsó letöltés: 2020.01.15.
7. Trading Economics: USA Unemployment rate. online elérhetőség: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/unemployment-rate> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
8. Trading Economics: USA Interest Rate. online elérhetőség: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/interest-rate> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
9. Király – Nagy – Szabó (2008)
10. Trading Economics: Stocks. online elérhetőség: <https://tradingeconomics.com/stocks> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
11. Trading Economics: GDP-Export-Import. online elérhetőség: <https://tradingeconomics.com/indicators> – utolsó letöltés: 2020.01.15.
12. Magas István (2011): Világgazdasági folyamatok és pénzügyi liberalizáció 1970-2010. BCE, Budapest, 278-279. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bánfi Tamás – Hagelmayer István (1984): Pénzelmélet és Pénzügypolitika. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Bánfi Tamás – Sulyok-Pap Márta (1999): Pénzügytan II. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Budapest.
- Benczes István – Csáky György – Szentés Tamás (2009): Nemzetközi gazdaságtan. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bródy András (2007): A ciklus oka és hatása. Közgazdasági Szemle. LIV. évf. 2007. október. Budapest. 903–914. old.
- Magas István (2011): Világgazdasági folyamatok és pénzügyi liberalizáció 1970–2010. BCE. Budapest.
- Magas István – Kutasi Gábor (2010): Vátozó világgazdaság. Globális kormányzás – vállalati nemzetköziesedés – globális fejlődés. BCE. Budapest.
- Magas István (2009): Világgazdasági válság 2008–2009. Diagnózisok és kezelések. Aula Kiadó. Budapest.
- Magyar Gábor (2004): Pénzügyi navigátor. Cameron Crea. Budapest.
- Mankiw N. Gregory (2008): Makroökonómia. Osiris Kiadó. Budapest.
- Király Júlia – Nagy Márton – Szabó E. Viktor (2008): MNB Occasional Papers 76. Contagion and the beginning of the crisis – pre-Lehman period. MNB. Budapest.
- Nagy Rózsa – Fazekas Tamás (2011): Államadósság elméletben és gyakorlatban. Economica 2011/10 szám. Szolnok. 62–72. old.
- Krugman Paul R. (2003): Nemzetközi gazdaságtan. Panem Könyvkiadó. Budapest.
- Vígvári András (2002): Közpénzügyek, önkormányzati pénzügyek. KJK-KER-SZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest.

